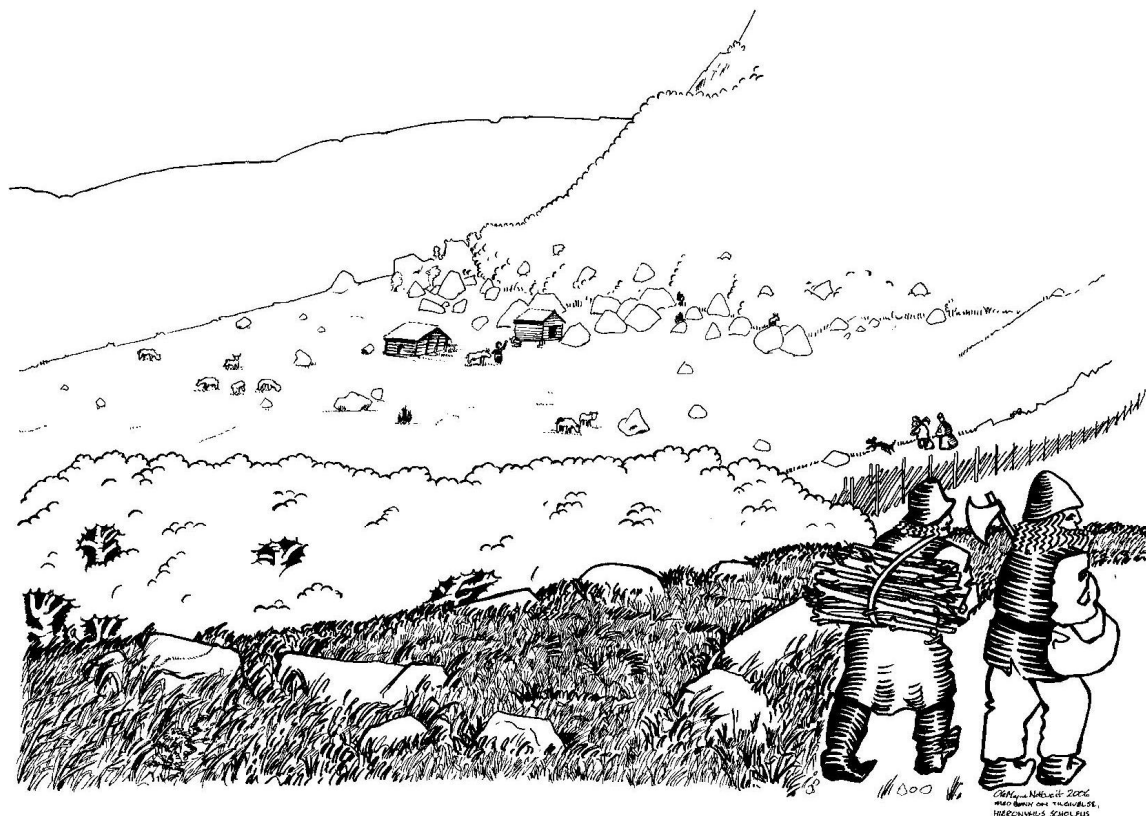

GÅRD OG STØL

EN ARKEOLOGISK PUNKTANALYSE AV STØLSDALEN,

JONDAL KOMMUNE, HORDALAND

DAG ERIK FÆRØ OLSEN

MASTEROPPGAVE I ARKEOLOGI

UNIVERSITETET I BERGEN

SEPTEMBER 2006

FORORD

Jeg vil først og fremst takke min veileder Ingvild Øye for stor hjelp og konstruktiv kritikk gjennom hele prosessen, og for å ha holdt ut nok en innspurt.

En stor takk til studentene på lesesalen for trivelige (nesten) tre år. Jeg vil også nevne Bryggen miljøet generelt for stor inspirasjon, hyggelige lunsjer, og at folk alltid er villige til å hjelpe en tidvis forvirret student. Her vil jeg spesielt nevne og takke Janicke for mye hjelp og gode diskusjoner. Takk til Ole-Magne for å ha tegnet illustrasjonen på forsiden, og Cathrine og Camilla for å ha lest korrektur.

Kristoffer Dahle, Tore Apelthun, Christian S. Lund, Stig F. Olsen, Ole M. Tørrisplass, Walter Hamre, Bård Strøm, Torbjørn Schou og Krister Eilertsen skal alle ha stor takk for hjelp under feltarbeidet, gøy å se hvordan folk reagerer under ulike forhold. Også takk til mine foreldre Gunn og Øyvind for innløsning av skittent feltpersonell. Stor takk også til grunneiere og Magne Sollesnes (†) for stor hjelp og velvillighet.

Mine samarbeidspartnere skal selvfølgelig ikke glemmes. Først og fremst vil jeg takke Hordaland fylkeskommune, uten dem hadde ikke oppgaven blitt til. Stor takk også for økonomisk støtte til dateringer. Disse har også bidratt med økonomisk tilskudd og skal ha stor takk: Jondal kommune, Jondal Felleskasse, BKK og Hardanger Historielag. Takk også til Radiologisk Laboratorium ved NTNU for stor hjelp og velvillighet med dateringer.

Jeg vil til slutt nevne det unike studentmiljøet innenfor arkeologi i Bergen med mange utrolig fine folk. Lykke til videre alle sammen.

Dag Erik Færø Olsen, Bergen, september 2006.

INNHold

FORSIDE	1
FORORD	2
INNHold	3
1. INNLEDNING	5
Undersøkelsesområdet	6
Problemstillinger	8
Begrepsavklaringer	9
2. FORSKNINGSHISTORISK BAKGRUNN	12
Tidligere undersøkelser i Jondal	12
Nyere gårdsforskning	13
Seter og støl	15
3. TEORETISK PERSPEKTIV OG METODISK TILNÆRMING	17
3.1. Teoretisk utgangspunkt	17
Tid og struktur	17
Kontinuitet og endring	18
3.2. Metodiske tilnærminger	19
Det arkeologiske materialet	19
Supplerende metoder	23
Retrospektiv metode	24
4. STØL, GÅRD OG ØDEGÅRD	25
Hva forteller de skriftlige kildene?	25
4.1. Navn og kilder	25
Tveddal	27
Breiseter	28
4.2. Gårdsstørrelse	28
4.3. Ødetid	32
Oppsummering	32
5. DET ARKEOLOGISKE MATERIALET	34
Stølsdalen	34
Tveddal	38
Tufter	38
Dyrkningsspor	41

Tveddalsstølen	50
Tufter	50
Dyrkningsspor	53
Breiseter	56
Tufter	56
Gravrøyser?	58
Dyrkningsspor	58
Samlet oppsummering	62
6. STØLSDALEN ARKEOLOGISK BELYST – DRIFT OG UTVIKLING	64
6.1. Driftsformer og ressursutnyttelse i Stølsdalen	65
Første aktivitet	65
Stølsdalen som utmark?	66
Fra ekstensiv til intensiv – fra utmark til gård?	70
Fra gård til støl?	75
Nyrydding på Tveddal?	78
6.2. Tid og struktur	81
7. AVSLUTNING	83
Første aktivitet	83
Første agrare utnyttelse	84
Gårdsetablering – kontinuitet i middelalder	84
Overgang til støl?	85
Ødetid og gjenopptakelse	85
FIGURER	87
TABELLER	88
LITTERATUR	89

1. INNLEDNING

Emnet for denne oppgaven er gårds- og stølsdrift i Stølsdalen i Jondal i Hardanger. Målet er å kaste lys over denne virksomheten gjennom en arkeologisk analyse, blant annet for å undersøke ødetid og stølsdrift i denne delen av Hardanger. Her tar jeg utgangspunkt i støler som fortsatt er i bruk, men som tidligere kan ha hatt en annen type drift og en annen gårdstilknytning enn i nyere tid. Tilsvarende undersøkelser har tidligere ikke vært gjort i dette området, og blir således den første studien som tar for seg temaet fra et arkeologisk ståsted. Sentrale temaer knytter an oppstarten og utviklingen av den agrare utnyttelsen i Stølsdalen i Jondal i et langt tidsperspektiv, men med hovedvekt på yngre jernalder og middelalder.

Stølsdalen er en sidedal sør for Krossdalen, ca. fem kilometer fra Jondal sentrum og to kilometer fra gården Byrkjeland, den i dag nærmeste gården til Stølsdalen (figur 1.1). Stølsdalen strekker seg fra 250 til 350 m o.h. fra nederste til øverste stølsvoll. Her skal det i følge skriftlige kilder og muntlig tradisjon tidligere ha vært både gårds- og stølsdrift. Et viktig spørsmål gjelder derfor når overgangen fra gård til støl skjedde og eventuelt årsaken til dette.

Studien retter fokus på to områder i Stølsdalen med utgangspunkt i to historisk kjente støler, Tveddalsstølen og Breiseter, som fortsatt brukes av gårder lenger nede i Jondal. Tveddalsstølen ligger nederst i dalen. I nærheten fins spor av en ødegård, identifisert som gården Tveddal, omtalt i skriftlige kilder fra senmiddelalderen (bl.a. BK 99, NG XII 1969: 514). Ved stølen Breiseter er det nylig registrert spor etter en tuft etter et antatt langhus (Aksdal 2002). Stølen er i dag utbygd som et hyttefelt, og det var vanskelig å foreta undersøkelser her, da mange av hyttene er reist på de gamle stølstuftene. Andre steder er tidligere kjente tufter helt fjernet. Mine undersøkelser, som oppgaven bygger på, har vært utført og inngått som et samarbeid med Hordaland fylkeskommune. Jeg har også velvilligst fått anledning til å trekke fylkeskommunens registreringsresultater inn i min undersøkelse. Den består imidlertid i første rekke av mine egne feltundersøkelser i området – både overflateregistreringer og arkeologiske punktundersøkelser. Til sammen har jeg gjennomført syv ukesverk feltarbeid i området somrene 2004 og 2005.

Undersøkellesområdet

Jondal ligger på østsiden av Hardangerfjorden og bygden har fra gammelt av markert skillet mellom Hardanger og Sunnhordland. Jondal kommune grenser til Kvinnherad i vest, Ullensvang i øst og Strandebarm mot nord. Jondal kirkesogn har, så langt det er mulig å etterspore, alltid hatt den samme utstrekningen, fra Samlaneset i nord og til Myraneset i sør. Størsteparten av kommunen ligger på *Følgefonnhalvøyi* som strekker seg over en lengde på 23 km, og består i stor grad av fjell og høytliggende områder, med dype daler gravd ut av isen (fig 1.1). Fra *Følgefonni* renner Jondalselva gjennom Krossdalen og munner ut i Hardangerfjorden i bygdesenteret Jondal.

Figur 1.1. Oversiktskart over Jondal basert på kommunekart.

Jondal er en tradisjonell jordbrukskommune, til tross for at den er heller jordfattig, vurdert i forhold til andre bygder i Hardanger. Av det samlede flatearealet var bare ca. 3 prosent regnet som innmark på 1950-tallet (Kolltveit 1953: 99). De sparsomme forekomstene av dyrkningsjord har dermed gitt sterke føringer for hvor folk bosatte seg. Helt siden folk ble

fastboende og gårder etablert, har jorden vært det viktigste livsgrunnlaget, med åkerbruk og husdyrhold som de to hovedgreinene (ibid). For å utnytte ressursene maksimalt har husdyrbruket i historisk tid vært basert på et omfattende utmarksbruk, beiting i utmark og på sommerstøler og med fôrsanking av løv, skav og mose til vinterfôr for dyrene. I nyere tid har det også vært flere lokale produsenter av sekundærprodukter, med hovedvekt på smør og ost. Stølsdriften var i framgang fram til 1880-årene, inntil meieribruket førte til omlegging av gamle driftsmåter. Fra 1890 har stølsbruket vært på tilbakegang (ibid). I dag produseres ikke lenger smør og ost på stølene, og de blir utelukkende brukt til beiting for dyr til kjøttproduksjon. Det er i dag omtrent 50 navnegårder i kommunen, men ikke alle er lenger i drift (Losnegård 2003).

Figur 1.2. Kart over Stølsdalen med de tre lokalitetene markert. Fra øverst til nederst: Tveddalsstølen, Tveddal og Breiseter. Utsnitt fra turkart 1:50 000 over Jondal.

To kilometer fra gården Byrkjeland og 5 km fra Jondal sentrum ligger lokalitetene Tveddalsstølen og Tveddal i 250 meters høyde, ca. 200 m fra hverandre (fig. 1.2). Tveddalsstølen var vår- og høststølen til gården Vik i Jondal (gnr. 31), som også regnes som eier fra 1734 av (Kolltveit 1953:674). I 1739 var Tveddal fellesstøl for gårdene Underhaug

(gnr. 30), Brekke (gnr. 29), Prestegard (gnr. 28) og Gunntveit (gnr. 27), som alle ligger samlet nede i Jondal, sammen med gården Vik. En tuft på stølen er datert til tidlig middelalder gjennom arkeologiske registreringer Hordaland fylkeskommune foretok i 2000 og 2002 (Aksdal 2002). Tuftene etter ødegården Tveddal som ligger i nærheten av stølen, antas å ha ligget øde siden senmiddelalderen (Kolltveit 1953: 674).

Stølsvollen til Breiseter ligger 3 km sør for Tveddal, 380 m.o.h. (fig. 1.2). Her var det tidligere store felleseide støler for hele bygdelag. Slik hadde hele Jondalsgrenda på sørsiden av elven Breiseter som sommerstøl, mens Vik på nordsiden hadde Freidal alene. Breiseter var som nevnt sommerstøl for gårdene Gunntveit, Prestegard, Brekke og Underhaug, med andre ord i stor grad de samme gårdene som hadde Tveddal som vår- og høststøl (Kolltveit 1953: 638)

Problemstillinger

Å klargjøre bruken av området i et tidsperspektiv er det mest sentrale problemkomplekset som skal belyses i oppgaven: når jordbruket i vid forstand startet i dalen og når det sluttet. I hvilken grad har det vært kontinuitet eller diskontinuitet i utnyttelsen av området over tid?

Et annet sentralt tema er forholdet gård og støl, og forholdet mellom lokalitetene Tveddal og Tveddalsstølen. En overlapping i tid mellom Tveddalsstølen og Tveddal kan bety at stølen enten var et ressursområde, knyttet til gården Tveddal, eller utgjorde en egen støl til en eller flere gårder lenger nede i Krossdalen. Selv om dette vanskelig lar seg avgjøre ut fra de bevarte sporene i landskapet alene, er dette et spørsmål jeg vil se nærmere på ut fra et samlet kildemateriale.

Overgangen fra gård til støl er tidligere blitt sett i sammenheng med øde-legging i løpet av senmiddelalderen. Jeg vil derfor se nærmere på spørsmålet om kronologi og i forhold til omfanget av øde-legging i et større romlig perspektiv, både i forhold til utviklingen i Jondal og i forhold til andre områder på Vestlandet. Når det gjelder Tveddal har det lenge vært antatt at den ble lagt øde etter Svartedauden og de etterfølgende pestepidemier. Et mål er derfor å undersøke om dette tidspunktet eventuelt kan snevres inn. Det er viktig for å kunne vurdere hvilke årsaker som lå til grunn for bruksendringer.

Spørsmålet om hvordan gårder og støler har vært organisert, og hvilken driftsform de har hatt står dermed sentralt. Dette spørsmålet vil jeg nærme meg gjennom å analysere og datere strukturer og mulige dyrkningsområder på de tre lokalitetene. Skriftlige kilder fra nyere tid, som kan utnyttes retrospektivt, vil trolig også kunne kaste lys over funksjon og driftsform. Her blir det relevant å sette det inn i en videre kontekst på bygdenivå, og se på likheter og ulikheter i forhold til mine undersøkelsesområder og resultatene her. Hvilken form for drift kan spores fra de forskjellige perioder?

Et mål med undersøkelsen er altså å se utnyttingen i Jondal både i et mikro- og et makroperspektiv. Komparasjon vil derfor være et element i oppgaven. Å se mitt studieområde i forhold til resten av Jondalsbygda vil kanskje kunne si noe mer om bygdenivået. I den grad det foreligger relevante resultater vil jeg også trekke inn områder andre steder på Vestlandet.

Begrepsavklaringer

Begrepene *støl* og *seter* blir ofte brukt om hverandre, men på Vestlandet blir støl i stor grad brukt ensbetydende med seter. Dette gjelder også for Jondal og Hardanger generelt. Jeg kommer her primært til å bruke begrepet støl, som sammen med seter gjerne blir definert som ”Eit sentrum i periferien av gardsområdet, ein stad der ein del av gardsfolket held seg ei viss tid av året saman med krøtera” (KLNМ XVII: 712). Denne vide definisjonen utgjør et brukbart utgangspunkt for denne oppgaven, og åpner for at det kan ha hatt et noe skiftende innhold over tid og at stølsdriften kan ha omfattet andre utmarksaktiviteter. Innholdet i begrepet trenger altså ikke å ha vært statisk.

Agrarhistorikeren Lars Reinton beskriver tre tradisjonelle typer for seterbruk i Norge i historisk tid: *melkeseterbruk* som ble brukt der hvor det var kort avstand fra gården, og hvor det i hovedsak ikke var egne hus for opphold. Her ble kyrne melket og fraktet til gården hver kveld. Disse kalles derfor også ofte heimesettrer. På et *slåtteseterbruk* var hovedformålet å samle inn vinterfôr til dyrene, og det ble ikke drevet med melkeproduksjon. *Fullseterbruket* var en stølstype hvor folk bodde hele sommeren og høsten på Vestlandet, gjerne fjernere fjellområder. Her holdt man dyr, og foredlet produktene på stedet. Denne formen ble ofte brukt i tilknytning til gårder med flere støler, en for vår- og høst og en hovedstøl for sommeren (Reinton 1955: 26-36). I det aktuelle området for denne studien har fullseterbruket i nyere tid vært det mest vanlige.

Gård

Begrepet gård – gammelnorsk *garðr* – kommer av gjerde – *noe* som er innhegnet.

Dette betegnet opphavlig innmarksområde som den innhegnede delen. En vanlig benyttet gårdsdefinisjon innen bosetnings- og agrarforskningen er fremsatt av Jørn Sandnes: ”*Navngitt lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent tilhold eller vintertilhold, med utnyttning av jord og planteproduksjon innenfor et tilhørende område som i alle fall delvis er klart avgrenset*” (Sandnes 1979: 166). Det sosiale aspektet ved gården og gårdslivet er ikke eksplisitt innlemmet i denne definisjonen. Siden min studie fokuserer mest på fysiske strukturer som lar seg direkte spore i kildematerialet, velger jeg å benytte meg av denne definisjonen, da den sosiale dimensjonen heller ikke er hovedtema i min oppgave.

Ødegård

Et problem i forhold til ødegårdsforskningen gjelder kriteriene for en ødegård.

Agrarhistorikeren Sigvald Hasund (1920) mener at ødegårder var et vanlig fenomen i middelalderen, og hang sammen med leilendingssystemet. Det kunne ofte ta tid å få leid alle gårdene ut, og noen kunne risikere å ligge nede så lenge at de ble for ødegårder å regne i en viss periode. Han mente at en gård bare kunne bli ødegård hvis den var lagt under en annen gård.

Andreas Holmsen (1961:331) har problematisert begrepet ødegård videre, og sier at det er lite sannsynlig at en bonde ville gi opp en gård før det var helt sikkert at den ikke lenger var drivbar. Som ødegårder blir da å regne de gårder som blir nedlagte som selvstendige enheter, enten underlagt andre gårder som eget bruk, eller gårder som har ligget brakk så lenge at husene råtnet ned (Bjørkvik 1964).

Jeg definerer ødegård langs en firedelt skala, som skiller mellom (1) *total ødelegging*, som betyr at hele navnegården blir lagt øde, (2) *partiell ødelegging* som kun omfatter ett eller flere bruk, (3) en *demografisk ødegård* som ikke lenger har fast bosetning, og (4) en *økonomisk ødegård* hvor man ikke har opprettholdt gårdsdrift (Sandnes 1978: 31-32). Det er de to siste punktene som er mest aktuelle for min undersøkelse, da navnet har levd videre, og det mest sannsynlig ikke har vært flere bruk på Tveddal. Andre begreper som trenger avklaring, vil bli redegjort for etter hvert i oppgaven.

I neste kapittel vil jeg kort gjøre rede for tidligere forskning som har relevans for min undersøkelse og mine problemstillinger, for så i kapittel 3 gi en innføring i de teoretiske og metodiske tilnærmingene jeg har anvendt. I kapittel 4 presenterer jeg det skriftlige kildematerialet, og kapittel 5 det arkeologiske, for undersøkelsesområdet. Kapittel 6 tar for seg tolkninger av disse resultatene, og til slutt i kapittel 7 vil jeg oppsummere og konkludere i forhold til de overordnede problemstillingene.

2. FORSKNINGSHISTORISK BAKGRUNN

Hensikten med dette kapitlet er å gi en forskningshistorisk ramme som bakgrunn for min undersøkelse. Målet er å sette det inn i en videre faghistorisk kontekst både på lokalt nivå og i større bredde. For å tydeliggjøre de metodiske valg og det empiriske grunnlaget i undersøkelsen, vil jeg derfor gi et kort riss av den agrarhistoriske forskningen som er relevant i forhold til mitt prosjekt.

Tidligere undersøkelser i Jondal

Det er gått mer enn 50 år siden lokalhistorikeren og bygdebokforfatter Olav Kolltveit ga ut bygdeboken ”Jondal i gamal og ny tid”. Dette var det første verket som tar for seg Jondals historie fra tidligste tider til nåtid. Den inneholder både en generell bygdesoge, som bl.a. beskriver geografi, naturforhold og historie, og en gårds- og ættesoge så langt tilbake som det er skriftlig belagt. Her omtaler han både Tveddal og Breiseter med referanser til opplysninger i matrikler og jordebøker. Boken er derfor et nyttig oppslagsverk og referansemateriale for min egen undersøkelse, selv om det ofte savnes mer presise kildehenvisninger i dette verket.

I 2003 ble det utgitt en ny bygdebok, ”Jondal Kommune – gårds- og slektssoge”, skrevet av historikeren Gaute Losnegård. Den viderefører Kolltveits arbeid og oppdaterer av gårds- og slektssagaen. Også denne boken har vært til stor nytte i arbeidet mitt da den bygger på en rekke skriftlige kilder fra både middelalder og nyere tid, som det er henvist til bøkene. Heller ikke her, er det alltid presise kildereferanser. Det har vært en ulempe for mitt arbeid i gjennomgangen av de skriftlige kildene for området.

Det har generelt vært foretatt få arkeologiske undersøkelser i Jondal. Sommeren 2000 foretok fylkesarkeologen i Hordaland registreringer på gården Vik i forbindelse med bygging av nytt sykehjem. Ut fra lokal informasjon om et mulig ødegårdsanlegg ved Breiseter ble det samtidig foretatt en avgrenset registrering og tatt prøvestikk med sikte på datering av anlegget. Det ble da påvist spor etter et mulig ildsted som i utgangspunktet ble tolket til å tilhøre et ca. 30 meter langt langhus. Det mulige ildstedet ble datert til overgangen mellom førromersk jernalder og romertid (Aksdal 2002). Lenger nede i Stølsdalen ble det samme år gjort registreringer av området med Tveddalsstølen og området som er identifisert med ødegården Tveddal (ibid). Her ble det registrert to tufter i utkanten av et ryddet område,

som ble tolket som et tilhørende dyrkningsområde. Det ble videre foretatt undersøkelser av en rydningsrøys, men ingen kullprøver fra dette ødegårdsanlegget ble den gang datert. På Tveddalsstølen, som ligger i et skrånende område, ble det registrert en liten tuft, datert til høymiddelalder ut fra C-14 dateringer (ibid). Det er disse undersøkelsene som danner utgangspunkt for min videre undersøkelse her.

Nyere gårdsforskning

Siden det i de senere år er skrevet flere agrarhistoriske hovedoppgaver og avhandlinger som inneholder forskningshistoriske resymeer av gårds- og stølsforskning på Vestlandet (Julshamm 1998, Valvik 1998, Åstveit 1998, Skrede 2002, Stang 2003, Holm 2004, Lia 2005, Dahle 2005, Sivertsen 2006), vil jeg nøye meg med å trekke fram den nyere forskningen som er av spesiell relevans for undersøkelsen.

Spørsmål knyttet til *ødegårder* og *øde-legging* som tema har vært lite i fokus siden ”*Det Nordiske Ødegårdsprosjektet*” på slutten av 1960- og begynnelsen av 1970-tallet. Her la man vekt på økonomiske og demografiske aspekter ved øde-leggingen. Prosjektet var et storstilt forsøk på å kartlegge middelalderbosetning og jordbruksutvikling i senmiddelalder. Metodisk stod såkalt retrospektiv metode sentralt (Sandnes og Salvesen 1978). Dette var en metode som stort sett ble brukt for å studere norske forhold, og dette har bakgrunn i den store stabiliteten og kontinuitet i bosetningsstruktur og gårdsdrift i Norge (ibid: 17). Dette er en metode som også jeg kommer til å benytte meg av, og som vil bli gjort nærmere rede for i neste kapittel. Ødegårdsprosjektet bidro generelt til å gi temaet ødegårder en nyorientering, og stimulerte til en viss grad også til arkeologisk forskning. Fra primært å undersøke tuftene begynte arkeologen nå å undersøke hele gårdsområder, ut fra metoder og problemstillinger med en mer økonomisk og økologisk orientering og med en tverrfaglig innsats – pollenbotanikk, fosfatanalyse m.v (bl.a. Sandnes & Salvesen 1978 og Fladby & Sandnes 1979). Den store vannkraftutbyggingen og de påfølgende utgravninger og høyfjellsregistreringer på 1980-tallet brakte mye ny kunnskap om utmarksvirksomhet (bl.a. Kvamme & Randers 1982, Randers 1986, Bjørge, Kristoffersen & Prescott 1992, Randers & Kvamme 1992). Dette var likevel forvaltningsutgravninger, som satte begrensninger for valg av område og omfang. Det betydde at man ikke hadde anledning til å styre undersøkelsene mot et uttalt forskningsperspektiv som satte området og temaet i forhold til større helhetsbilde.

I 1970-årene ble igangsatt flere tverrfaglige prosjekter, hvor målet var å få en helhetsforståelse av større områder. Her er undersøkelsene av to ødegårdsanlegg i Hordaland særlig sentrale: Lurekalven i Nordhordland ledet av Sigrid Kaland (1979, 1987), og Høybøen på Sotra, behandlet av Kjersti Randers i hennes magistergradsavhandling (1981). Begge gårdene ligger ved kysten, og er i så måte ganske forskjellige fra mitt område. De to studiene er likevel relevante å trekke inn som jevnføringsmateriale. Selv om tuftene hadde hovedfokus, ble det også lagt vekt på å undersøke hele ressursområdet, med basis i pollenanalyser og sjaktgravinger av åkerreiner. Her så man bl.a. på antall og størrelse på bygninger, samt utstrekning og forhold mellom innmark og utmark (Kaland 1979). Dette er også et tema jeg vil se nærmere på. Høybøen er en av få totalutgravde middelalderske ødegårdsanleggene på Vestlandet. Randers har her lagt vekt på gårdsstruktur og økonomiske aspekt så vel som de sosiale og samfunnsmessige sidene ved gården i middelalderen (Randers 1981). Denne studien har en god del til felles med mine problemstillinger ved å sette gården inn en større samfunnsmessig kontekst innenfor en avgrenset tidsperiode. En studie som var et ledd i Ødegårdsprosjektet og som er relevant som sammenligningsmateriale, er Helge Salvesens og Oddmunn Farbregds undersøkelse av ødegården Hoset i Nord-Trøndelag (Salvesen 1979). Her stod gårdens oppbygning og driftsform i fokus, og endringer i disse, samt øde-legging i middelalderen (Salvesen 1979:136). Denne case-studien av en marginal gårdsbosetning har flere paralleller til mitt studieområde, og jeg kommer til å trekke den inn når jeg skal se på Stølsdalen i et større perspektiv.

Et prosjekt som undersøkte både gård og utmark, er det tverrfaglige Vestlandsgårdsprosjektet som startet på midten av 1990-tallet (Øye 2002 b) med undersøkelser av flere gårder på Vestlandet – Havrå på Osterøy i Hordaland, og tre gårder i Sogn – Grinde i Leikanger, Lee i Arnafjord og Ormelid i Luster. De representerer både kyst- og fjordgårder, og dessuten en gårdstype som tidligere ikke har vært gjenstand for analyse – gårder som fortsatt er i drift. De ble undersøkt arkeologisk og naturvitenskaplig, hvor man så på hele den agrare utnyttelsen, som innebar selve gårdskjernen med den nære innmark, samt utmark med stølsdrift og andre aktiviteter.

Det har slik gradvis skjedd en endring fra å se gården og utmark atskilte, til prosjekter hvor man så på den totale gården med innmark og utmark (Julshamn 1998, Valvik 1998, Åstveit 1998, Skrede 2002, Øye 2002 b, Stang 2003, Holm 2004, Lia 2005, Dahle 2005, Sivertsen 2006). Felles for disse prosjektene er studiet av den agrare utviklingen i et langtidsperspektiv,

og hvor aktiviteter i forskjellige driftssoner ble forsøkt identifisert. Materialet er også videre satt inn i en samfunnskontekst, der også det skriftlige kildematerialet utnyttes. Disse undersøkelsene, som er foretatt som et ledd i hovedfags- og mastergradsoppgaver, er primært basert på registreringer og mindre utgravinger i form av punktundersøkelser. Resultater fra undersøkelsene viser bl.a. spor etter jordbruksaktivitet helt tilbake til yngre steinalder og tidlig bronsealder. Først i eldre jernalder foreligger det spor etter fastere drift og indirekte fast bosetning. Mitt prosjekt tar utgangspunkt i mange av de samme metodene og tilnærmingene i Vestlandsgårdsprosjektet og de senere undersøkelsene.

Seter og støl

Den tidlige støls- og utmarksforskningen før arkeologene ble trukket inn, hadde i stor grad en lokal foranking, hvor bl.a. Olaf Olafsen har en sentral stilling i Hardanger. Han var lokalhistoriker og prest, og baserte sin forskning på skriftlig kildemateriale og muntlig tradisjon. Han hevdet at stølsbruket oppstod sekundært i forhold til gården, grunnet økt press på ressursene (Olafsen 1909). Seter og støl ble først et større forskningsområde da Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning (ISK) i 1928 vedtok å foreta en satsing på seterstudier, og man gjorde en omfattende kartlegging av setre og støler i hele Sør-Norge. Dette arbeidet ble publisert i flere verk, men hvor Reintons ”*Sæterbruket i Norge I – III*” står i en særstilling (1955, 1957, 1961). Han tar for seg alle setertyper i hele landet, basert på et stort empirisk materiale som i hovedsak består av skriftlige kilder med vekt på de nyere periodene. Han hevder at seterbruket kunne ha kommet forut for gården, og ikke som et resultat av press på ressursene (Reinton 1955:76). Andre utgivelser som også kom ut i denne sammenheng, er Svale Solheims ”*Norsk Sætertradisjon*” fra 1952 og Olav Beitos ”*Norske Sæternavn*,” fra 1949 (Beito 1949, Solheim 1952). Bjørn Hougen sin avhandling ”*Fra seter til gård*” fra 1947 er også et viktig verk, ikke minst siden arkeologiske kilder her står sentralt i debatten om seterbrukets opprinnelse.

Opprinnelsen til stølsbruket er omdiskutert, og det foreligger to hovedteorier om hvordan dette skjedde. Den ene tar utgangspunkt i steinalderens og bronsealderens fangst- og februksnomadisme, og den andre har gården som utgangspunkt (Reinton 1961:4). Teorien om nomadismen som forløper til seterdrift tar utgangspunkt i at jegere og februkere dro til fjells store deler av året, og at det her finnes spor etter mange av de tidlige bosetningene. De er ofte lokalisert i områder som har vært brukt som setre i historisk tid (Myhre 2002:88-90). Spørsmålet er om denne formen for utnyttelse av utmark er den samme som den tradisjonelle

stølsdriften som knyttet til gårdsdrift. Bjørn Myhre anser dette som et tidlig stadium for seterdriften som så utviklet seg i løpet av jernalderen og middelalderen (ibid:91). Det er også en problemstilling som kan være aktuelt å se nærmere på i min undersøkelse.

Forskningen på både gård og støl har som nevnt endret seg til å bli sett i et mer enhetlig perspektiv. Det viktigste momentet jeg tar med meg fra denne gjennomgangen, er hvilken tilnærming til området og materialet jeg skal ha. Jeg ønsker å se Stølsdalen i et mest mulig helhetlig perspektiv, både i tid og rom, og for å oppnå dette, vil gård og støl bli sett i sammenheng. Fokus vil likevel være rettet mot driftsmåter og organisering, og økonomiske aspekter knyttet til gården og stølene.

3. TEORETISK PERSPEKTIV OG METODISK TILNÆRMING

For å nærme meg problemstillingene som er reist innledningsvis, vil jeg benytte meg av et bredt spekter av metodiske tilnærminger og av analyser av både innsamlet arkeologisk materiale og relevant skriftlig kildemateriale. Mitt teoretiske perspektiv knytter i hovedsak an til teorier som gjelder oppfatning av tid, strukturer og endringsprosesser.

3.1. Teoretisk utgangspunkt

Tid og struktur

Jeg vil her gjøre rede for den teoretiske forutsetningen for å operere med et tidsperspektiv som er egnet til å tolke agrare strukturer, og som fanger inn de lange tidslinjene. Her baserer jeg meg i stor grad på tilnærminger utviklet av den franske *Annales*-skolen som oppstod på 1930-tallet, og mer spesifikt ved å anvende Fernand Braudels perspektiv på tid (Braudel 1972, 1980). Hans tilnærming omfatter forskjellige tidsnivåer av strukturell varighet. Han mener at historikere har vært for fastlåste med sitt fokus på det han kaller *histoire événementelle*, hendelser av kortere varighet, og at man heller burde søke etter og forstå de større historiske og mer langsiktige linjer. Mennesket er et sosialt vesen som blir formet og påvirket av det samfunnet det lever i, men samfunnet blir igjen formet og begrenset av de lange og varige strukturene, som jordbruk, geografi og klima - de lange tidslinjer, *longue durée*. Mellom de lange linjer eller seige strukturer og hendelser av kortere rekkevidde, finner man et tidsmessig mellomnivå, bestående av konjunkturer, *conjunctures*. De er ofte av syklisk varighet, og omfatter økonomiske og sosiale konjunkturer (se Trevor-Roper 1999:20-21, Hexter 1999: 45-52). Mellom de forskjellige nivåene foregår det en gjensidig vekselvirkning, og selv om Braudel ikke legger særlig stor vekt på hendelser, vil det i en agrararkeologisk bosetningsundersøkelse være viktig å identifisere alle nivåene, i den grad det er mulig.

Braudel ønsket på denne måten å strukturere den historiske utviklingen i flere nivåer av tid og varighet; geografisk, sosialt og individuelt (Braudel 1972:21). Måten Braudel her legger opp historieforskningen, har også mye for seg innenfor arkeologifaget, særlig med tanke på agrare bosetningsstudier, hvor kontinuitet og lange, seige strukturer er regelen heller enn unntaket. Som fortolkningsramme vil da *longue durée*-begrepet ha relevans når jeg skal prøve å tolke agrare strukturer av forskjellig karakter og fra forskjellige tidsperioder.

Selve begrepet ”struktur” rommer hos Braudel alt fra geografiske begrensninger til menneskeskapt idéer og konstruksjoner, og hører inn under det lange tidsnivået (Braudel 1980:31). Slike strukturer kan også være av en slik karakter at de for Braudel ville hørt inn under et av de kortere tidsnivåene. Strukturer kan likevel ha lang overlevelsestid, bli mer permanente og ha stor betydning på tvers av generasjoner og århundrer (ibid). De beveger seg da på flere plan samtidig, og historien kan være en syklus med stadig tilbakevirkende kraft. Gravhauger er eksempel på hvordan hendelser kan skape faste og mer permanente strukturer. Det er registrert flere forhistoriske gravlegginger i mitt undersøkelsesområde på makronivå, og det er viktig å tolke dem opp mot begge tidshorisontene. I motsetning til graver vil dyrkningsspor og strukturer sees som prosesser av lang varighet.

Kontinuitet og endring

Braudel ser på endring som resultat av sosiale handlinger, og en serie slike utgjør forbindelsen mellom det korte og det lange tidsspennet (se Dodgshon 1998:39). Handlig som endringsskapende er også et syn som blir delt av representanter for den historiske skolen innenfor geografi, bl.a. av den britiske geografen Robert Dodgshon (1998). Det som er av særlig interesse i min sammenheng, er deres syn på de bakenforliggende prosessene som leder til henholdsvis kontinuitet og endring. Kontinuitet kan arte seg som en form for stillstand (*inertia*), der såkalte manifeste strukturer er med på å opprettholde stabilitet. Dette er fysiske og bestandige strukturer, som komplekse bygde miljøer eller infrastruktur (Sabo 2005:40-41). Dette betyr med andre ord en opprettholdelse av *status quo*. Dette henger også sammen med graden av kompleksitet i et samfunn. Man tenker seg da at dess mer komplekst et samfunn blir, og jo mer det er investert i et område i form av bygde strukturer og nedlagt arbeid, dess større stabilitet blir resultatet. Dette vil også kunne medføre en sentralisering av makten i spesifikke sentra, steder hvor man binder opp ressurser, det være seg både sosiale og økonomiske, slik at mulighetene og potensialet for endring dermed også begrenses (Dodgshon:180-183). Dette skjer gjerne fordi man ønsker å opprettholde nåværende status, og et slikt samfunn vil bruke mye av ressursene på dette. Det gir samtidig liten fleksibilitet til å utvikle nye former for kunnskap, og fører til at endring skjer derfor i mindre skala og ikke særlig hurtig. Et sentrum eller kjerne i et komplekst og stratifisert samfunn forutsetter en periferi. Det er ofte her endring starter, områder med større fleksibilitet, og mindre bundne ressurser. Slike marginale områder som er mindre komplekse gir større mulighet for endring, fordi her er større handlingsrom (ibid:197-198).

Endring i bosetningsmønsteret i senmiddelalderen kan i stor grad knyttes til følgene av Svartedauden og etterfølgende pestepidemier, og de store demografiske og økonomiske omveltninger disse medførte. Ved å bruke Braudels og Dodgshons tilnærminger til tid og endringer ønsker jeg å nærme meg de bakenforliggende prosessene for å forstå og forklare de endringer jeg finner spor av.

3.2. Metodiske tilnærminger

Det arkeologiske materialet

Det arkeologiske feltarbeidet har som nevnt fremskaffet det viktigste kildegrunnlaget for å tolke utviklingen av jordbruket i Stølsdalen. Det er viktig å velge relevante metodiske tilnærminger i den arkeologiske registreringsfasen med sikte på å foreta utvalgte punktundersøkelser for å avdekke, tolke og datere jordbruksstrukturer. Her var det imidlertid alt i utgangspunktet begrensninger i forhold til hvor store inngrep jeg kunne gjøre. Som nevnt foregikk undersøkelsen som et samarbeid med Hordaland fylkeskommune, med karakter av en utvidet kulturminneregistrering i området. Dette medførte at jeg ikke hadde tillatelse til utgraving av hele strukturer. Jeg har derfor basert meg på en metode som er godt utprøvd innenfor de senere agrararkeologiske studiene på Vestlandet (Julshamn 1998, Valvik 1998, Åstveit 1998, Skrede 2002, Stang 2003, Holm 2004, Iversen 2004, Lia 2005, Dahle 2005, Sivertsen 2006), hvor det i hovedsak er gravd sjakter og tatt prøvestikk for å snitte strukturer med sikte på å identifisere og dokumentere stratigrafi og ta ut dateringsprøver fra lagene.

Sjaktene og snittene gir en profilvegg som blir dokumentert med hensyn til lagdeling, og trekullprøver blir tatt ut av egnede lag for å få dem C-14 datert. Dette er lag som kan gi informasjon om drift, og belyse spørsmål om kontinuitet eller brudd i utnyttelsen av området. Det ble også tatt ut pollenprøver, men grunnet knapp økonomi innen mastergradsprosjektet har det ikke vært mulig å få gjennomført analyser av disse i denne omgangen. Jeg har konsentrert de arkeologiske inngrepene til to typer strukturer, tufter og sannsynlige dyrkningsflater eller beiteområder. Det første jeg gjorde var å besiktige området sammen med en lokal informant. Den første sesongen konsentrerte jeg meg om å undersøke tufter og området nærmest tuftene. I 2005 valgte jeg å undersøke flater som kunne ha vært dyrkningsområder for ødegården, for i størst mulig grad å avgrense det aktuelle gårdsområdet. Måten tuftene ble undersøkt på, var å bruke jordbor for å identifisere jordtype og struktur, og for å finne egnede steder med tanke på punktundersøkelser i form av sjakter. De fleste steder ble det også gravd kontrollprøvestikk utenfor tuftene for å sammenligne stratigrafien, slik at

jeg kunne være sikker på det var strukturer tilknyttet tuftene og ikke dyrkningslag under som ble datert. Det ble ikke såldet masse fra prøvestikkene, da hovedvekten ble lagt på å identifisere og datere lag og strukturer. Sjakter ble også gravd i punktbrinker, dvs. steder i terrenget med naturlig oppsamling av lag, i det som ble tolket som mulig åker, samt i åkerreiner, der slike lot seg påvise. De markerer seg som en liten helning i området, men begrenses av en vei som skjærer tvers gjennom der hvor mulige åkerreiner sannsynligvis ville ha vært. Jeg fant likevel flere egnede steder for inngrep, og sjaktene ble gravd manuelt med spade, grafse og graveskje. Alle prøvestikk og sjakter ble gravd helt ned til berg eller steril undergrunn.

Dokumentasjon og tolkning av stratigrafiske lag er vesentlig for å kunne identifisere hva som dateres. I bunnen av en sjakt avdekkes mange steder et tynt kullag. Det kan representere et *rydningslag*, første gangen et område ble brannryddet. Avhenging av hvor lenge et område eventuelt ble dyrket eller beitet, vil det utgjøre *dyrkningslag* og *avsviingslag* som kan vise forskjellige driftsfaser. Det kan være vanskelig å skille rydningslag for dyrking fra et generelt avsviingslag. Rydningslag vil ofte representere den tidligste menneskelige aktiviteten, og markere seg som det underste av kulturlagene i en profil. Dyrkningslag oppstår gjennom bearbeiding av jord og akkumuleres både gjennom bearbeiding og tilførsel av gjødsel eller andre næringsemner, som torv eller skogsjord. Slike dyrkningslag kan variere fra 5-10 cm, til over en meter i tykkelse, avhenging av dyrkningsform (se bl.a. Julshamn 1998, Åstveit 1998, Sivertsen 2006). Det vil normalt også være kull i slike lag, men på grunn av stadig bearbeiding vil laget på selve dyrkningsflaten være omrotet. Kullet kan også bevisst ha blitt tilført for å gi næring. Dette kan skille bearbeidede jordlag fra naturlige lag som ikke vil inneholde kull. Likevel har man dyrkningslag uten kull, resultat av en driftsform hvor det er gjødslet med f. eks. husdyrgjødsel (Øye 2002 b:23-24). Dette er forhold jeg tar hensyn til når jeg tolker profilene. Former for *svedjedrift* innebærer at man ved jevne mellomrom må legge jorden brakk. Etter at området har vokst til med busk og kratt, blir igjen vegetasjonen svidd av – en driftsform som gjerne kalles *busktrede*. Dette kan spores i profilen som kull-lag mellom dyrkningslagene. *Beiting* kan gi en annen stratigrafi, hvor det sjeldent vil være tykke kulturlag, da man ikke tilfører næringsemner på samme måte, og har derfor ikke samme jordakkumulasjon. Man kan finne rydningslag fra da området ble tatt i bruk til beiting for første gang, men tråkk fra dyr kan forstyrre stratigrafien (ibid:22). Når man skal datere rydnings- eller avsviingslag, er det viktig å være sikker på at lagene ikke representerer rester etter en skogsbrann. Dette kan gjøres ved å artsbestemme kullprøvene. En skogsbrann vil

sjelden oppstå i en løvskog fordi slike tretyper inneholder for mye fuktighet. Hvis det bare er løvtrær som er representert i trekullet, kan en være rimelig sikker på at brenningen av trærne er resultat av menneskelig aktivitet (Lindman 1991:18). Unntaket fra denne regelen er bøkeskog som har tørr undervegetasjon som kan antenne trærne. Bøk vokser imidlertid ikke i mitt undersøkelsesområde.

Når det taes ut en kullprøve fra et dyrkningslag, representerer dateringen et spesifikt punkt i tid, nemlig når trekullet ble brent i for eksempel et ildsted. Kull omrotet i laget kan stamme fra en enkel tilførsel, eller fra flere. Selv om det ikke er sluttede funn av kull grunnet omroting og naturlige prosesser, kan dateringen si noe om et gitt tidspunkt det ble dyrket der, om enn ikke hvor lenge man dyrket. Dette er problematisk når man prøver å undersøke tiden et område har vært dyrket. Det er derfor hensiktsmessig å få datert så mange lag som mulig, men i praksis er dette problematisk å få innvilget og krever en betydelig økonomi. En annen måte å undersøke dette på, vil være å ta flere prøver fra samme laget, og se hvor stor spredning i tid dateringene har. Jeg prioriterte derfor lag som skulle dateres ut i fra problemstillingene som ønsket å belyses. Dette var lag som representerte første fase i utnyttelse, og spørsmål knyttet til kontinuitet eller brudd. Prøveuttaket ble gjennomført ved å ta ut hele eller deler av et lag, for så å sålde massene enten i felt eller i etterkant. Deretter ble kullet tørket, veid og sendt inn til datering. Ikke alle prøvene ble innvilget datering av Laboratoriet for Radiologisk Datering ved NTNU i Trondheim. I alt 21 prøver ble innvilget. Konvensjonelle prøver ble datert ved NTNU, mens Universitetet i Uppsala har datert akselerator-prøvene, hvor det var for lite kull til konvensjonell datering. Jeg finner ikke grunn for en omfattende gjennomgang av C-14 datering, siden de bygger på anerkjent prinsipper i bl.a. Sheridan Bowmans "Radiocarbon Dating" (Bowman 1990). Det er likevel knyttet en viss usikkerhet til denne type datering, og dateringene blir derfor oppgitt som rammedatering med et såkalt standardavvik. Dette medfører ulik grad av sannsynlighet innenfor en gitt ramme eller *sigma* (Øye 2002b:24). Jeg viser til dateringsopplysninger fra NTNU i presentasjonen av de arkeologiske undersøkelsene i kapittel 4. Dateringene er rammedateringer som belyser prosesser, sjelden enkelthendelser. Jeg har i tabellene som gir oversikter over dateringer i området for å belyse spørsmål om brudd eller kontinuitet, kalibrert dateringene gjennom *OxCal*. Dette er et program utviklet av Oxford University for å vise ulike grader av sannsynlighet for dateringer av prøvene, ved å bruke en til tre sigma. Dette gjøres ut fra en kjent utregning av atmosfærisk stråling. Dess flere sigma, dess større grad av sannsynlighet, men samtidig også videre dateringsrammer. Det blir derfor en fortløpende avveining mellom

sannsynlighet og nøyaktighet avhengig av problemstillingene. Det kan også lages såkalte ”multiplots”, hvor man legger inn flere dateringer, og vil se hvordan dateringene sprer seg i tid, eller eventuelt overlapper.

Dateringene jeg får, kan også brukes som *terminus ante quem* (TAQ) og *terminus post quem* (TPQ). Det innebærer at når man skal datere en struktur, f. eks. en tuft, kan man ta prøver fra lag som er eldre (TPQ) eller yngre (TAQ), enn strukturen man undersøker.

Jordlag og tolkninger

En åkerrein dannes i skrånende terreng ved at jordmassene siger nedover. Det er flere faktorer som avgjør tykkelsen på reinen; helningsvinkelen på terrenget, hvor mye torv, gjødsel eller humus som blir tilført, lengden på dyrkningstiden og hvor tykt humuslaget var i utgangspunktet (Rønneseth 2001: 68). Den siste faktoren avhenger i stor grad av regionale variasjoner. Det er stor forskjell på dyrkningsforhold i indre og ytre strøk på Vestlandet, og i indre fjordstrøk er terrenget ofte ulendt, og dyrkningsforholdene kan være vanskelige. Likevel kan det i samme områder også være gode dyrkningsforhold der hvor isbreene har avsatt morenemasse etter istiden (Øye Sølvsberg 1976: 24-27). Dette viser at det kan være vanskelig å si noe om intensitet, dyrkningsmetoder og hvor lenge det har blitt dyrket ut fra størrelsen på åkerreinen alene. Hvor mye gjødsel, torv eller humus som har blitt tilført, avhenger i stor grad av hvilken dyrkningsform som har vært brukt. Dette henger igjen sammen med hvilken tidsperiode man undersøker. I Vestlandsgårdsprosjektet ble det påvist en intensivisering av dyrkning til ulik tid på de forskjellige gårdene, fra førromersk jernalder til merovingertid/vikingtid, og hvor man får tykkere dyrkningslag som følge av tilførsel av næringsemner (Øye 2002 b:68). I tidligere perioder med intensiv drift, tilførte man næring gjennom å spre kull i jorden, gjerne fra ildsted eller bål (Rønneseth 2001: 70-71). Dette kan man se i profilene ved at kullet er spredt og omrotet i hele laget, og skiller seg fra andre kullholdige lag som representerer avsviings- eller rydningslag, hvor kullet ofte kan utgjøre et eget, tynt lag.

Tykkelsen på kulturlag gjenspeiler således både lengde på dyrkningsperioden, men også driftsform, hvor særlig næringstilførsel er avgjørende for hvor stor akkumulasjonen har vært. I Stølsdalen ble det neppe brukt ard eller plog, siden området ligger høyt og jorden er tungdrevet. Derfor har man mest sannsynlig spadd jorden, og med spade går man ikke så dypt, 10-15 cm var vanlig helt fram til 1700-tallet (Øye Sølvsberg 1976:98-99). Et kulturlag

som er 40 cm tykt, kan representere flere hundre års dyrkning, men dette er vanskelig å fastslå uten nærmere datering. Det finnes ingen fasit på hvor stor akkumulasjonen er over alt, siden dette altså er kulturbetinget og avhengig av driftsmåten. Ved å sammenligne tykkelse og sammensetning av lagene kan man likevel foreta en vurdering av hvilke lagtyper som representerer en lang eller kort dyrkningshorisont. Ann Katrine Sivertsen har i sin undersøkelse av to gårder i Jostedalen i Sogn og Fjordane, tolket lag som er tynnere enn 25-30 cm til å representere ekstensiv heller enn intensiv drift (Sivertsen 2006). Dette er riktignok gårder som har vært i drift helt til nyere tid, og det naturlige jordsmonnet er tykkere enn den høytliggende Stølsdalen. Graden av innslag av kull og i hvor stor grad områdene har vært ryddet for stein, samt tilførsel av næringsemner, representerer også store forskjeller. Jeg har i mine undersøkelser tolket kulturlag, dvs. lag ryddet for stein og med kullpartikler, som er tykkere enn ca. 10 cm som mulige dyrkningslag, men det er også mulig at tynnere lag kan representere dyrkning av kort varighet og/eller ekstensiv drift, hvor akkumulasjon av lag ikke ble så stor. Dette vil bli diskutert i hvert enkelt tilfelle.

Lagskiller kan tyde på opphør eller endring av dyrkning. Slike skiller vil framstå som endringer av morfologiske trekk, dvs. endringer i farge og sammensetning av masse. Kontinuerlig drift vil gi tykkere lag med svake eller ingen endringer i laget, mens avbrekk vil vise forskjell av varierende grad. Skillene kan komme som resultat av tilføring av f.eks. torv som næringsemne eller gjengroing av markoverflaten. Endring av dyrkningsmåter vil også kunne gjenspeiles i stratigrafien. Ofte vil lag som representerer ekstensiv drift vil være lysebrun og fattig på humus, mens intensiv drift medfører tilførsel av næringsemner og vil kunne være mørkere i fargen og med mye humus. Dette vil selvfølgelig være avhengig av geografisk område og naturlig jordsmonn. En overgang fra en driftsmåte til en annen vil vises i en jordprofil (se bl.a. Julshamn 1998:44-46, Åstveit 1998:22-23, Sivertsen 2006:20-21). Lagdannelse vil ofte være forskjellig på en flate i forhold til i en åkerrein. I en åkerrein vil lagene sige ned og samle seg opp, og gir klart best bilde av aktivitet i et område. På en flate vil lagdannelse være mindre siden jorden hele tiden bearbeides, så lagskiller her kan representere brudd eller driftsomlegging (Øye 2002 b:22-24).

Supplerende metoder

Kartmateriale er brukt for å visualisere den informasjonen som er fremkommet gjennom de arkeologiske registreringene. Da det ikke finnes brukbare historiske kart for området, vil jeg i stor grad basere meg på økonomiske kart fra Statens Kartverk, som også inneholder

informasjon om kulturminner, jordbruksforhold mv. Disse kartene har jeg brukt i forkant av feltarbeidet for å gjøre meg kjent med forholdene, og for å se hvilke kulturminner som er representert.

Retrospektiv metode er som nevnt primært en historisk metode hvor en bruker yngre kildemateriale for å kunne føre det lenger tilbake i tid. Denne metoden er avhengig av at man i et undersøkelsesområde har strukturer som i størst mulig grad er stabile og uforandret (Holmsen 1981:3). Det viktigste strukturerende elementet, er ifølge historikeren Andreas Holmsen gården, som bosted, økonomisk grunnlag og eiendom (ibid:6). I forhold til agrare undersøkelser, hvor man ofte har lange tidslinjer, vil en slik metode komme til sin rett. I min oppgave gjelder dette særlig bruk av skattematrikler og jordebøker, hvor jeg prøver å spore eierforhold og størrelse av gårder så langt tilbake i tid som mulig. Jeg vil også se på de to stølene i mitt undersøkelsesområde i forhold til eiendomsforhold, i den grad det er mulig. Dette skal jeg nå se nærmere på når jeg i neste kapittel tar for meg spørsmål knyttet til den historiske gården og stølen i undersøkelsesområdet.

4. STØL, GÅRD OG ØDEGÅRD

Hva forteller de skriftlige kildene?

De skriftlige kildene utgjør et viktig supplement til det arkeologiske materialet i min undersøkelse, og brukes som utgangspunkt når jeg skal belyse hvor langt tilbake i tid området kan følges. I dette kapitlet skal jeg diskutere de tre undersøkelsesområdene, Tveddalsstølen, ødegården Tveddal og stølen Breiseter med utgangspunkt i skriftlige kilder.

Hovedproblemstillingen knytter an til spørsmålet om når Tveddal ble lagt øde og dessuten se gården i en større bygdekontekst. I hvilken grad kan skriftkildene si noe om når den var i drift og når den ble lagt øde? Samtidig blir det også viktig å fastslå når stølsdriften startet i Stølsdalen og forholdet mellom gård og støl. Det blir også viktig å vurdere Tveddal i forhold til Breiseter, øverst i Stølsdalen. Når begynte folk å utnytte dette området og på hvilken måte?

De skriftlige kildene jeg benytter, omfatter skattematrikler, jordebøker og nedtegnede stedsnavn, samt nyere kartmateriale. De eldre kildene, særlig tidlige skattematrikler og jordebøker, kan til en viss grad også kaste lys bakover i tid. Kilder som tar for seg større samfunnsendringer i middelalderen, vil bli vurdert i forhold til mitt undersøkelsesområde, i den grad det er mulig. Nyere materiale som omtaler Jondalsbygden er også av betydning for å se Stølsdalen i et større perspektiv. Her vil jeg i hovedsak trekke veksler på informasjon i bygdebøkene (Kolltveit 1952, Losnegård 2003), men også gå de mest relevante primærkildene etter i sømmene.

4.1. Navn og kilder

Gårdsnavn som kilde til forståelse for bosetning og utvikling er vanlig å bruke for å belyse bosetningsutvikling. Gårdsnavnene regnes å ha lang kontinuitet, og kan dermed brukes retrospektivt for å kaste lys over bosetning så langt tilbake som til jernalderen (NS 1990:28). Som redskap til dette har man på bakgrunn av bl.a. skriftlige, språklige og arkeologiske kilder laget en kronologi over navneklasser helt tilbake til romertid (Myhre 2002:126). De eldste navnene er usammensatte naturnavn, som bl.a. Vik, som er navnet på to gårder i Jondal. Hvor langt tilbake i tid de kan strekke seg, er usikkert, men i hvert fall tilbake til eldre jernalder. Herunder hører også –heim og –vin navn (ibid). Navneklasser fra yngre jernalder omfatter –stad, –set, og –tveit som regnes til vikingtiden, og da ofte nyryddede gårder, selv om de kan strekke seg inn i middelalderen. Tveit forekommer både som usammensatt og sammensatt

navn, og ofte med ord som beskriver lende eller med personnavn (Øye 2002 a:238). Fra middelalderen finner en navneklasser som –rød og –rud, som kommer av rydning (NS 1990:260). Tabell 4.1 viser en oversikt over gårder i Jondal dokumentert i middelalderkilder, samt registrerte førkristne graver og navneklasser. Flere av gårdene i listen hører i dag inn under Kvam kommune, men de er med da de i middelalderen hørte inn under Jondal sogn. Der det bare står jernalder, er ikke gravminnet nærmere tidsbestemt.

Gårdsnavn	Gravminne(r)	Navneklasse
41. Augestad*	Eldre jernalder, jernalder	- stad
9. Bakke	Jernalder	- usammensatt naturnavn, ubestemt form
46. Berge indre*		- usammensatt naturnavn
17. Brattebø	Jernalder? (steinring)	- bø
29. Brekke indre		- usammensatt naturnavn
26. Byrkjeland	Yngre jernalder	- land
42. Drage		- andre
25. Eide		- andre
38. Eide*	Bronsealder, jernalder	- andre
8. Eiken		- usammensatt naturnavn, bestemt form
24. Espeland	Jernalder	- land
Fjelltveit**		- tveit
18. Flatabø		- bø
27. Gunntveit		- tveit
23. Handagard	Jernalder (usikker)	- gard
48. Halleråker*	Bronsealder/jernalder	- sammensatt naturnavn?
12. Haugen	Bronsealder	- usammensatt naturnavn, bestemt form
39. Kvitestein*		- usammensatt naturnavn, bestemt form
19. Kvåle		- andre
28. Prestegård	Eldre og yngre jernalder	- gard
5. Samland		- land
14. Selsvik		- sammensatt naturnavn
13. Svåsand	Bronsealder	- andre
32. Sætveit	Bronsealder	- tveit
3. Sævarhagen	Bronsealder, eldre jernalder, jernalder	- hage
47. Tofte*		- andre
36. Torsnes	Eldre og yngre jernalder	- sammensatt naturnavn
10. Tveit	Jernalder	- tveit
44. Tveit*		- tveit
Tveitardal**	Jernalder (usikker tolkning)	- tveit
6/7. Trå øvre og nedre	Yngre jernalder	- andre
45. Tørviken*	Eldre jernalder	- sammensatt naturnavn, bestemt form
30. Underhaug	Jernalder	- andre
11. Vik indre		- usammensatt naturnavn
31. Vik ytre	Bronsealder, eldre og yngre jernalder	- usammensatt naturnavn, ubestemt form
40. Aase indre*		

Tabell 4.1. Oversikt over middelaldergårder i Jondal og registrerte forhistoriske gravminner. Kilder: Birkenes 2004, DN, Kolltveit 1953 og Topografisk arkiv, Bergen Museum.

* gårder som etter kommunesammenslåingen nå hører under Strandebarm.

** gårder som ble lagt øde etter middelalder.

***I tillegg er det registrert bronsealder grav på Sollesnes, men den gården er fra nyere tid, og det er vanskelig å koble graven til en bestemt gård.

Tabell 4.1 viser at det er en klar tendens til at gårder med navn som kan føres tilbake til førhistorisk tid også har gravminner. Gravene fra bronsealder i Jondal ligger spredt langs kysten på nes og odder. De kan imidlertid ikke nødvendigvis kobles direkte til middelaldergårdene de lå på (Birkenes 2004:75). Ikke alle gårdene listet i tabell 4.1 er dokumentert til middelalderen gjennom skriftlige kilder, slik som f. eks. Byrkjeland. Denne gården er med på listen da navnet hører til –land gruppen som sannsynligvis kan føres tilbake til jernalderen, og det dessuten er registrert gravminne fra vikingtiden på gården. Sannsynligheten er her stor for at gården kan være fra yngre jernalder.

Tveddal

Første gang Tveddal omtales som gård i bevarte skriftlige kilder, er i jordebøkene til Munkeliv kloster fra 1328, og da omtalt som *Tveitardal* (DN XII 161, DN XII 228). Ordet *tveit* stammer fra det gammelnorske ordet *Þveit* og *Þveitar*, og kan bety rydning eller slåtte i skogen, eller grasfleck mellom skog eller berg. *Tveit* som grunnstamme av gårdsnavn, er sør i landet ofte knyttet til gårder som er underbruk (Beito 1949: 230-231). Disse tolkningene av navnet passer meget bra med området hvor ødegården og stølen Tveddal ligger. De omtalte lokalitetene ligger i en trang dal med mye skog langs dalsidene, men med ryddede flater i bunnen av dalen og langs med Stølselva. Olav T. Beito mener at flertallet av stølene med *tveit* i navnet er heimestøler som ikke ligger særlig høyt eller har lang vei fra gården (ibid:230-231). Dette vil i tilfelle passe godt for Tveddalsstølen, men den kan også ha fått navnet etter gården.

Munkeliv-jordebøkene omtaler gården også i 1427, med skrivemåten *þveitardall* (DN XII: 161). Gården nevnes ikke igjen før på 1600-tallet, men finnes da nevnt i flere dokumenter. I 1615 omtales den som *Tvededal øde*, men i 1624 er det tilbake til *Tveitardal*, og i 1626 blir den kalt *Thuedal ødejord*. Fram til 1739 ble det gamle navnet *Tveitardal* brukt, før skriftformen ble endret til *Tvedtedal* (Kolltveit 1953:674, NG XI:514). Vi ser her at navnet er overlevert mer eller mindre uendret fra første gang det forekommer i skriftlige kilder fram til i dag. Dette viser til kontinuitet og stabilitet, og selv om bruken av området her endret seg, har navnet overlevd. De to Munkeliv-kildene som omtaler Tveddal, er som nevnt datert til 1427 og 1492. Norrønfilologen Ole Jørgen Johannesen mener imidlertid at deler av 1492-oppføringene kan føres enda lenger tilbake, ettersom de var avskrifter fra kilder datert til 1328–1332 (Johannesen 1979:153, 168). I denne oppføringen nevnes Tveddal. Dette kan i tilfelle tyde på at kilden kan være hundre år eldre og dermed fra tiden før Svartedauden. Det

kan bety at gården var i drift senest i første del av 1300-tallet. Den er ikke nevnt i skattelister fra 1500-tallet. Det kan tolkes som tegn på at den nå lå øde. Neste gang gården forekommer i skriftlige kilder, er i 1615, oppført med Johannes Torgilsson Galte på Fykse som eier. Gården var da skattlagt med ett pund smør. Skattleggingen tyder på at den igjen var i drift, siden støler ikke ble skattlagt separat. Deretter følger flere private eiere i løpet av 1600-tallet. I jordeboken fra 1626 omtales den som ”ødejorden” som brukes som støl for flere bønder i Jondal (Kolltveit 1953: 674). Det tyder på at den ikke lenger ble oppfattet som egen gård. Fra 1686 av omtales gården Vik i Jondal som eier, og i 1739 omtales Tveddal som en vår- og høststøl for Underhaug, Prestegård, Brekke og Guntveit, fremdeles med Vik som eier. Dette er de samme gårdene som fortsatt bruker Tveddal som støl.

Hovedmomentene fra denne gjennomgangen viser at gården Tveddal sannsynligvis ble etablert alt før 1328. At den oppføres under Munkelivs eiendommer ved slutten av 1400-tallet, kan tyde på at den ble holdt opp også langt inn i dette århundret. Når den ikke nevnes på 1500-tallet, tyder det likevel på øde-legging, men nyrydding eller gjenopptakelse av drift skjedde trolig før 1615, for så å bli brukt som stølsområde under andre gårder fra 1626 av.

Breiseter

Den eldste skriftlige kilden som omtaler Breiseter, skal være den eldste kassaboken til Jondal Felleskasse fra 1884 (Kolltveit 1953:131-132). Dette er grunneierlaget i Jondal og omfatter flere gårder, deriblant Underhaug, Prestegård og Brekke, som også er eierne til stølen i dag. I 1723- matrikkelen nevnes det at de samme gårdene har støl en mil fra gården. Det er derfor mulig at dette dreier seg om Breiseter, siden Tveddalsstølen ligger en god del nærmere, rundt 5 km. Dette er likevel usikkert, og det er vanskelig å avgjøre sikkert når Breiseter ble tatt opp som støl på dette grunnlaget, og antagelig har det vært senere enn Tveddalsstølen. En tolkning av navnet, er at det kan komme fra *bred* som i en bred flate (Fritzner I:182). Dette passer også ganske godt med den brede flaten stølen ligger på, som er en morene terrasse fra istiden.

4.2. Gårdsstørrelse

For å vurdere størrelse og verdi til middelaldergården Tveddal vil jeg ta utgangspunkt i de eldste bevarte jordebøker og skattematrikler. Når jeg skal sammenligne Tveddal med andre gårder i bygden, tar jeg utgangspunkt i gårder i nærområdet, og i de gårdene som lå til Jondal skipreide. Landskyld i jordebøkene til Munkeliv er oppført i det middelalderske månadsmatabolet (mmb), og jeg har ikke regnet om denne størrelsen i laup, da den ikke er

sammenlignbar med den reduserte landskylden fra 1640-årene. Landskylden i 1647-matrikkelen er oppgitt i naturalia (smør, salt, huder og korn). Jeg har regnet dette om til en felles enhet, lauper smør, ut i fra det fastlagte verdiforholdet som gjaldt i samtiden (Fladby & Winge (red.) 1991). For å sammenligne størrelsesforholdet, målt ut fra landskylden, har jeg regnet ut hva som utgjorde gjennomsnittsverdien for gårdene i Jondal. Dette er gjort ved å summere gårdenes skatt og dele på antall gårder. På denne måten kan jeg finne ut de enkelte gårdenes relative verdi i forhold til gjennomsnittet i skipreiden, som settes til 1 (tab. 4.2). Dette er en måte som har blitt bruk tidligere av bl.a. Frode Iversen i hans hovedfagsoppgave fra 1997 (Iversen 1999), og i det før nevnte tverrfaglige Vestlandsgårdsprosjektet fra slutten av 1990-tallet, for bedre å kunne sammenligne gårder fra forskjellige områder, sett i forhold til sitt nærområde (Øye 2002 b). Siden en ikke kan foreta en direkte sammenligning av månadsmatoboltallet i høymiddelalderen med landsskylden i etterreformatorisk tid, målt i lauper, på grunn av landskyldfallet i senmiddelalderen, kan bruken av relativ verdi være en rettesnor når en skal vurdere gårdsstørrelse i denne perioden. Størrelsesforholdet mellom de gårdene som er nevnt i både 1647-matrikkelen og jordebøkene fra 1328, 1427 og 1490, blir på denne måten lettere å sammenligne. Dette gjør det enklere å kunne vurdere størrelsen på Tveddal og størrelsesforholdet til de andre samtidige gårdene. Et problem er imidlertid at Tveddal var gått ut av drift i 1647, og derfor ikke vurderes direkte i forhold til gårdene som fortsatt var i drift. Utviklingen av landskylden til gårdene fra 1328 og senere i middelalderen og tidlig nytid, må sees på med forbehold på grunn av landskyldevaluering på 1500-tallet, og hvor endringen av landskylden kunne være ulik selv innenfor samme skipreide. Likevel er det interessant å se på størrelsesordenen på gårdene Trå, Eiken, Bakke, Svåsand og Selsvik, og føre dem tilbake til 1328, hvor de kan sammenlignes med Tveddal. Spørsmålet her er om de representerer hele gården eller deler av dem, men her er det også mulig å se på eierforholdene i 1647 ettersom kirke- og klostergodset var svært stabilt. Her kan de se ut som om gården Bakke i middelalderkildene har vært oppført som deleie, da den i 1647 ligger godt over gjennomsnittet. De andre gårdene er i 1647 av gjennomsnittlig størrelse.

Landskylden som er oppført i 1328, viser eierparten til Munkeliv klosteret på 7.5 mmb. Det er imidlertid vanskelig å avgjøre om det representerte hele landskylden. Likevel viser kilden at Tveddal med 7.5 mmb var en gård med normal størrelse i dette området (Johannesen 1979:168). Det kan tyde på heleie, og viser samtidig at gården ble drevet av leilendinger. Det er rimelig å anta at gården Tveddal var kommet i Munkelivs eie en gang på 1200-tallet da den ikke er nevnt i de eldste kildene til Munkeliv kloster på 1100-tallet, med mindre dette også

1647 Gårdsnavn	Smør	Salt	Huder	Lauper smør	RV	1328 MMB	1427 MMB	1463 MMB
Samland	5.5 laup 1 pund		1 Geitesk.	6.0	2.3			
Trå	2 laup 1 spann	5 laup		2.9	1.1	10	10	21
Eiken	2 laup			2	0,8	15	15	11
Bakke	4.5 laup		3 1 bukkesk.	6	2.3	11	15	41
Vik	2 laup			2	0,8			
Sævarhagen	1.5 laup		1.5	2.3	0,9			
Haugen	1.5 laup	2 laup	1 bukkesk. 2 geitesk.	2.3	0,9			
Svåsand	2 laup		2 2 geitesk.	3	1.2	20	*	61**
Brattabø	2 laup 1 pund			2.3	0,9			
Flatabø	2.5 laup		1.5 1 bukkesk. 4 geitesk.	3.3	1.3			
Eide	1 laup		1	1.5	0,6			
Kvåle	1 laup		1	1.5	0,6			
Baggarden	1 laup		1 bukkesk. (2 geitesk.).	1.3	0,5			
Kopre	3 spann		3 geitesk.	1.1	0,4			
Handagard	1.5 laup		2 geitesk. 1 sausk. 1 kalvesk.	1.8	0,7			
Espeland	1.5 laup 1 pund		2.5 bukkesk. 1 geitesk.	2.6	1.00			
Byrkjeland	1.5 laup 1 spann		1 bukkesk.	2	0,8			
Guntveit	2 lauper		2 (2 geitsk.)?	3	1.2			
Prestegard	2 laup		1	3	1.2			
Brekke	1 laup 1 spann		1 bukkesk 1 geitesk.	1.8	0,7			
Underhaug	3.5 laup		2.5	4.8	1.8			
Mæle	1 laup		1 bukkesk 1 geitesk.	1.4	0,5			
Sætveit	2.5 laup		2	3.5	1.4			
Ytre Eiken	2 pund			2	0,8			
Indre Eiken	0.5 laup 6 merker			0,6	0,2			
Vik	2 lauper		2	3	1.2			
Eide	2 lauper		2	3	1.2			
Augestad	5 lauper	2 tønner		7	2.7			
Drage	2 lauper		2	3	1.2			
Toruig	4 lauper 0.5 pund		4	6.2	2.4			
Lysen	1 laup		1 bukkesk.	1.3	0,5			
Aase	1.5 laup		1.5	2.3	0,9			
Toffte	1 laup		1	1.5	0,6			
Halleraaker	0.5 laup	2 lauper		2.5	1			
Berge indre	1 laup	1 tønne		2.3	0,9			

	1 spann							
Heradstveit	1 laup		3 geitesk.	1.4	0,5			
Wadtzell	2 pund		1 bukkesk.1 geitesk.	1	0,4			
Tued	0.5 lauper	6 lauper		6.5	2.5			
Selsvik	1 laup		1 bukkesk.	1.3	0,5	2	2	61**
Tued	3 spann		1 bukkesk.	1	0,4			
Tveitardal						7.5	7.5	
Gjennomsnitt						10.9		

Tabell 4.2. Oversikt over landskyld for gårder i Jondal i middelalder og i tidlig nytid.

*Selv om Suosand (Svåsand) ikke er med i 1427- oppføringen, må den antageligvis eksistere da den er nevnt både før og etter (Johannesen 1979:178).

**Svåsand og Selsvik var blitt slått sammen under samme gård, Trå gnr. 6 (ibid: 168)

kan skyldes manglende oppdatering. Det er imidlertid ikke noen grunn til å anta dette, siden heller ingen andre gårder i Jondal er nevnt så tidlig.

Et mulig problem med å bruke jordebøkene til Munkeliv kloster, er som nevnt at de ikke alltid er oppdatert. Dette reflekteres i at deler av 1492-jordeboken er avskrift fra 1328. Oppføringen av Tveitardal i 1427, men ikke i 1463, kan nettopp skyldes slik manglende oppdatering. Å skulle si noen om når gården ble lagt øde ut fra denne kilden, er derfor vanskelig. Kanskje ble den lagt øde etter 1493, som er den siste middelalderske oppføringen, og det er dette som reflekteres i jordebøkene? Dette spørsmålet vil jeg komme tilbake til når jeg skal analysere det arkeologiske materialet.

Den neste, kjente eier for gården, er som tidligere nevnt Johannes Torgillson Galte på gården Fykse i odelsjordebøkene i 1615. Landskylden er satt til ett pund smør. Dette kan tyde på at gården igjen var blitt ryddet, og det reflekteres ved den lave skylden, samtidig som det viser et eierskifte med en annen eierkategori. I 1624 eier Knut Haldorsen Måge fra Sørfjorden i Hardanger ½ laup smør i Tveitardal som odel. Han eier også like stor del av gården Byrkjeland. Kanskje indikerer dette at Tveddal på dette tidspunktet ble brukt som dyrkningsområde for Byrkjeland? Dette er antagelig siste gang den har vært oppført som gård som var i drift. Neste kilde er fra en jordebok i 1626, hvor *Thuedal ødejord* nå er en seterstøl for flere gårder i Jondal (i Kolltveit 1953 uten referanse)

Ut fra hvilke gårder i Jondal som er nevnt å ligge under Munkeliv i 1328, fremkommer det en klar forskjell mellom Tveddal og de andre gårdene. Trå, Eiken og Bakke ligger alle i Herand,

mens Svåsand og Selsvik ligger noen kilometer unna. Et fellestrekk er at de ligger ved eller i nærhet til fjorden, mens Tveddal ligger i den andre enden av Jondalsbygden, og mer enn 300 m o.h. i et forholdsvis høytliggende lite dalføre. Oppføringene i jordebøkene til Munkeliv representerer imidlertid ikke de eneste gårdene som var i drift i Jondal på den tiden, bare de klosteret hadde en eierandel i. Hvor mange gårder det er snakk om totalt, er vanskelig å avgjøre med sikkerhet. Tabell 4.1 tyder på at det var minimum 36. Når folk valgte et område som Stølsdalen og rydde gård der, er det rimelig å anta at de beste plassene nærmere sjøen allerede var tatt opp, noe som også fremgår av tabellen. Eller var det noe spesielt med lokaliseringen av Stølsdalen i forhold til ressursene her?

4.3. Ødetid

Gården Tveddal hørte til nedre del av Krossdalen, og hadde Byrkjeland som nærmeste nabo. Det er i dag tolv navnegårder som hører inn under Krossdalen, delt inn i øvre og nedre. Bergens Kalvskinn nedtegnet ca. 1360 (KLNMI:474-475) nevner fire sikre gårder som hører inn under Krossdalen: Kvåle, Brattabø, Espeland og Eide (BK 99 a). Disse er spredt fra øvre til nedre Krossdalen (Losnegård 2003:414.) Dette var samtidig med gårdsdrift på Tveddal. Siden ble alle gårdene i Krossdalen lagt øde, og det tok lang tid før det ble tatt opp drift igjen. I tiendepengeskattelisten fra 1520 er bare gården Espeland oppført, og først på 1600-tallet er de fleste av dagens gårder tatt opp igjen (Kolltveit 1953:599). I Øvre Krossdalen er det stor fare for flom og ras. I manntallet i 1664 er den variable inntekten fra sognet forklart med at de mange fjellgårdene produserte mye i tørre år, mens år med mye nedbør førte til liten eller ingen avling (Losnegård 2003:414). Dette er en karakteristikk som like gjerne kunne vært om Stølsdalen, og har nok vært gjeldende for også dette området.

Ser man bosetningsutviklingen i Jondal som helhet i senmiddelalderen, skjedde det en generell øde-legging i hele bygden. Likevel hadde noen grender større fraflytting enn andre. Her er den en klar forskjell mellom grendene langs fjorden, og Krossdalen som har de høyestliggende gårdene. Krossdalen hadde størst fraflytting, med total øde-legging i senmiddelalderen. Grender som Herand og Svåsand hadde også fraflytting, men det var også mange gårder i drift mot slutten av middelalderen (Losnegård 2003).

Oppsummering

De skriftlige kildene tyder på at gården Tveddal var i drift tidlig på 1300-tallet. Det kan dessuten argumenteres for at gården da allerede hadde eksistert en stund, i hvert fall siden

slutten av 1200-tallet. Jordebøkene fra middelalderen gjenspeiler en gård av middels størrelse. De samme kildene viser også til en mulig øde-legging en gang på slutten av 1400-tallet, men leilendingene kan likevel ha flyttet fra gården alt før selv om klosteret ennå stod som eier. At den ble skattlagt og knyttet odelsrett til, tyder på at den ennå ble regnet som egen gårdsenhet i 1620-årene. Fra midten av 1620-årene ble området brukt som støl, Tveddalsstølen. Stølen Breiseter er kan hende en nyere støl, men er kanskje den stølen som er omtalt i 1723 under gårdene Underhaug, Prestegård og Brekke. Dette er imidlertid vanskelig å avgjøre ut fra de bevarte skriftlige kildene. Både Tveddalsstølen og Breiseter ble brukt av stor sett de samme gårdene i Jondal. Ut fra de skriftlige kildene kan se ut som om ødetiden i Jondal først og fremst omfattet de mer marginale og høytliggende gårdene, mens det er større kontinuitet med gårdsdrift på gårdene nede langs fjorden. I hvilken grad kan det arkeologiske materialet belyse disse spørsmålene? Det er det neste temaet som skal undersøkes.

5. DET ARKEOLOGISKE MATERIALET

Hovedmålsetningen med feltarbeidet var å identifisere, registrere og aldersbestemme agrare strukturer. Resultatene fra dette feltarbeidet skal nå knyttes opp mot problemstillingene om oppstart av gårdsdrift, kontinuitet i drift, og ødelegging av gård med driftsomlegging til stølsdrift. Jeg vil i det følgende presentere og tolke profiler og C-14 dateringer, både fra mine egne undersøkelser og de tidligere registreringene som er foretatt av Hordaland fylkeskommune. Det materialet jeg presenterer her, representerer de profilene jeg har fått innvilget dateringer fra og som kan belyse problemstillingene. Øvrige profiler ble brukt for å lokalisere steder å grave, og vil ikke bli presentert her.

Stølsdalen

Uten støtte i lokale informanter med lokalkunnskap om undersøkelsesområdet hadde feltarbeidet hatt et dårligere utgangspunkt. Informant Magne Sollesnes (84) var med på befarings, og var til stor hjelp med sin inngående kunnskap om studieområdet. Jeg hadde også tilgang til en skisse over Tveddalsstølen, hvor 23 kjente tufter var inntegnet. Lokaliseringen for middelaldergården Tveddal er likevel ikke helt klar, til tross for at gården er omtalt i eldre skriftkilder. Muntlig tradisjon knytter den til noen av tuftene i Stølsdalen. Dette var utgangspunktet for mine registreringer.

Studieområdet har en storslått natur med en smal dal hvor de høye fjellene kommer tett innpå en, og Stølselva gir et imponerende inntrykk der den snor seg gjennom dalen. På sørsiden av elven kommer en steinur ned fra fjellet. De dyrkbare områdene befinner seg derfor på nordsiden av elven. Her ligger store, grønne, åpne flater i dalsiden ned mot elven, som resultat av beiting og kan hende dyrkning. I et ellers rasutsatt område er det lite stein på disse flatene, så de har nok blitt ryddet i forbindelse med gårds- eller stølsdrift.

Tveddalsstølen ligger som før vist (jf. fig. 1.2 og fig. 5.1) nederst og lengst nord av de tre undersøkelsesområdene, Tveddalsstølen, Tveddal og Breiseter, ca. 200 m nord for den mulige plasseringen av gården Tveddal. Stølsvollen er avgrenset av fjell i nordøst, et stup i nord og skrår ned mot elven i sørvest. Mot sør, oppover i dalen, er den i dag avgrenset av skog, og man kan tydelig se utstrekningen av vollen. Skogen i oppkant av figur 5.1 er vokst til i de siste 70–80 årene, som understøttes av gamle fotografier som viser en tilnærmet snau fjellside.

All steinen som ligger på selve stølsvollen, viser at det må ha vært et utsatt sted å bo. Det finnes ingen spor etter rydningsrøyser der, og kan tyde på at det har vært et sekundært område i forhold til Tveddal lenger borte.

Figur 5.1. Tveddalsstølen sett fra Tveddal. Bildet er tatt mot nord. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Gamlestølen Venner er en forening som driver med restaurering av bygninger i dalen, og som ønsker å bevare kunnskapen om stølsdrift. De har skiltet mange av tuftene med historisk informasjon, og har også laget den før nevnte skissen over tuftene. Under befaringen lokaliserte jeg en tuft som tidligere var blitt datert til middelalder (Aksdal 2002). Den ligger i øvre del av området, opp mot skogen og fjellet. Jeg ønsket derfor å undersøke og om mulig datere flere tufter i området. Målet var å teste en hypotese om at de første bygningene ble anlagt øverst i området, mens yngre bygninger ble etablert lenger nede etter hvert som flere gårder tok i bruk stølsområdet. Denne hypotesen tar utgangspunkt i at de første bygningene ble lagt øverst for å utnytte plassen best mulig, og for å lettere kunne frakte gjødsel i form av husdyrgjødsel nedover stølsvollen. Under befaringen oppdaget også jeg et kors hugget inn i en stor, jordfast stein i søndre del av området, som er den siden som vender mot Tveddal. Det tyder på at det er en grensestein.

Stølen Breiseter (fig. 5.2) ligger øverst i dalen, på en moreneterrasse. Stølen er omkranset av fjell på alle sider, og har elven like nedenfor seg, på sørvestsiden. Det er ikke lang vei til høyfjellet videre sørover, og tidligere var det mye fugl, rein og annet vilt i fjellet.

Det ligger også flere fiskevann innover vidda og høyere opp på fjellet. Slik sett er det god tilgang til ulike ressurser i området som nok har spilt en viktig rolle for aktiviteten i området.

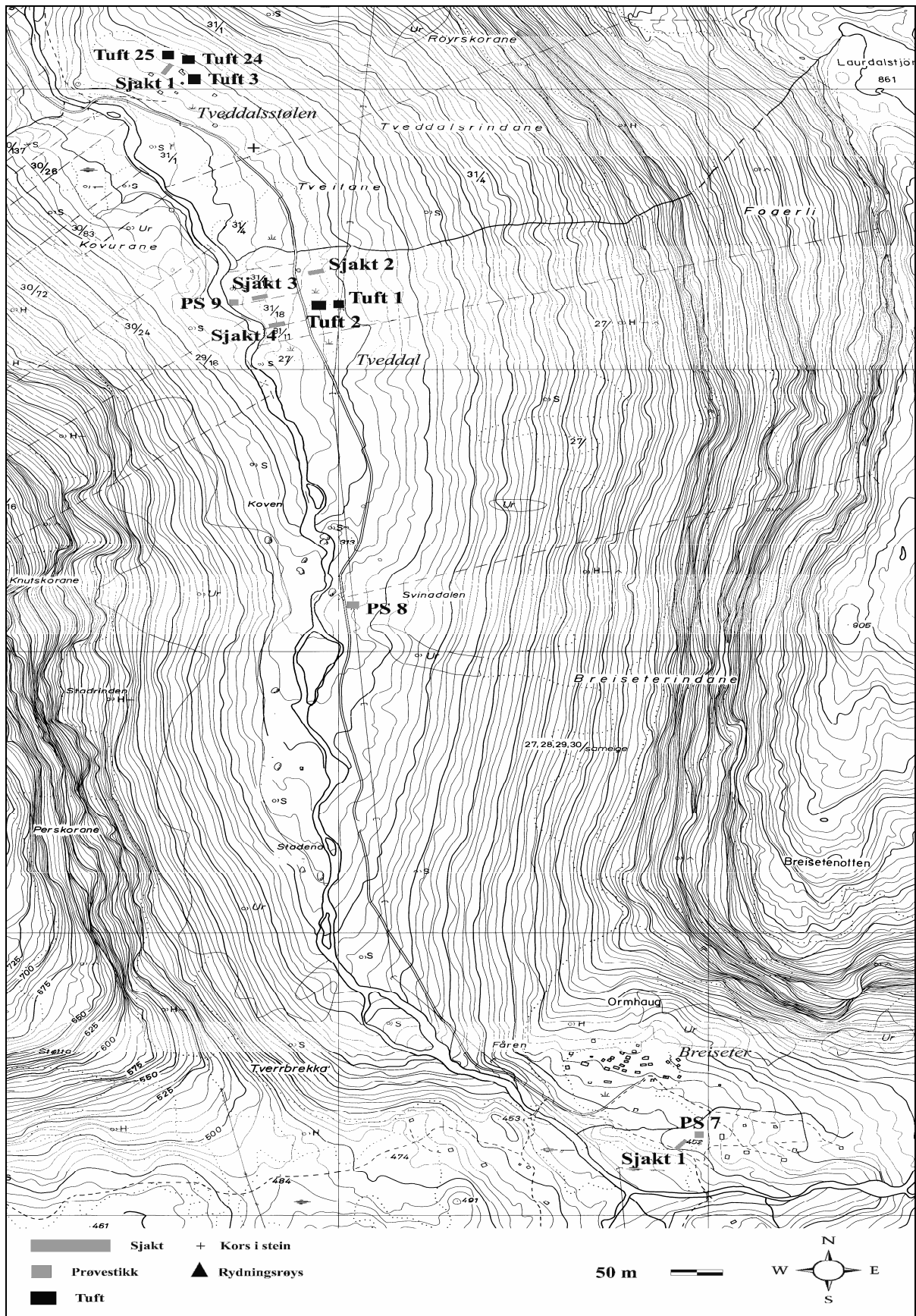

Figur 5.2. Oversikt over flaten på Breiseter. Bildet er tatt mot vest. Foto: Dag Erik Færø Olsen. 2004.

Som nevnt tidligere i kapittel 2, er det registrert spor tolket som en tuft av et antatt langhus, datert til overgangen mellom førromersk jernalder og romertid. Området for denne er dermed et automatisk fredet kulturminne. Det gjorde at jeg ikke kunne gjøre noen videre undersøkelser her. Jeg har imidlertid undersøkt den tilliggende flaten med tanke på mulige dyrkningsspor. På grunn av utbygging av hytter på og rundt de gamle stølstuftene, har jeg lagt vekt på å få oversikt over når området ble utnyttet agrart.

Jeg har delt undersøkelsesområdet inn i tre mindre underområder: (1) Tveddal, (2) Tveddalsstølen, og (3) Breiseter. Strukturene jeg har undersøkt kan deles inn i to kategorier: (1) tufter og bygningsrester, og (2) strukturer knyttet til rydning og åkerdrift, som åkerreiner og rydningsrøyser.

Figur 5.3 viser en oversikt over sjakter, prøvestikk og undersøkte tufter i Stølsdalen.

Figur 5.3. Oversikt over sjakter, prøvestikk og undersøkte tufter i Stølsdalen, med relativ plassering og størrelse, basert på ØK (Dag Erik Færø Olsen).

Tveddal

Tuftene på Tveddal ligger inntil en rasvifte. Det var derfor vanskelig å avgjøre nøyaktig antall tufter og foreta avgrensning av dem på grunn av mye stein i området. Det kan virke som om raset har gått mens bygningene fremdeles stod, og har delvis gått over i dem. Det er for mye stein inni og rundt tuften til bare å komme fra sammenraste vegger. Dette støttes av informasjon fra min informant Magne Sollesnes. Han er blitt fortalt at tuftene ble flyttet til Tveddalsstølen fordi det ble for farlig. Han mente imidlertid at dette var stølstufter som kanskje var blitt bygd på eldre tufter. Stein fra raset gjorde det vanskelig å finne et egnet sted å grave, selv etter å ha fjernet en god del vegetasjon i området. Det ble til sammen gravd tre prøvestikk i forbindelse med undersøkelsen av tuftene her. De er fotografert og målt inn med GPS.

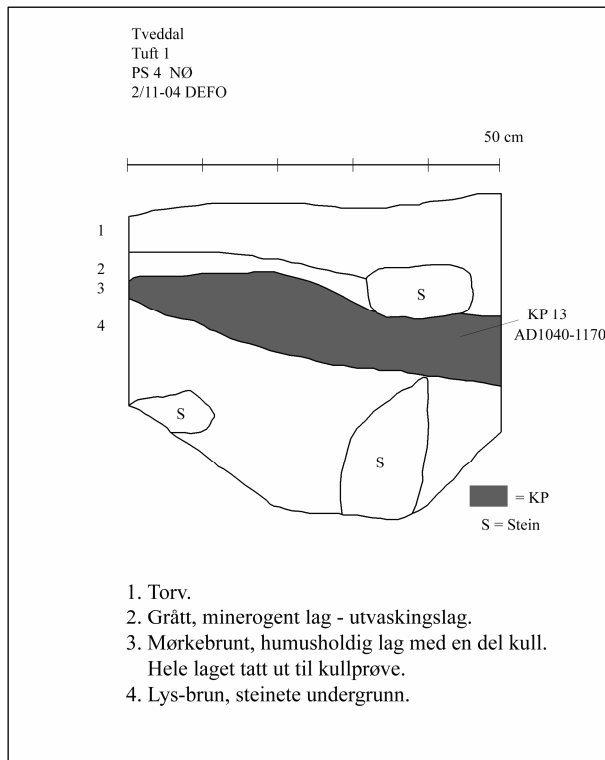
Tuft 1

Tuft 1 ligger i øvre del av flaten, inntil den før nevnte rasviften. Tuften fremstår som heller liten, ca. 4x5 m, med et areal på 20 m² i ytre mål. Det er imidlertid vanskelig å avgjøre hvor mye raset har tatt med seg, og om tuften fortsetter inn under rasviften. Tuften ble identifisert gjennom restene etter grunnmuren, som vist på figur 5.4.

Figur 5.4. Tveddal, tuft 1, mot sørvest. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Ellers var den lite synlig i landskapet. Utstrekningen til denne tuften er imidlertid ikke klar, og avgrensningen var vanskelig å fastslå. To prøvestikk ble gravd, ett innenfor og ett utenfor tuften. Prøvestikk nr. 4 (PS 4, fig. 5.5) ble gravd i nedre del av tuften. Dette var det eneste stedet det var mulig å komme helt ned til undergrunnen, og hvor det ble påvist kullag ved hjelp av jordbor. Prøvestikket var 50 cm langt og ca. 40 cm dypt.

Under torvlaget (lag 1), var det et grått minerogent lag (lag 2) som jeg har tolket som et utvaskingslag. Steinen i laget kan være del av en steinvegg. Det eneste laget med innslag av kull var i lag 3. Det har jeg tolket som et kulturlag tilknyttet tuften. Dette understøttes av prøvestikket gravd utenfor tuften, som hadde annerledes stratigrafi. Hele lag 3 (KP 13) ble tatt ut fra stikket, og senere flotert for kull. C-14-dateringen, BP 920 ± 30 (Tua-5386), kalibrert til AD 1040-1170, viser aktivitet i tidlig middelalder.

Figur 5.5. Profil fra prøvestikk i tuft 1 på Tveddal.

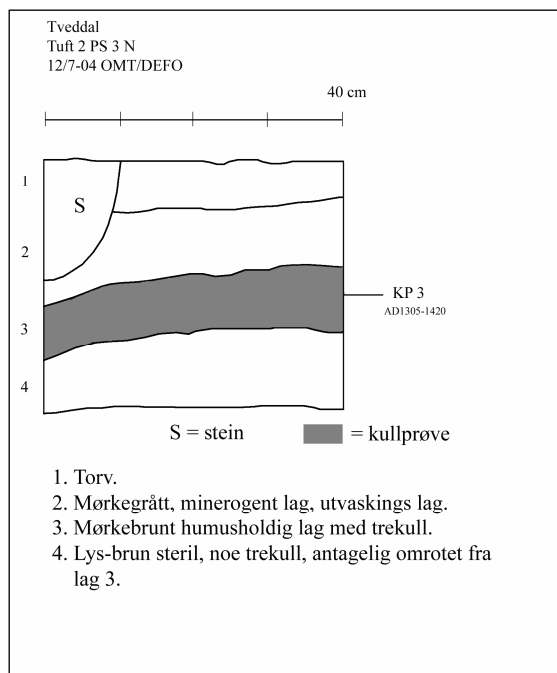
Tuft 2

Tuft 2 (fig. 5.6) er større og bedre bevart enn tuft 1. Den er også lettere å avgrense, men er likevel noe usikker da også denne tuften delvis er dekket av rasviften. Her var grunnmuren bedre bevart, og man kunne se tydelige hjørner. Det ble først undersøkt med jordbor, før prøvesikket ble gravd midt i nedre del av tuften. Tuften er ca. 7 m lang, og 5-6 m bred, dvs. 35-42 m² i ytre mål. Den er da litt større enn tuft 1. Det er flere større, jordfaste steiner som går inn i veggmuren, og disse kan ha hatt innvirkning på at tuftene ble oppført der de nå er. Tuftene ligger i tilknytning til en flate som ut fra vegetasjon kan ha vært dyrket, men helt i utkanten, og tar derfor minst mulig av den mulige tidligere dyrkningsflaten.

Figur 5.6. Tveddal tuft 2, mot sørvest. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Prøvestykket i tuft 2 (fig. 5.7) var 40 x 40 cm, og ca. 40 cm dypt. Stratigrafien i dette prøvestykket er i stor grad den samme som i tuft 1. Lag 2 er uten trekull, og er tolket som et

Figur 5.7. Profil fra prøvestikk i tuft 2 på Tveddal

De nederste lagene i dette prøvestykket kan imidlertid sammenholdes med noen av de tidligste dyrkningslagene som finnes lenger ute på flaten.

Det ble ikke funnet indikasjoner som tyder på rydnings- eller avsviingslag i noen av profilene i de to prøvestikkene. Dette underbygger konteksten til PS 4 som del av tuft heller enn

dyrkningslag. Eventuelle ildsteder ble ikke lokalisert. Det kan skyldes de vanskelige bevaringsforholdene mer enn at de ikke fantes. Eneste måten å kunne avgjøre dette, ville være å totalutgrave tuftene. Det hadde jeg verken tillatelse til eller mulighet for.

Undersøkelsene av tuftene 1 og 2 bygger oppunder antakelsen om at gården Tveddal lå i dette området, og er de to eneste kjente tuftene herfra.

Dyrkningsspor

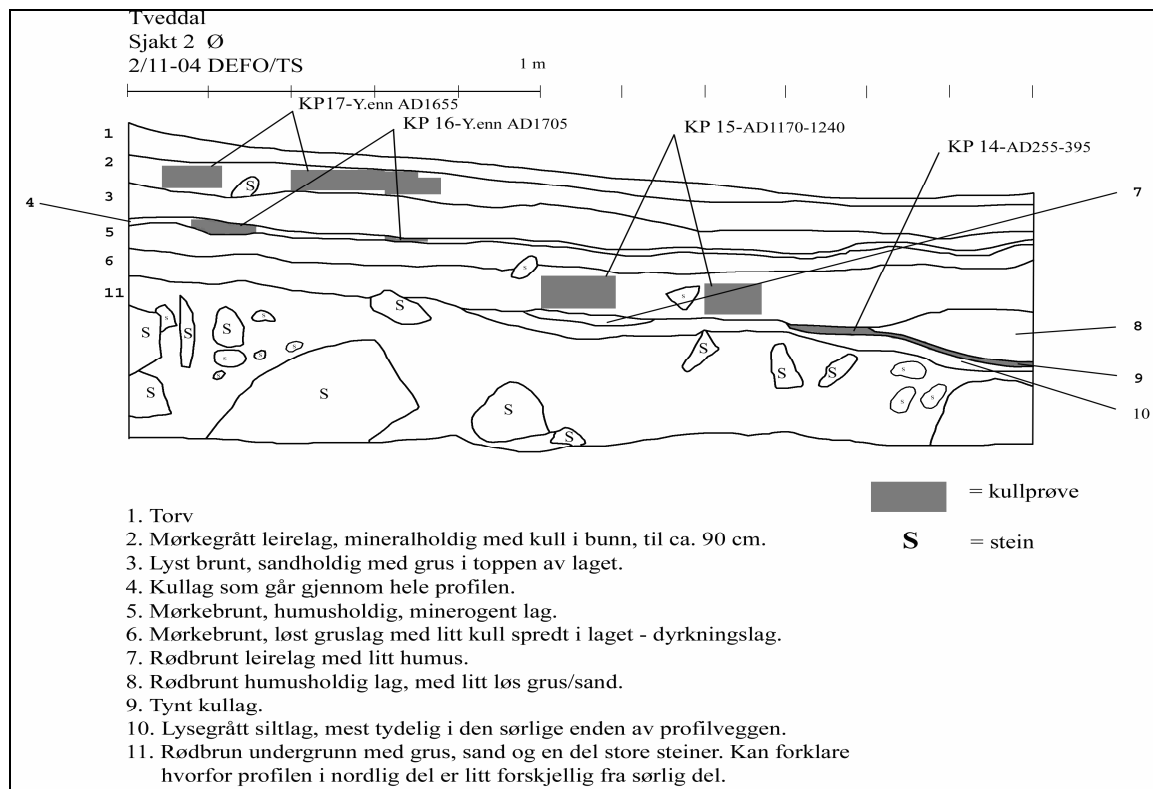
Å avgjøre hvilke områder som utgjorde dyrkningsområdene til Tveddal, er i utgangspunktet vanskelig. Plasseringen av middelaldergårdstunet er som nevnt også noe usikkert. Jeg har imidlertid tatt utgangspunkt i flatene som ligger i nærhet til tuftene som del av en mulig ”innmarkssone”, ut fra avstand til tuftene. Hvor mange som har vært ryddet og utnyttet i forbindelse med drift fra Tveddal, var imidlertid vanskelig å avgjøre før de ble undersøkt, også med tanke på at det ikke var synlige rydningsrøyer her. Det er heller ikke usannsynlig at andre områder inngikk i en form for ekstensiv drift. Det er i utgangspunktet vanskelig å identifisere både en ”innmarks-” og ”utmarkssone” i forhold til Tveddal. Jeg vil derfor ikke foreta noen konkret inndeling i soner ut fra en tradisjonell gårdsinndeling i innmark og utmark, men ha en åpen holdning til bruken før området ble arkeologisk undersøkt. Dette innebærer at det ikke nødvendigvis har foregått samme type aktivitet innenfor alle de antatte dyrkningsområdene.

Sjakt 2

Figur 5.8. Punktbrink i venstre del av bildet. Tatt mot nord. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Sjakt 2 (fig. 5.8) ligger ca. 20 m nord for tuft 1 og 2, om lag midt på flaten, som heller svakt vestover mot elven. Midt på flaten ligger en stor, jordfast stein. I mangel av spor etter tydelige åkerreiner i utkanten av flaten gravde jeg en sjakt i oppkant av steinen som kan ha fungert som en punktbrink. Sjakten ble lagt inntil steinen og gravd rett østover. Lengden ble litt under 2.5 m, bredden ca 1 m og nesten 1 m på det dypeste.

Figur 5.9. Profil fra sjakt 2 på Tveddal.

Ikke alle lagene kunne følges gjennom hele profilen (fig. 5.9). De 11 lagene som er tegnet inn, har latt seg skille ut. Under torvlaget (lag 1), var det et leirholdig lag (lag 2), ca. 10 cm tykt, som inneholdt mye kull i bunnen. Kullprøven fra laget (KP 17, T-17741) ga dateringen BP 190 ± 70 , kalibrert til yngre enn AD1655, dvs. tidlig nytid. Det neste kullholdige laget, lag 4, ca. 5 cm tykt, er et tynt kullag som går gjennom hele profilen. Denne prøven (KP 16, TUA-5390) ble også datert til nytid, BP 75 ± 35 , kalibrert til Y.enn AD1705. Både lag 2 og 4 representerer altså aktivitet etter middelalderen. Lag 5 er i hovedsak minerogent med litt humus. Det ble ikke funnet kull i dette laget. Lag 6 er et humuslag med en del grus, og er 10-15 cm tykt. Det har kull spredt i hele laget. Dette tolker jeg som et mulig dyrkningslag, hvor kull har blitt tilført som næring, og blitt omrotet gjennom dyrkning. Her ble det tatt ut kullprøve (KP 15) fra midtre del av profilen, datert til BP 850 ± 35 , kalibrert AD1170-1240,

(TUa-5389), dvs. høymiddelalder. Dette laget grenser i nedre del til lag 9, som er et tynt kullag, som bare er synlig i sørlig del av profilen, 60 cm langt, og mellom 2-4 cm tykt. Lag 9 grenser også til lag 7 og 8, men dette er mindre lommer som det vanskelig kan sies noe om. Lag 9 er det nederste kulturlaget i profilen, og hele laget (KP 14) ble tatt ut til kullprøve, datert til BP 1725 ± 35, kalibrert AD 255-395 (TUa-5388), dvs. yngre romertid. Laget er tolket som et rydnings- eller avsviingslag. Laget over undergrunnen (lag 10), er bare synlig i nedre halvdel av sjakten. Det består av lysegrå sand til silt, som antagelig har blitt til over tid. Det var ingen spor av humus eller kull, og er et naturlig lag. Lag 11, som er undergrunnen, er i stor grad den samme som finnes ellers i Stølsdalen, rødbrun, grusholdig, minerogent, med lite eller ingen humus. I denne sjakten var det mye stein i undergrunnen, noen ganske store i bunn, og mindre i toppen av laget. Dette kan muligens forklares med rydding av stein da området ble tatt i bruk første gang. Andre dyrkningsflater har mer stein i overflaten enn her. Det kan skyldes at flatene ikke har vært ryddet for stein i like stor grad. Hadde det vært ras i senere tid, burde det ha vært mer stein i området hvor sjakt 2 ble gravd. Ansamlingen av stein er størst i øvre del av laget. Dette kan forklare hvorfor ikke alle lagene går gjennom hele profilen. Det er sannsynlig at steinene har hindret jordsig og bidratt til en uensartet stratigrafi, hvor øvre del er forskjellig fra nedre del av sjakten (fig. 5.10). Stratigrafien er likevel tydelig, og dateringene og tolkningene av lagene anses som representative for aktiviteten som har foregått her.

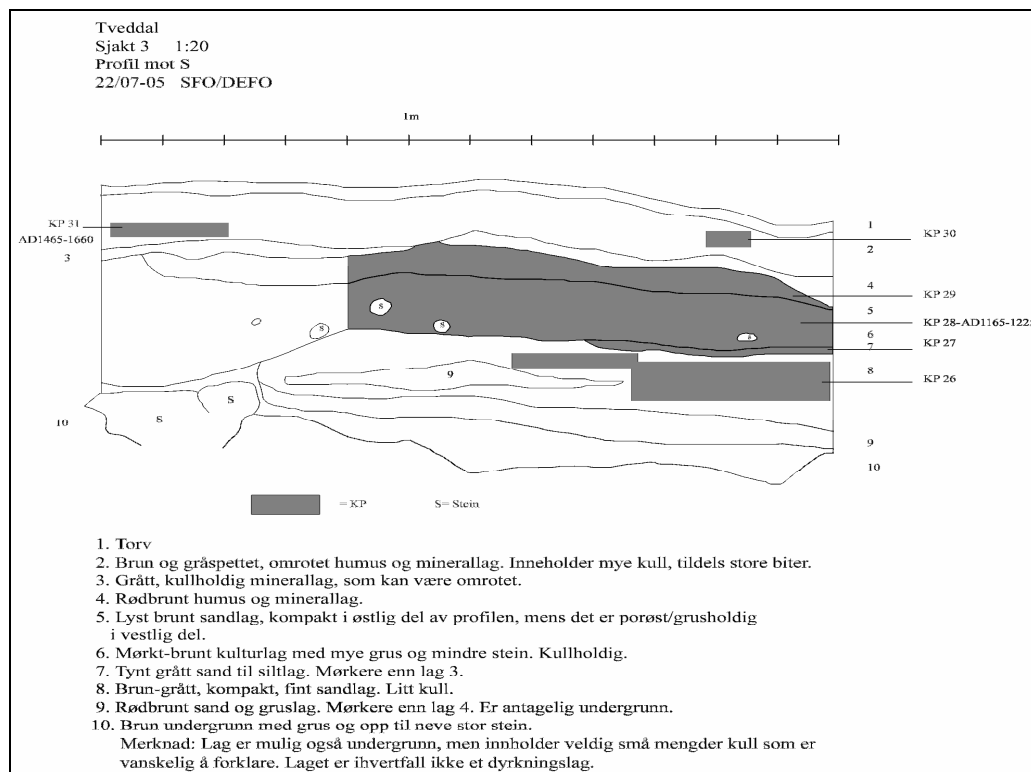

Figur 5.10. Sjakt 2, nedre del. Her ser man hvordan det tynne kullaget følger steinansamlingen i undergrunnen. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Sjakt 3

Sjakt 3 (fig. 5.11) ligger på vestsiden av veien, og skrår ned mot elven. Denne og flaten ved siden av, hvor sjakt 4 ligger, har vært dyrket av en bonde i Jondal helt fram til 1980-tallet.

Sjansene for å finne intakte eldre dyrkningslag var derfor ikke store, særlig siden det var brukt traktor under pløying. Heller ikke her var det tydelige åkerreiner. Jeg undersøkte da først flaten med jordbor for å finne egnede steder til å grave med sikte på å avdekke kullholdige kulturlag. Jeg anla en sjakt i nedre del av flaten, ca. 2,5 m lang og 1,5 m dyp. Også denne sjakten avdekket en kompleks lagdannelse, med i alt 10 lag, undergrunnen medregnet.

Figur 5.11. Profil fra sjakt 3 på Tveddal.

Lag 2 under torven (lag 1) er tolket som et dyrkningslag, ca. 20 cm tykt. Det virker omrotet, og inneholder mye kull med til dels store biter. Det ble tatt ut to kullprøver fra dette laget, en fra øvre del av profilen fra nedre del av laget (KP 31), og en fra nedre del av profilen og øvre del av laget (KP 30). Dette ble gjort fordi konteksten var usikker, men bare KP 31 ble innvilget datering, og ble datert til $BP\ 320 \pm 90$, kalibrert AD1465-1660 (T-17929), dvs. overgangen mellom senmiddelalder og tidlig nytid. Dette viser at laget ikke hadde blitt ødelagt av moderne pløying og dyrking. Lag 3 ligger som en lomme i øvre del av sjakten, og grenser til lag 5 og 6, men er tolket som et eget lag. Laget er i hovedsak minerogent, med litt kull, som kan ha kommet fra laget over. Det ble ikke tatt ut kullprøve fra dette laget, da det var usikkert hvor kullet kom fra.

Lag 4 er et humus- og minerogent lag som ved flotering viste seg å ikke inneholde kull, og kunne dermed ikke dateres. Laget er ikke særlig tykt, ca. 5 cm. Det er usikkert hvilken type aktivitet dette representerer, muligens er det et naturlig lag. Under lag 4 ligger et 5-15 cm tykt sand- og gruslag, lag 5, som er kompakt i øvre del og porøst og løst i nedre del. Dette laget inneholdt litt kull som ble tatt ut til prøve, men ble ikke innvilget datering. Fraværet av humus i laget tyder på at det ikke er et dyrkningslag. En datering hadde derfor heller ikke ha kunnet gi noe verdifull informasjon. Det nederste laget som tolkes til å representere dyrkningsaktivitet, er lag 6. Dette laget inneholder både humus og kull. Det går gjennom hele profilen, og varierer i tykkelse fra 20-45 cm. I tillegg til humus består laget av en god del grus og mindre stein. Dette er ganske karakteristisk for de sannsynlige dyrkningslag i Stølsdalen, hvor boniteten ikke er særlig høy. Det ble tatt ut kullprøve (KP 28) av dette laget, som ble datert til BP 860 ± 30, kalibrert AD1165-1225 (Tua-5541), dvs. høymiddelalder. Lag 7 bestod av finere sand og silt, og var ca. 5 cm tykt. Dette laget inneholdt litt kull, og noe av dette kan ha kommet ned i laget under (lag 8). En forklaring på hvorfor kull finnes i lag 7, er at det kan ha kommet fra lag et over (lag 6). Lag 8 varierer fra 5 til 25 cm i tykkelse, og likner lag 7. Laget er imidlertid et rent sandlag. Det var meget hardt og kompakt etter å ha lagt under press i ganske lang tid. Under flotering av masse fra laget fant jeg bare små mengder kull, som viste seg å være for lite til datering. Hvordan kullet har kommet inn i laget er vanskelig å si; stratigrafien til lagene over var intakt og viste ingen tegn til omroting. Det er uansett vanskelig å argumentere for at lag 7 eller 8 representerer dyrkningslag, siden de utelukkende er minerogene. De tre nederste lagene (8-10) har jeg tolket som undergrunn. Lag 9 er et sand- og gruslag, og har ingen antydning til kull eller jord. Lag 10 er en type undergrunn som er ganske vanlig i området. Den store steinen i øvre del av sjakten, har påvirket de tre nederste lagenes utstrekning og formasjon.

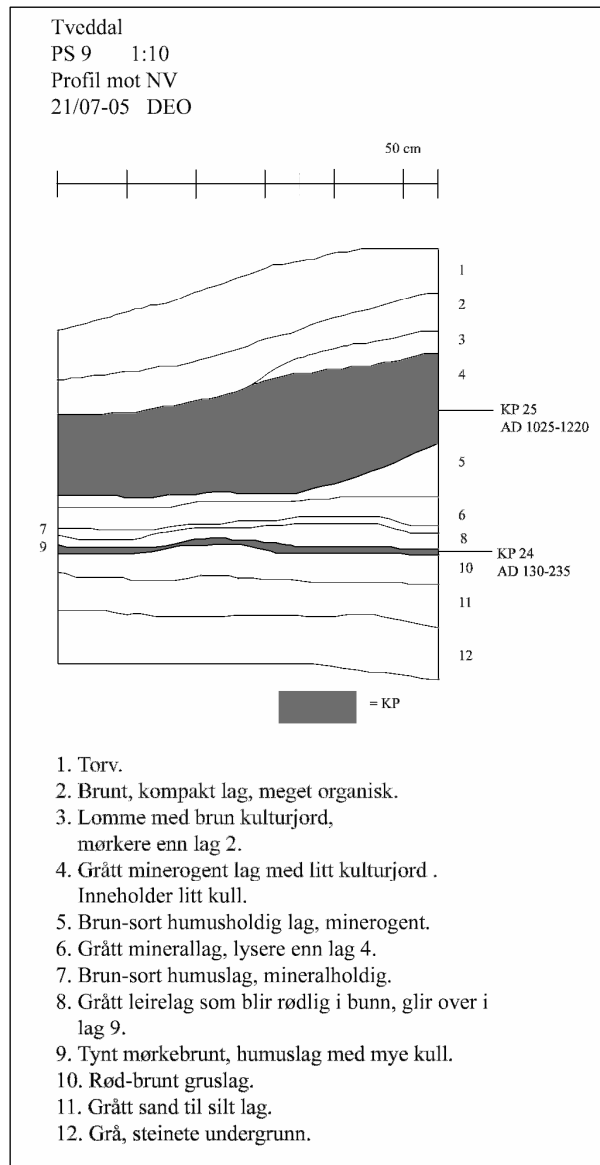
Prøvestikk nr. 9 (PS 9)

Prøvestikk 9 (fig. 5.12 og 5.13) ligger 20 m nedenfor sjakt 3, helt nede mot elven. Dette ble gravd for å vurdere hvor stor utstrekning den dyrkede marken hadde, og for eventuelt å få bekreftet lagdannelsen i sjakt 3. Dette ble gjort i en liten nedskjæring helt i nedkant av flaten, i overgangen til en mer fuktig og myrholdig flate som gikk helt ned til elven.

Helningsvinkelen på nedre del av flaten er ganske liten. Nedskjæringen eller kanten kan derfor representere en mulig åkerrein eller annen aktivitet, for eksempel uttak av masse.

Dette kan støttes av at de øverste lagene av profilen inneholdt mye myrjord og var meget fuktig. Vannsiget ble et problem under gravingen, da prøvesticket hele tiden fyltes opp med vann og måtte tømmes jevnlig. Profilen måtte derfor hele tiden renses opp for å kunne ta ut prøver fra en sikker lagkontekst. Også dette viste en kompleks stratigrafi, med 12 lag, inklusiv undergrunn.

Prøvesticket var ca. 50x50 cm, og ble 70 cm dypt. Lag 2 og 3 er begge tydelig organiske lag,

og kan henge sammen med myrområdet lenger nede. Masse fra begge lagene ble flotert uten å inneholde kull. Lag 4 er minerogent med humus. Laget er nesten 20 cm på det tykkeste, og er tolket som et dyrkningslag. Ut fra tykkelsen antas det å representere den lengste dyrkningsfasen i stratigrafien. Det ble tatt ut kullprøve (KP 25), datert til $BP 920 \pm 75$, kalibrert AD 1025-1220 (T-17928) dvs. overgangen mellom tidlig- og høymiddelalder. Lag 5 er mellom 3 og 8 cm tykt, og består i hovedsak av mineraler, med innslag av humus. Det var ikke kull i laget, og det er vanskelig å si hvilken type aktivitet det representerer, men det er neppe et dyrkningslag. Lag 6 er et rent minerogent lag uten kull.

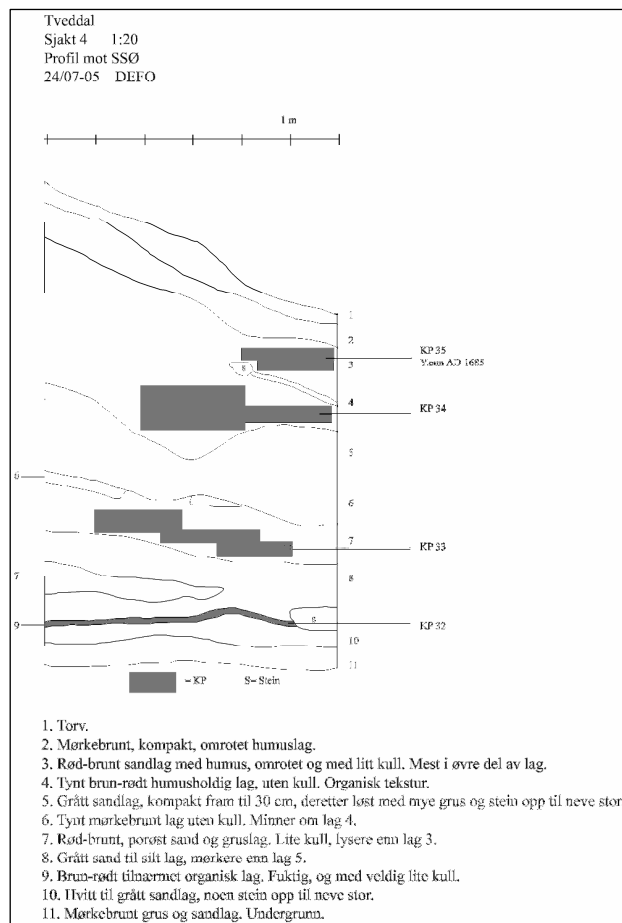
Figur 5.12. Profil fra PS 9 på Tveddal.

Laget under, lag 7, er i gjennomsnitt 3 cm tykt, og var fuktig og kompakt, nesten organisk. Dette kan imidlertid være på grunn av fuktigheten i prøvesticket, og det ble ikke funnet kull under flotering.

Lag 8 er et naturlig leirelag. Lag 9 er meget tynt, 2-3 cm tykt. Laget består av humus, og det var mye kull i laget i forhold til tykkelsen. Det ble tatt ut kullprøve (KP 24), datert til BP 1845 ± 35, kalibrert AD 130-235 (Tua-5539), dvs. eldre romertid. Laget kan tolkes som et mulig rydningslag. De tre nederste lagene, 10-12, er tolket som steril undergrunn, og særlig er det lag 10 som er lik undergrunnen i store deler av undersøkelsesområdet.

Figur 5.13. Profil av PS 9 mot NV. Her kan man se de tynne lagene nederst. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2005.

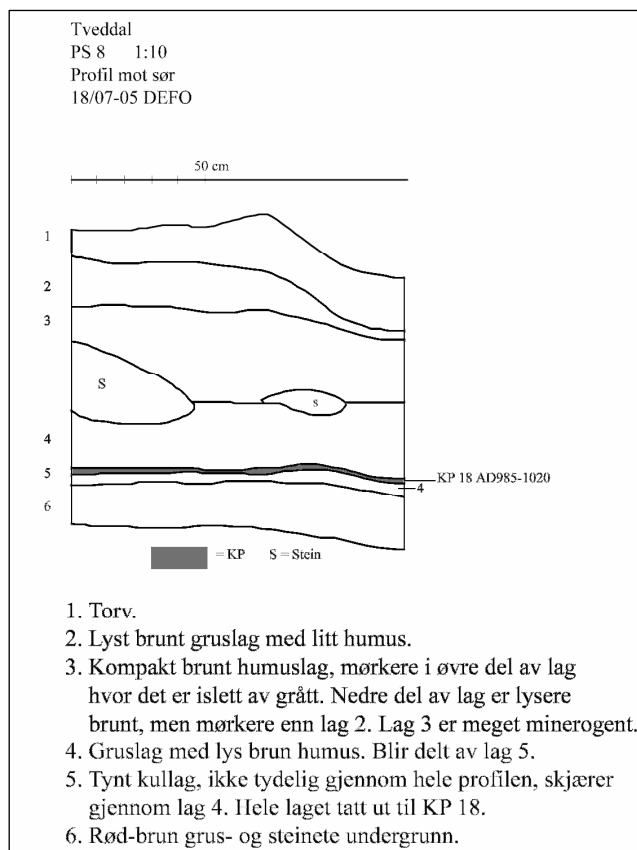

Figur 5.14. Profil fra sjakt 4 på Tveddal.

Sjakt 4

Denne sjakten (fig. 5.14) ligger ca. 30 m sør for sjakt 3. Det er en sammenhengende flate som blir delt omtrent på midten av en rasvifte. Det er mulig noe av steinene har sammenheng med mindre rydningsrøyser som har blitt lagt inntil eller oppå viften, for senere å ha falt sammen. Sjakten ble lagt helt i nedkant av flaten mot elven. Her har elven en gang i tiden gravd en kraftig innskjæring, og det er i oppkant av denne jeg anla sjakten, med sikte på å bekrefte eller avkrefte utstrekningen av dyrkningsflaten. Jeg valgte å legge sjakten der hvor det var enkelt å grave, fra kanten av innskjæringen og innover.

Det viste seg å være få lag i profilen som kunne tolkes som dyrkningslag. Lag 2 er et kompakt, omrotet jordlag uten forekomst av kull. Lag 3, som er mellom 35 og 60 cm tykt, er tolket som et dyrkningslag. Her var det kull omrotet i laget, men konsentrert i øvre del. Her tok jeg ut to kullprøver, en fra øvre og en fra nedre del av laget, for å finne ut om det var lang kontinuitet i dyrkingen, med tanke på at laget er meget tykt. Bare KP 35 fra øvre del ble datert til BP 125 ± 35, kalibrert til Y. enn AD 1685 (TUa-5544), dvs. nytid. Prøven ble også treartsbestemt til furu, og kan dermed ikke utelukke at trekullet ikke stammer fra naturlig brenning. Under sådding ble det funnet små mengder med kull også i lag 7, som er et sand- og gruslag. Det var ingen indikasjoner på at dette laget har vært kultivert, og det er vanskelig å si hvor kullet kom fra. Ingen datering foreligger fra dette laget. Lag 9 virket som er et organisk lag, og var meget fuktig, til tross for at flaten skrådde bratt ned mot elven. Det ble tatt ut kullprøve, men den ble ikke innvilget for datering. De resterende lagene var utelukkende minerogene, og representerer sannsynligvis ikke dyrkningsaktivitet. Sett under ett, kan jeg fastslå at dyrkningsområdet ikke strekker seg helt ned mot elven, i hvert fall ikke i den sørlige delen av flaten.

PS 8

Dette prøvestykket (fig. 5.15) ble gravd inntil veien ca. 800 m sør for dyrkningsflaten til Tveddal. Her ligger en mindre flate på 50x50 m, som blir delt av veien omtrent på midten. Jeg rensket opp grøften på østlig side og gravde et prøvestikk. Lag 2 er et gruslag, 3-8 cm tykt, med litt humus, som ikke inneholdt trekull. Lag 3 er et kompakt jordlag med mye sand og grus, og er fra 10-15 cm tykt. Jeg tok ut masse fra toppen av lag 3 til flotering, men fant heller ikke her noe kull. Det er mulig det er et dyrkningslag som ikke har blitt tilført næring i form av

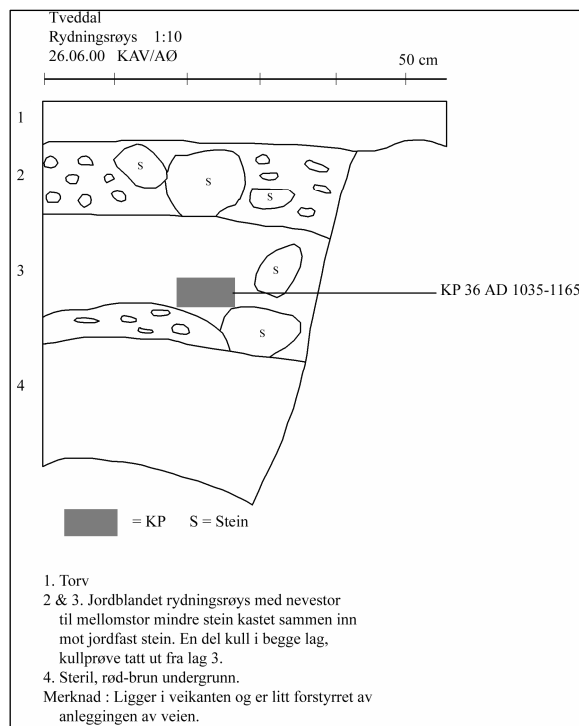
Figur 5.15. Profil fra PS 8 på Tveddal.

trekull. Siden laget er overveiende minerogent, kan dette støtte opp under tolkningen av dette

laget til å være et naturlig, udyrket lag.

Lag 4 er et gruslag med humus, ca. 10 cm tykt, som ikke inneholder kull. Laget blir imidlertid delt i nedre del av lag 5, som er et 3 cm tykt kullag som går gjennom hele profilen. Dette er vanskelig å forklare, men laget over og under lag 5 var homogent, og er tolket som samme lag (lag 4). Hele lag 5 ble tatt ut og flotert, og kullprøven (KP 18) ble datert til BP 1040 ± 35, kalibrert AD 985-1020 (TUa-5538), dvs. overgangen mellom vikingtid og middelalder. Laget er tolket som et rydningslag.

Rydningsrøys

Sommeren 2000 ble det undersøkt en rydningsrøys (fig. 5.16, 5.17) ved Tveddal, utført av fylkesarkeologen i Hordaland. Røysen ligger inntil veien, og var blitt skadet under anleggsarbeidet. Dette kan sees ut fra dokumentasjonen, men også muntlig informasjon fra min informant, Magne Sollesnes, som husket at det ble tatt stein fra området rundt da veien ble anlagt. Det er rimelig å anta at dette også gjelder rydningsrøysen. Her har stein blitt kastet inntil en større jordfast stein, og er sammenblandet med jord. Den jordfaste steinen ligger oppå steril undergrunn, og lag 2 og 3, som er selve

Figur 5.16. Profil fra rydningsrøys på Tveddal.

Figur 5.17. Rest av rydningsrøys ved Tveddal. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

røysen, inneholder kull. Kullprøven (KP 36) ble tatt ut fra lag 3, men var ikke blitt sendt inn til datering, før jeg fikk tilgang til den. Den ble da datert til BP 930 ± 35, kalibrert AD 1035-1165 (TUa-5545), dvs. tidlig middelalder. Dette er den eneste undersøkte rydningsrøysen i området. Det har vært vanskelig å identifisere slike på grunn av all steinen i området. Det er også sannsynlig at veiarbeidet har forstyrret eventuelle andre rydningsrøysen og kulturminner. En del informasjon er nok derfor gått tapt.

Sett under ett, er det påvist aktivitet på Tveddal fra tidlig jernalder til nytid. Det ser ikke ut til å dreie seg om en kontinuerlig agrar utnyttelse. Fra overgangen mellom vikingtid og middelalder, ser det ut til å ha vært sammenhengende dyrkning i området. Det er også først i middelalderen de første sporene etter fast bosetning er påvist i form av tufter. Ellers ser det ut til at man har dyrket forskjellige flater til forskjellig tid. Dette vil jeg diskutere nærmere i kapittel 6.

Tveddalsstølen

Tuft nr. 25

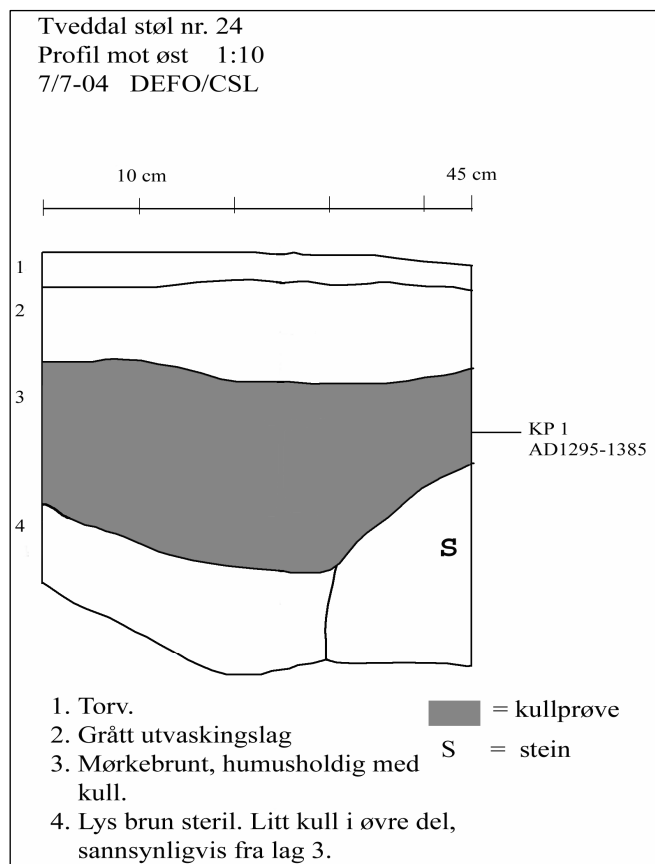
Tuft nr. 25 ble også registrert av Hordaland fylkeskommune i 2000, etter at Magne Sollesnes hadde informert om at det skulle være en gammel tuft i området. Den ligger i øvre del av stølsvollen, og er ikke markert på skissen til Gamlestølen venner. Rester etter grunnmuren er synlig under torven, og tuften er ca. 5x5 m, og med et areal på 25 m² i ytre mål.

Representanter fra fylkesarkeologen gravde et prøvestikk inne i tuften, hvor de mente å påvise et ildsted. I torvlaget ble det funnet mye kull og flere nyere tids gjenstander. Lag 2 er et humusholdig og sandblandet kullag. Lag 3 er av samme karakter, mens lag 4 er et mørkebrunt til svart kullag med mye sand. Dette laget ligger over brun undergrunn. Kullprøve ble tatt ut fra lag 4, og datert til BP 590 ± 45, kalibrert AD 1310-1410 (T-15246), dvs. overgangen mellom høymiddelalder og senmiddelalder (Aksdal 2002). Her har jeg ikke hatt tilgang til profil- eller plantegning.

Tuft nr. 24

Denne tuften ligger ca. 10 m sørøst for tuft 25, og helt øverst på stølsvollen. Jeg ville undersøke om de eldste bygningene lå øverst på vollen, da det ville vært et naturlig sted bygge for å utnytte plassen på best mulig måte. Dette støttes av dateringen av tuft nr. 25.

Tuft nr. 24 (fig. 5.18 og 5.19) ble identifisert gjennom en forhøyning på bakken og med rester

etter grunnmur. Tuften er ca. 4x5 m, og med et areal på 20 m² i ytre mål. Jeg gravde et prøvestikk inne i tuften, i ene hjørnet.

Prøvesticket var ca 50x50 cm, og ble 50 cm på det dypeste. Det ble ikke såddet masse under gravingen av prøvesticket, da datering av strukturen var hovedmålet. Lag 2 er et grått, minerogent lag som er tolket som et utvaskingslag. Lag 3 består av et kullholdig humuslag, ca. 25 cm på det tykkeste. Her ble det tatt ut en kullprøve (KP 1) datert til BP 665 ± 35, kalibrert

Figur 5.18. Profil fra PS 1 i tuft nr. 24 på Tveddalsstølen.

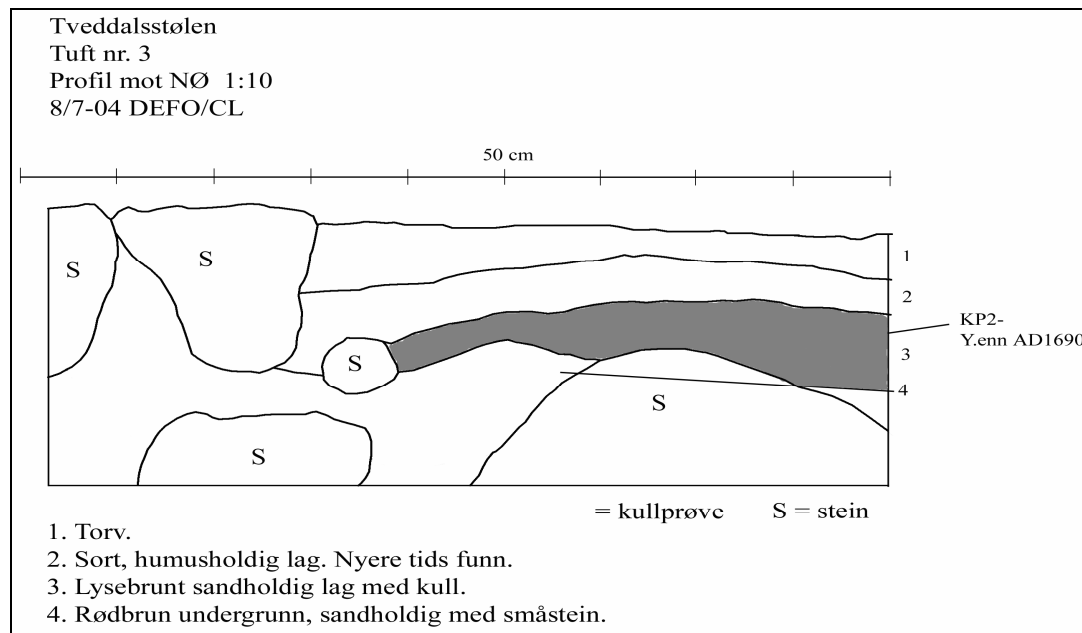
AD1298-1385 (TUa- 5391), dvs. høymiddelalder. Lag 4, undergrunn, inneholdt spredte mengder med trekull øverst i laget. Dette er tolket til å tilhøre lag 3. Det ble ikke funnet noe ildsted i denne tuften, men kan likevel ikke utelukkes å ha vært der.

Figur 5.19. Tveddalsstølen, tuft nr 24, tatt i lengderetning mot nord. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Tuft nr. 3

Denne tuften ligger lenger nede og lenger sør på stølsvollen. Den var markert på skissen til Gamlestølens venner, og var antatt å være en nyere tids struktur. Her så man rester etter veggmuren under torven og kunne avgrenses uten problemer. Tuften var 5x6 m, og med et areal på 30 m² i ytre mål. Lengde retningen var nord-sør, som er lik som tuftene 24 og 25. Dette er en naturlig måte å plassere bygninger i forhold til flaten som skrår mot elven i vest.

Figur 5.20. Profil fra PS 2 i tuft nr. 3 på Tveddalsstølen.

For ytterligere å bekrefte teorien om den tidlige bebyggelsen i øvre del av området, gravde jeg et prøvestikk inne i tuften (fig. 5.20). Umiddelbart under torven, i lag 2, ble det funnet rester av rustne spiker. Dette sammen med fraværet av kull, gjør at laget er tolket som enten et naturlig jordlag, eller et moderne dyrkningslag. Lag 3, er et lag med mye sand og finere mineraler. Det er lysebrunt, og skiller seg fra den rødbrune undergrunnen. Det inneholdt kull (KP 2), og ble datert til BP 100 ± 35, kalibrert til Y. enn AD 1690 (TUa-5392), dvs. nyere tid. Det ble ikke undersøkt flere tufter på Tveddalsstølen.

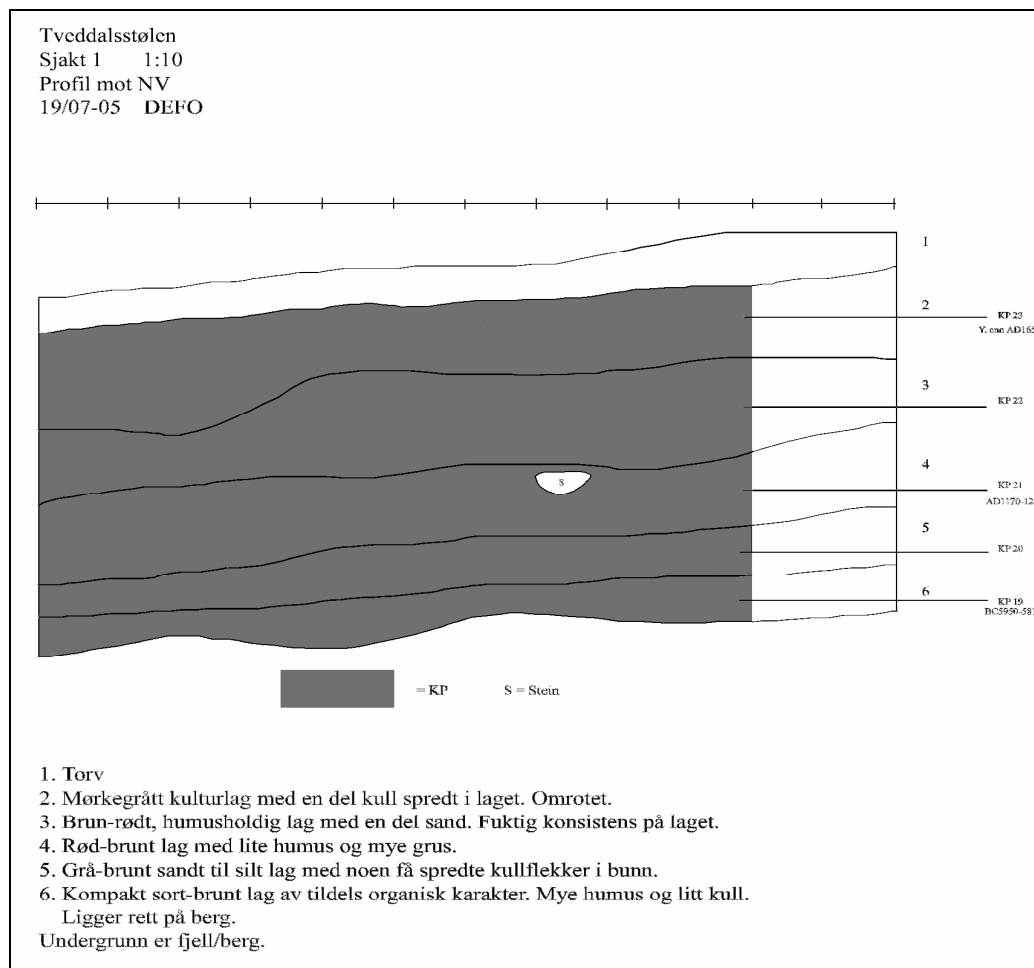
Resultatet av undersøkelsene av tuftene på Tveddalsstølen kan tolkes som om at man i overgangen mellom høy- og senmiddelalder oppførte bygninger i øvre del av området. For å kunne være helt sikker i antakelsen om at den første bosetningen startet øverst, måtte flere tufter ha blitt undersøkt, men framstår likevel som sannsynlig ut fra disse undersøkelsene.

Dyrkningsspor

Selve stølsvollen er på ca. 20 mål, og er til dels ulendt med mye stein, og flaten er ujevn med mange søkk og forkastninger.

Sjakt 1

Denne sjakten ble lagt i selve dyrkningsflaten på stølsvollen. Den ble gravd ca. 10 m vest for tuft nr. 24, og ca 10 m sør for tuft nr. 25. Formålet med sjakten var å undersøke om det på noe tidspunkt ble dyrket på vollen. Særlig ville en tidlig dyrkningsfase av området være interessant i forhold til driftstiden for middelaldergården Tveddal. Jeg undersøkte først deler av vollen med jordbor for å finne et egnet sted, noe som viste seg å være vanskelig grunnet all steinen i bakken. Jeg bestemte meg til slutt for å grave i øvre del av flaten.

Figur 5.21. Profil fra sjakt 1 på Tveddalsstølen.

Sjakten (fig. 5.21 og 5.22) lå ca. 10 m fra begge tuftene nr. 24 og 25. På grunn av flere store, jordfaste steiner, og forekomst av tufter, ble sjakten bare 1,20 m lang, men da var konteksten

til dyrkningsflaten sikker. På det dypeste var den ca. 65 cm. Lag 2 er et mørkegrått kulturlag med en del kull. Laget varierer i tykkelse fra 10-20 cm. Det ble tatt ut en kullprøve (KP 23). Den ga alderen BP 200 ± 50, kalibrert til Y. enn AD1655 (T-17927), dvs. nytid. Lag 3 er humusholdig med en del sand, og er 20 cm på det tykkeste. Kullprøven fra dette laget ble ikke innvilget datering. Lag 4 er i hovedsak et minerogent lag med litt humus, og små mengder kull. Kullprøven (KP 21) ga datering BP 850 ± 35, kalibrert AD1170-1235 (TUa-5546), dvs. høymiddelalder. Lag 5 er et minerogent lag med spredte kullflekker i bunnen av laget, men ble ikke datert. Hva dette laget representerer kan ikke avgjøres sikkert, men kullet kan muligens stamme fra lag 6 under. Dette lå rett på berggrunn og virket å være av organisk av karakter.

Figur 5.22. Tveddalsstølen, sjakt 1. Lag 6 er tydelig i bunn av sjakt. Mot nordøst. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2005.

Laget var og meget fuktig, og dette kan nok forklares med at berget leder vann. Laget er ca. 10 cm på det tykkeste, og inneholder mye humus, men ikke særlig mye kull. Kullprøven (KP 19) ga dateringen BP 7030 ± 50, kalibrert BC 5950-5810 (TUa-5547) dvs. til senmesolittikum. Det daterte materialet fra lag 6 innehold bl.a. hasselnøttskall, som gir meget

nøyaktig datering. Hvilken type aktivitet dette laget representerer, er likevel vanskelig å avgjøre, og tidsaspektet faller da også utenfor rammen for denne oppgaven.

I sørlig del, og helt i ytterkant av stølsvollen, er det registrert et kors hugget inn i en stor, jordfast stein (fig. 5.23). Korset er ca. 10x10 cm, og er likebent med groper i alle stolpe-ene, og i midten. Korset er tolket som en sannsynlig grensemarkør.

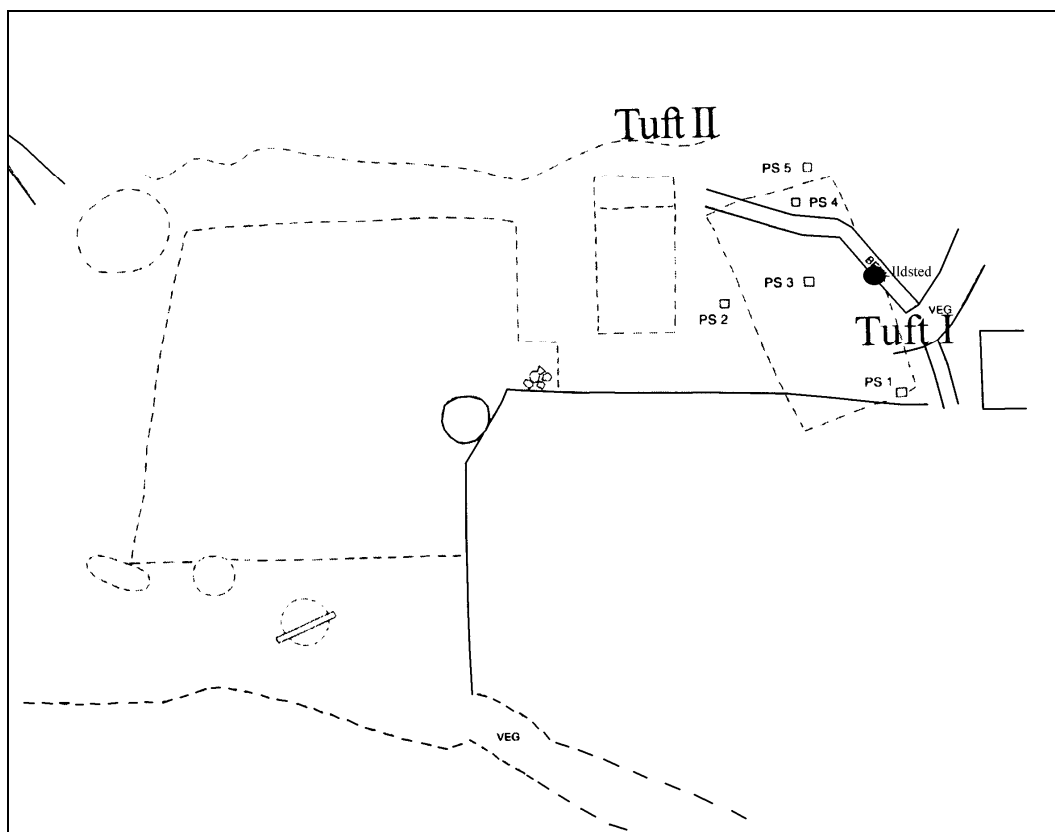
Figur 5.23. Kors hugget i stein ved Tveddalsstølen. Mot øst. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2005.

Utenom dateringen på Tveddalsstølen fra steinalder, er det ikke påvist aktivitet her før i høymiddelalder, og da i form av dyrkning. Bosetning er der ikke sikre spor etter før i senmiddelalder med dateringer fra to tufter. Aktiviteten på stølen har fortsatt helt fram til i dag.

Breiseter

Tuft 1

Denne tuften (fig. 5.24, 5.25 og 5.26) framstår ikke som synlig på flaten, og kan derfor heller ikke lett identifiseres eller avgrensnes. Dette automatisk fredede kulturminnet som tuft 1 representerer, ble registrert etter informasjon fra lokale informanter sommeren 2000 av Hordaland fylkeskommune. De rensset opp en dreneringsgrøft, og arkeologene mente da å påvise et ildsted, ca. 1m bredt (fig. 5.22). Grunnlaget for denne tolkningen var konsentrasjon av trekull avgrenset av stein i kantene, samt et gråsvart sandlag i bunn som ble tolket som et gulvlag. De ble gravd fem prøvestikk for å avgrense tuften, hvorav tre inneholdt det samme sandlaget. Tuften ble tolket som et langhus, anslagsvis opp mot 30 m langt (Aksdal 2002). Kullprøven tatt fra ildstedet gav dateringen BP 2035 ± 80, kalibrert dateringsramme BC 155-AD 70 (T-15248), dvs. eldre jernalder. Det foreligger ikke flere dateringer fra denne mulige strukturen.

Figur 5.24. Utsnitt av oversiktsskisse fra rapport nr. 26. Aksdal 2002. Ildsted markert som sort sirkel.

Slik det fremstår fra registreringene, ligger ildstedet omtrent midt i det antatte langhuset, helt ut mot den østre veggen. Plasseringen av ildsted sentralt i huset er typisk for langhus fra eldre jernalder, men de er som oftest i midten av huset og ikke helt ut til siden (Brekke 1997:9-10).

Langhus i førromersk jernalder og tidlig romertid forekommer imidlertid sjeldent lengre enn 20 m, og det er ikke kjent mange av dem fra denne perioden i Hardanger (Diinhoff 2005:79-84), i hvert fall ikke så høytliggende og marginalt som Stølsdalen. Tatt i betraktning at det ikke er identifisert stolpehull, står tolkningen av et langhus på Breiseter derfor som heller usikker, slik jeg vurderer det, så lenge det ikke er gjort flere undersøkelser.

Figur 5.25. Bilde tatt i lengderetning til det antatte langhuset. Mot sør. Foto: Dag Erik Færø Olsen 2004.

Figur 5.26. Oversikt over Breiseter. De antatte gravrøysene ligger tilbaketrasket fra kanten i venstre billedkant. Tuft 1 er i forgrunnen utenfor bildet, mens tuft 2 skal ligge til høyre for innhegningen. Sett mot vest. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Tuft 2

Denne tuften (fig. 5.24) lå 5-10 m vest for tuft 1, og ble målt til 5 x 7 m, og har dermed et areal på 35 m² i ytre mål. I lengderetningen var det et tilleggsbygg på 2 m, og tuften er muligens en stølstuft fra nyere tid (Aksdal 2002). Den er ikke undersøkt nærmere. Tuften var vanskelig å få øye på, men kan ha vært skjult av vegetasjonen.

Gravrøyser?

Under synfaring ble det observert fire røyser på vest på flaten (fig. 5.24 og 5.27). Tre av dem er blitt skilt ut som mulige gravrøyser, men mesteparten av steinen er fjernet grunnet nyere tids dyrkning (ibid). Røysene er ikke undersøkt nærmere, da de i utgangspunktet er automatisk fredede kulturminner. De er likevel usikre som gravminner uten nærmere undersøkelser.

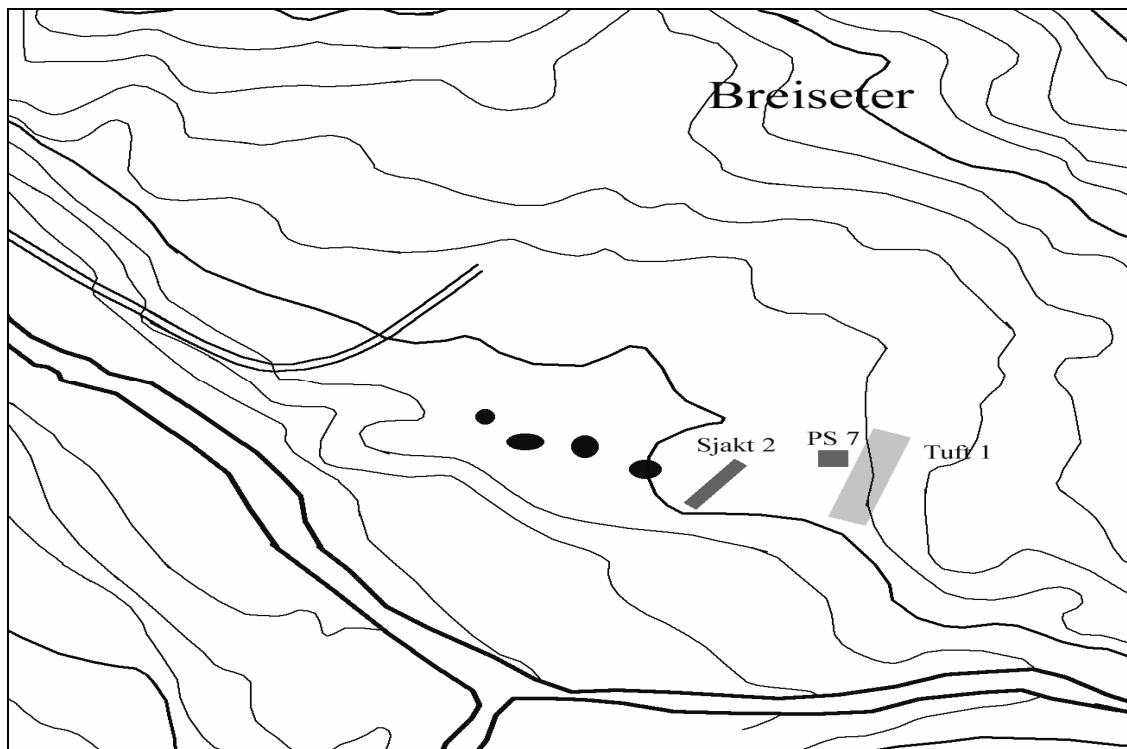
Figur 5.27. Bilde av tidligere avtorvet mulig gravrøys på Breiseter. Mot vest. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

Dyrkningsspor

Flaten som var tolket som en mulig dyrkningsflate (fig. 5.28), er ca. 40x80 m i utstrekning. Den har liten helning, så det fantes ikke spor av åkerreiner. Undersøkelsene ble derfor gjort på selve flaten, og det er derfor ikke sikkert all aktivitet har blitt fanget opp av sjakten eller prøvestykket. Målsettingen med å grave her var både å avgrense den mulige tuft 1, samt å finne eventuelle spor etter dyrkingsaktivitet.

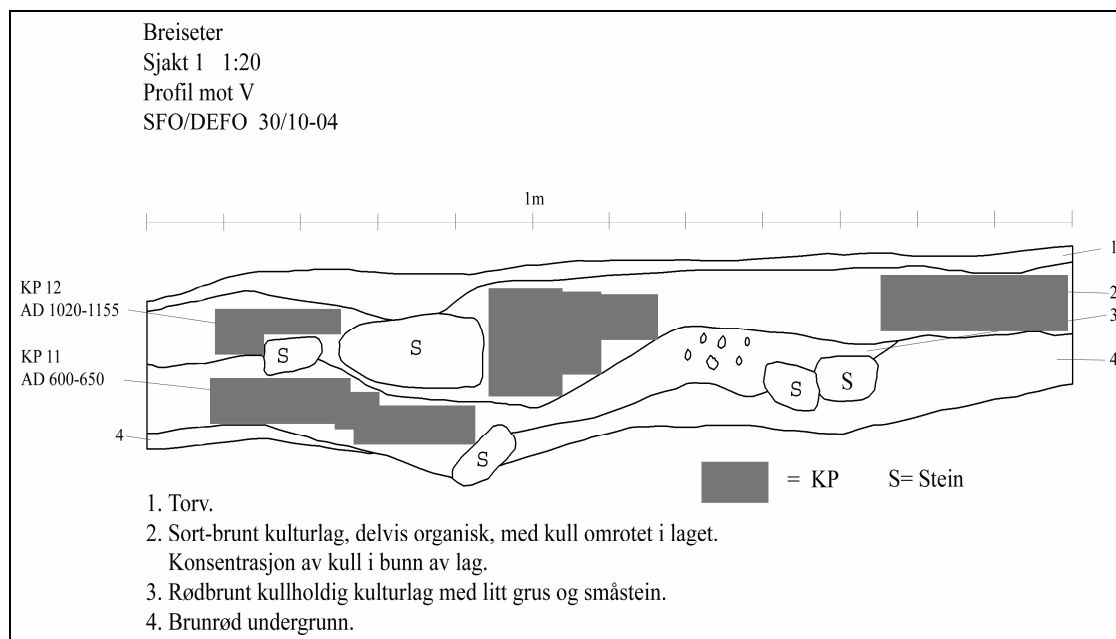
Figur 5.28. Oversiktsbilde over dyrkningsflaten på Breiseter. Her ser vi dagens innhegning som ligger på den mulige dyrkningsflaten. Utsnitt fra Norge i bilder.

Figur 5.29. Utsnitt over Breiseter med antatt langhus og graver, samt sjakt 2 og PS 7 i relativ plassering.

Sjakt 1

Sjakt 1 (fig.5.29, 5.30 og 5.31) ble gravd i den vestlige delen av stølsvollen, helt ut mot kanten av terrassen. Målet var å undersøke eventuelle dyrkningsfaser av flaten, og sjakten ble derfor lagt 20 m nord for tuften av det antatte langhuset. Det er i dag et sauekve på flaten, og informanter fortalte at det har vært der langt bak i tid. Det innebærer at det ikke har skjedd moderne forstyrrelser på flaten, og dyrkningslagene var intakte. Utenfor kveet, lenger nord, ble det av skoleelever dyrket en grønnsakshage under siste krig, og var således et uegnet sted å grave. Sjakten ble 2,40 m lang, og 50 cm på det dypeste. Lag 2 er et svart-brunt kulturlag. Laget er delvis organisk av sammensetning, noe som kan tyde på at det har ligget uforstyrret i lang tid. Det er også kull iblandet hele laget, men med en konsentrasjon i nedre del. Dette kan ha sammenheng med at det en gang har skjedd en nyrydding av flaten, man har spadd jorden, og noe av kullet kan ha blitt fraktet oppover i laget. Laget varierer i tykkelse fra 10-30 cm. Tykkelsen kan indikere den lengste dyrkningsfasen i profilen, sett i forhold til hvor lang tid det tar å akkumulere et lag. Det ble tatt ut kullprøve (KP 12), datert til $BP\ 965 \pm 35$, kalibrert AD 1020-1155 (TUa-5393), dvs. tidlig middelalder.

Figur 5.30. Profil fra sjakt 1 på Breiseter.

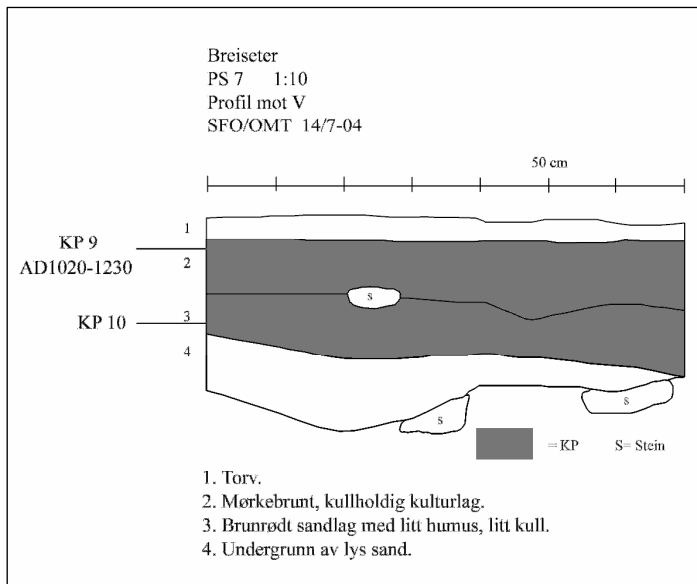
Lag 3 er også et dyrkningslag, 20 cm på det tykkeste. Laget er rødbrunt, og er mer minerogent enn lag 2, og med mindre humus. Dette laget (KP 11) er datert til $BP\ 1455 \pm 35$, kalibrert AD 600-650 (TUa-5387), dvs. overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. Dette laget representerer antagelig den eldste dyrkningsfasen på vollen.

Figur 5.31. Breiseter, sjakt 1, mot vest. Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004.

PS 7

Jeg ville undersøke flaten nærmere det antatte langhuset, og gravde prøvesticket (PS 7) ca. 20 m sørøst for sjakt 1 (fig. 5.29 og 5.32). Dette prøvesticket var ment til å avgrense både det antatte langhuset og mulige dyrkningsflaten. Prøvesticket hadde en utstrekning på 70x50 cm, og ble 30 cm på det dypeste. Lag 2 er et kulturlag, 10-15 cm tykt, med mørkebrun humus, og litt sand. Det inneholdt en del kull spredt i hele laget, og kullprøven (KP 9) ble datert til BP

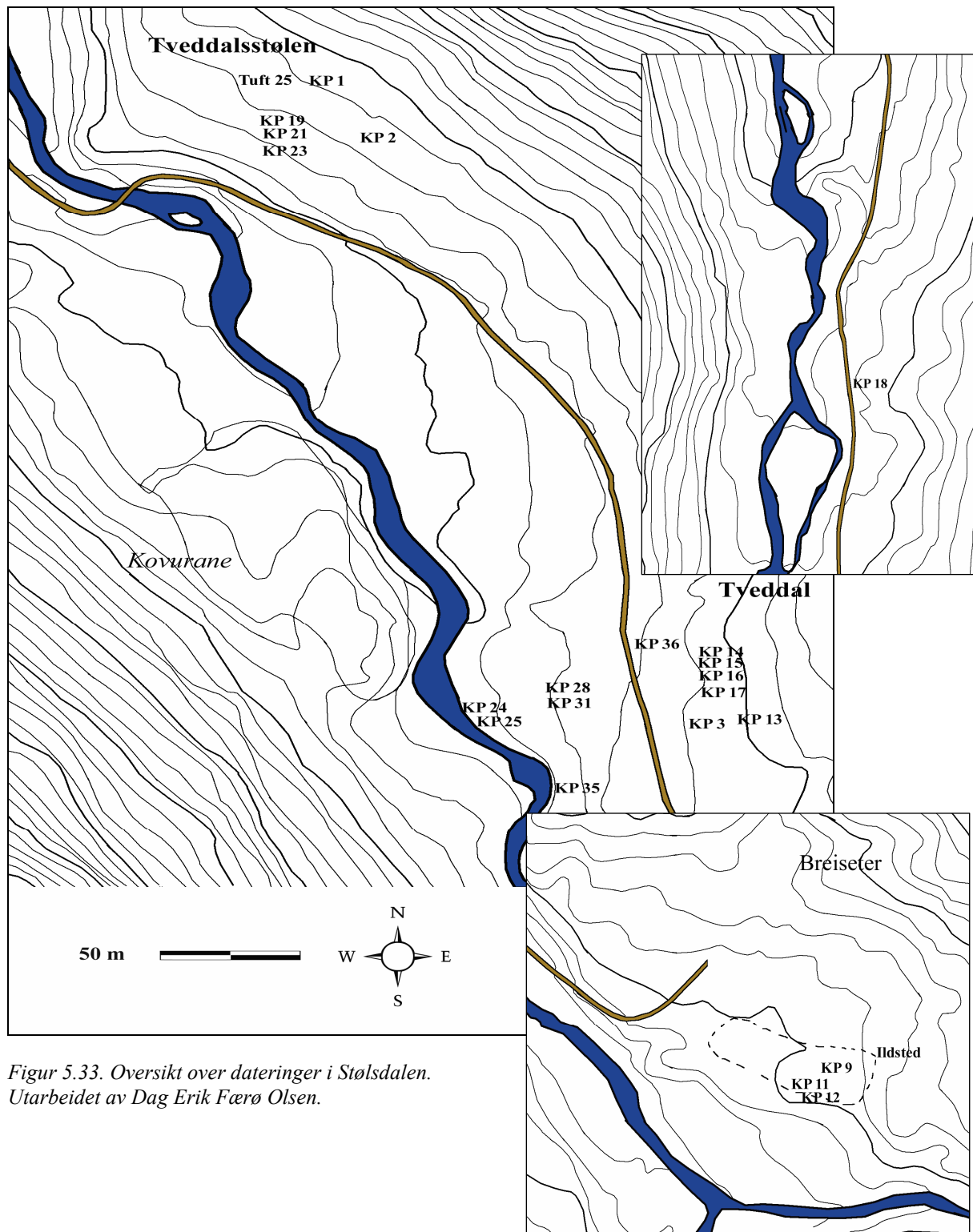

920 ± 95, kalibrert AD 1020-1230 (T-17740), dvs. høymiddelalder. Lag 3 er et sandlag som inneholdt litt humus og kull. Dette er ikke tolket som et dyrkningslag, og ble derfor ikke datert. Det er også forskjellig fra det antatte gulvlaget i tuft 1, og representerer ikke det antatte langhuset. Undergrunnen var annerledes enn i sjakt 1.

Figur 5.32. Profil fra PS 7 på Breiseter.

En samlet vurdering gir ikke sikre indikatorer på bosetning på Breiseter; til det trengs det flere undersøkelser. Den første dyrkningen skjedde i merovingertid, og deretter er det et langt avbrekk i aktivitet fram til tidlig middelalder. Etter dette, er det ikke påvist spor etter dyrkning på stølen.

Figur 5.33 viser en oversikt over alle dateringene i Stølsdalen.

Figur 5.33. Oversikt over dateringer i Stølsdalen. Utarbeidet av Dag Erik Færø Olsen.

Samlet oppsummering

Totalt er det undersøkt fem sikre tufter, og en struktur som har vært tolket som et mulig langhus fra slutten av førromersk jernalder og eldre romertid. Denne tolkningen er jeg

imidlertid usikker på, ettersom det trengs grundigere undersøkelser av lokaliteten for å avklare dette. De sikre tuftene er alle fra middelalder eller yngre, og anses som representative for aktivitet i Stølsdalen på denne tiden. Sammen med dette er det undersøkt seks dyrkningsflater gjennom fem sjakter og tre prøvestikk. Totalt er 14 sjakter og prøvestikk presentert her, men det faktiske antallet ligger nærmere 20. I neste kapittel skal jeg diskutere hva disse kan si om drift og driftsutvikling i dalen.

6. Stølsdalen arkeologisk belyst – drift og utvikling

I dette kapitlet skal jeg diskutere de undersøkte bosetnings- og dyrkningsområdene i Stølsdalen i et tidsperspektiv. Det viktigste kildegrunnlaget er C-14 dateringer og tolkninger av tufter og dyrkningslag, presentert i kapittel 5. Til sammen 23 dateringer av lag i stratigrafiske kontekster danner grunnlaget for å belyse sentrale tema om agrar oppkomst og utvikling. Hovedvekten av dateringene er bunndateringer, men de fleste sjaktene har flere dateringer, og som fanger opp aktivitet over tid. Dette gir også grunnlag for relativ datering av udaterte lag. Spørsmål om kontinuitet, endringer og brudd i driften står særlig sentralt. Et hovedspørsmål gjelder endringer i bosetningsform, fra gårdsdrift, øde-legging og overgang til sesongbasert stølsdrift.

Tabell 6.1 gir en oversikt over dateringene i forhold til de tre undersøkelsesområdene og tidsperiode.

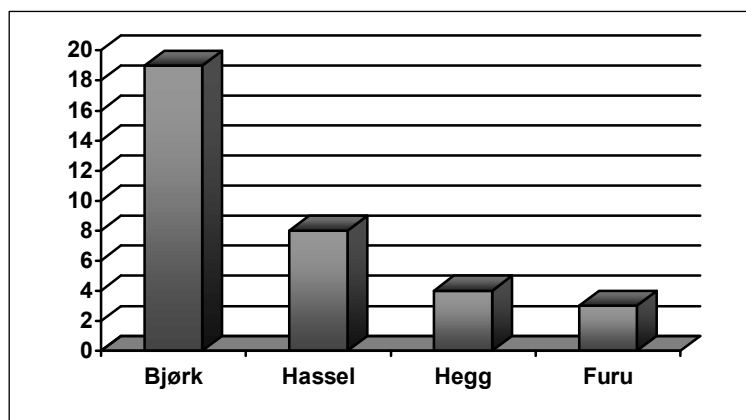
	Tveddal	Tveddalsstølen	Breiseter
<i>Jernalder og eldre</i>	AD 130-235 AD 255-395 AD 985-1020	BC 5950-5810	BC 155-AD 70 AD 600-650
<i>Middelalder</i>	AD 1035-1165 AD 1040-1170 AD 1025-1220 AD 1165-1225 AD 1170-1240 AD 1305-1420 AD 1465-1660	AD 1170-1235 AD 1295-1385 AD 1310-1410	AD 1020-1155 AD 1020-1230
<i>Nytid/ Etterreformatorisk</i>	Y. enn AD1655 Y. enn AD1685 Y. enn AD1705	Y. enn AD 1655 Y. enn AD 1690	

Tabell 6.1. Dateringsoversikt i tid og rom.

Dateringene kan deles inn i tre hovedperioder, (1) jernalder og (2) middelalder og (3) tidlig nytid. Det er klart størst aktivitet i middelalderen, spesielt i nedre del av dalen, hvor Tveddalsstølen og Tveddal ligger.

Treartsbestemmelsen av de daterte kullprøvene er også sentral i spørsmålet om driftsendring (tab. 6.2). Alle dateringene fra før reformasjonen er treartsbestemt til løvtre, og med bjørk som hovedinnslag. Dette betyr at trekullet med stor sannsynlighet har vært brent av mennesker og ikke oppstått som følge av naturlig skogbrann. Noen av prøvene inneholder flere trearter som kan tyde på at de kommer fra blandingskog eller krattskog. Det medfører at samme datering kan være oppført flere ganger i tabell 6.2, en gang for hver treart. Bare tre av prøvene inneholdt furu som kan gi en eldre datering pga. treslagets lange voksetid. Furu kan også brenne naturlig i en skogbrann, men de dateringene som inneholder furu er alle fra moderne tid. Siden det ikke var mulig å få foretatt analyser av pollenprøver, er det vanskelig å si noe om hva som ble dyrket og hvordan vegetasjonen har vært til forskjellig tid.

Treartsbestemmelsene er dermed eneste pekepinn på vegetasjon i Stølsdalen. Avsviings- og rydningslag gjenspeiler i enda større grad hvilken form for vegetasjon som var i eller nær dyrkningsområdene. Informasjon om treartsbestemmelse i forhold til den enkelte datering er oppført i tabell 6.3, 6.4 og 6.5.

Tabell 6.2. Oversikt over treartsbestemmelser og antall prøver i forhold til art.

6.1. Driftsformer og ressursutnyttelse i Stølsdalen

Første aktivitet

De eldste sporene etter menneskelig aktivitet i Stølsdalen er, som vist i kapittel 5, påvist under Tveddalsstølen (tab. 6.1 og 6.3). Datering (TUa-5547) av et kulturlag (lag 6, sjakt 1) viser menneskelig aktivitet nærmere 6000 år f.Kr. Hvilken form for aktivitet laget representerer, er vanskelig å avgjøre ut fra denne ene sjakten. Jordbruk var ikke aktuelt så tidlig, og det er heller ikke registrert dyrkning andre steder på Vestlandet fra denne perioden. Det er gjort omfattende undersøkelser i grenden Herand i Jondal, hvor man har undersøkt boplasser i hellere og er daterte tilbake til tidlig mesolittikum (pers. med. K. A. Bergsvik 2006). Boplassene er tolket som sesongmessige, hovedsakelig brukt i sommerhalvåret (ibid).

Dateringen av kulturlaget på Tveddalsstølen kan kanskje knyttes opp mot jakt og fangst fra steinalderen, uten at det kan slås nærmere fast. På gården Byrkjeland i enden av Stølsdalen er det registrert tufter som kan være fra steinalder, men uten mer presis datering (Kolltveit 1953:612). Treartsbestemmelsen av KP 21 til bjørk og hasselnøttskall underbygger tolkningen av at mennesker oppholdt seg i Stølsdalen i steinalderen. Dette spørsmålet krever imidlertid mer omfattende undersøkelser, og står ikke sentralt i forhold til mine problemstillinger.

På Vestlandet ser det ut som om den første agrare utnytting skjer i yngre steinalder. En generell tendens er da at områdene ofte ble brukt til beiting. Man har funnet spor etter beiting og husdyrhold fra denne perioden både på ødegården Høybøen på Sotra i Hordaland (Randers 1981:126). I Vestlandsgårdsprosjektet ble de eldste rydningslagene daterte til slutten av neolitikum, og da på de høyest liggende gårdene Ormelid og Lee. Sannsynligvis representerer denne aktiviteten enten beiting eller dyrking på de forskjellige undersøkte gårdene (Øye 2002 b:42-48). Også på ødegården Hoset i Nord-Trøndelag er det funnet indikasjoner på beiting fra yngre steinalder (Salvesen 1979:149). I forhold til dette er den ene dateringen fra Tveddalsstølen eldre, men i Jondal har man spor etter bosetning som strekker seg helt tilbake til eldste steinalder i form av hellerboplasser i Herand (pers. med. K. A. Bergsvik 2006), samt mulige tufter på gården Byrkjeland i Krossdalen (Münter 1950).

Stølsdalen som utmark?

Det går nesten 6000 år før de neste sporene etter menneskelig aktivitet dukker opp i området. Man finner da sikre indikatorer etter agrar utnyttelse i området, som strekker seg over en periode på 2000 år.

Navn	Lab. Ref.	Lag nr.	Tresort	BP-alder	Kalibrert alder
KP 18, PS 8, Tveddal	TUa-5538	Lag 5, rydningslag	Bjørk, hegg/rogn	1040 ± 35	AD 985-1020
KP 11, sjakt 1, Breiseter	TUa-5387	Lag 3, dyrkningslag	Bjørk, hassel	1455 ± 35	AD 600-650
KP 14, sjakt 2, Tveddal	TUa-5388	Lag 9, rydningslag	Bjørk, hegg/rogn	1725 ± 35	AD 255-395
KP 24, PS 9, Tveddal	TUa-5539	Lag 9, rydningslag	Bjørk	1845± 35	AD 130-235
Tuft 1, Breiseter	T-15248	Ildsted	Bjørk	2035 ± 80	BC 155-AD 70
KP 19, sjakt 1, Tveddalsstølen	TUa-5547	Lag 6, første rydningslag?	Bjørk, hasselnøtt-skall	7030 ± 50	BC 5950-5810

Tabell 6.3. Rydnings- og dyrkningslag i jernalder i Stølsdalen.

Bruken og utnyttelsen av Stølsdalen endres i løpet av dette tidsspennet, og disse endringene reflekteres i det arkeologiske materialet.

Første spor etter agrar utnyttelse er på Tveddal, representert ved en datering av et rydningslag (KP 24), AD 130-235, dvs. romertid (tab. 6.1 og 6.3). Prøven er tatt fra lag 9 i PS 9, helt i nedkanten av dyrkningsområdet. Laget er tynt, bare 2-3 cm tykt, og består av humus og trekull. Artsbestemmelsen av prøven (TUa-5539) til bjørk sannsynliggjør at området er avsvidd av mennesker. Laget kan derfor representere en tidlig rydning. Prøvestykket ligger helt ned mot elven, og området her kan muligens ha vært dyrket en kort periode i denne tidlige fasen, men dette er vanskelig å avgjøre sikkert. Det neste daterte laget fra samme prøvestikk (lag 4) er fra middelalder. Kanskje har området vært brukt til beiting, vurdert ut fra tykkelsen på laget. Mulige dyrkningslag mellom lag 4 og lag 9, er representert av lagene 5 og 7. Det ble imidlertid ikke påvist kull under floterings, selv om det ikke nødvendigvis utelukker dyrkningsaktivitet. Det gjør likevel tolkningen mer usikker. Lag 5 og 7 er mellom 3 og 8 cm tykke, men akkumuleringen av lagene kan ha vært redusert fordi man tilførte jorden næring. Fraværet av kull tyder i tilfelle på en dyrkningsform som ikke har trengt tilførsel av kull, kanskje fordi dyrkingen av området var av kort varighet. I så fall tyder på at det kan ha vært et opphold i dyrking i denne delen av området. Men det er altså ikke sikre spor etter dyrking så tidlig, og det er også godt mulig at det ble brukt som beite. Dette er vanskelig å avgjøre uten nærmere jordanalyse. En relativ datering av lag 5 og 7 er da mellom tidlig romertid og tidlig middelalder, med lag 7 som det eldste.

Dateringen av et ildsted på Breiseter knyttet til et mulig, men likevel usikkert langhus, slik jeg ser det, viser aktivitet i området i overgangen førromersk jernalder og tidlig romertid, BC 155-AD 70. Det er vanskelig å si noe sikkert om hvor langt tilbake folk har hatt tilhold her med lengre varighet, da dette er eneste datering fra eldre jernalder i dette området. Sammen med den usikre tolkningen av strukturen som et langhus, gir dette så langt ikke grunnlag for å avgjøre hva som foregikk på denne lokaliteten. Ildstedet trenger ikke nødvendigvis knyttes til en bygning, og som tidligere nevnt er det ikke registrert stolpehull eller veggvoller.

Treartsbestemmelsen av kullprøven (T-15248) viser bjørk, og kan sannsynligvis knyttes til menneskelig aktivitet og brenning av ved. Dateringen står dermed forholdsvis isolert da den ikke kan knyttes til en sikker identifiserbar kontekst.

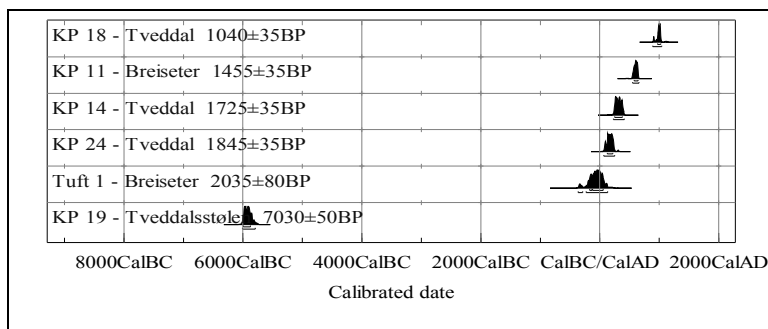
Den neste indikatoren på dyrkning eller beiting på Tveddal er påvist lenger øst i det registrerte mulige dyrkningsområdet like ved tuft 1 og 2. KP 14 (TUa-5388) er fra lag 9 i sjakt 2, og ble datert til AD 255-395, dvs. at denne prøven også tilfaller romertid (tab. 6.1 og 6.3). Laget er et 2-4 cm tykt kullag, tolket som et rydningslag, og er det eldste som er påvist i denne delen av området. Det kan se ut som om dyrkingen her fortsatte etter at det tok slutt lenger vest mot elven. Kullprøven består av bjørk og hegg/rogn, og støtter opp under tolkningen av laget som et rydningslag, trolig avsvidd krattskog bestående av de ovennevnte treslagene. Det kan være gjort i forbindelse med rydding for beite.

På Breiseter er den neste indikatoren på jordbruk datert til AD 600-650, dvs. merovingertid, og knyttes til et sannsynlig dyrkningslag (KP 11) i en profil, tolket som åker (tab.6.1 og 6.3). Laget (lag 3, sjakt 1) er 20 cm på det tykkeste, og er fra et kulturlag med kull spredt i hele laget. Laget ligger rett over undergrunnen, uten å kunne kobles til et klart rydnings- eller avsviingslag. Ingen slike lag er identifisert gjennom mine undersøkelser på Breiseter. Fravær av markerte åkerreiner kan medføre at eventuelle rydnings- eller avsviingslag ikke er identifisert. Trekullprøven (TUa-5387) består av bjørk og hassel, som kan ha blitt tilført laget som næringsemne. En annen mulighet er at kullet representerer avsviing av gjenvokst land som senere har blitt ryddet og bearbeidet. Morenejorden er imidlertid ikke lett å dyrke, og det er alt i alt vanskelig å avgjøre hva som har skjedd her. Tykkelsen, sammensetningen og fargen på laget kan tyde på en forholdsvis intensiv dyrkningsform, men det er vanskelig å avgjøre sikkert, siden det i tilfelle er det eneste registrerte dyrkningslaget fra jernalder i Stølsdalen.

Hvem som i tilfelle har dyrket i dette området så tidlig, kan heller ikke avgjøres. Det er verken påvist tufter eller andre tegn på bosetning som kan knyttes til denne dateringen i Stølsdalen. Nærmeste mulige jernaldergård er Byrkjeland (gnr. 26) nederst i Krossdalen og ved begynnelsen av Stølsdalen. Her er det registrert en kvinnegrav fra merovingertid etter inventaret å dømme (Top. ark). Det kan tenkes at denne gården har brukt områder i Stølsdalen, og dateringen av dyrkningslaget på Breiseter kan representere en slik bruk.

Den neste indikator på menneskelig aktivitet er fra slutten av vikingtiden. Dette er en datering, AD 985-1020 dvs. vikingtid, av et rydningslag (KP 18, PS 8, lag 5) lenger ned mot Tveddal. Prøvestykket ble anlagt ca. 800 m sør for dyrkningsflaten ved Tveddal, et godt stykke fra der hvor middelaldergården trolig lå. Trekullet (TUa-5538) som består av bjørk og hegg/rogn, kan muligens skrive seg fra en krattskog som har blitt svidd av for å rydde et nytt

område. Denne dateringen står imidlertid også alene, og det er derfor problematisk å knytte den til gårdsdrift i Stølsdalen. Dateringene av tuftene i forbindelse med gården Tveddal er fra tidlig middelalder. Det er mulig at denne dateringen representerer en tidlig fase i gårdsdriften, selv om bygningsrester ikke er påvist. Lagene 3 og 4 i samme prøvestikk består av gruslag med innslag av humus og er mellom 10 og 15 cm tykke. De inneholdt ikke trekull, og det er vanskelig å avgjøre om det representerer dyrkning eller ikke. Kanskje har det ikke skjedd påvisbar aktivitet her etter vikingtid. Området kan ha blitt brukt som utmark og da muligens for beite. Denne aktiviteten kan derfor kanskje kobles til gården Byrkjeland, hvor det er innlevert funn fra en grav med våpen og redskap (Losnegård 2003:592, Kolltveit 1953:612). Dette funnet kan tolkes som tegn på gårdsbosetning på Byrkjeland, noe også navnet er en indikasjon på.

Figur 6.1. Multiplott-diagram over rydnings- og dyrkningslag, samt tuft 1 på Breiseter.

Figur 6.1 viser et multiplott-diagram over dateringene som indikerer agrar aktivitet i Stølsdalen i jernalder. Dateringene vises med to sigma for å spore eventuell overlapping i tid tydeligere. Slik det framgår av figuren, er det bare KP 24 og KP 14 som delvis overlapper hverandre. Dette er begge rydningslag og kan representere samtidig rydding av området. Alle dateringene er fra rydningslag unntatt KP 11 fra Breiseter som er et dyrkningslag.

Aktivitetssporene i området fra romertid og slutten av vikingtid kan tolkes på to måter. Det har antagelig ikke vært bosetning i Stølsdalen i denne perioden, og området kan ha inngått som del av utmarksområdet til andre gårder. Spørsmålet blir da hvilken former for aktiviteter dateringene representerer. Jeg har tidligere antydnet at det kan ha vært en form for ekstensiv drift, på bakgrunn av tynne kulturlag og spredning av dateringer i tid og rom. Jeg har tolket noen av lagene som rydningslag for beiting, og det er denne bruken jeg anser som den mest sannsynlige av Stølsdalen i jernalder, når det gjelder området Tveddal. Denne tolkningen

utelukker imidlertid ikke at noen av lagene kan representere ekstensiv dyrkning en kort periode, og da mest sannsynlig ved KP 11 på Breiseter.

De undersøkte gårdene i Vestlandsgårdsprosjektet viste rydding av åkrer og etablering av gårdsstruktur allerede i førromersk jernalder (Øye 2002 b:46-48). Samtidig viste undersøkelsene av utmarksområdene at de ble tatt i bruk som følge av etablering av gårdsdrift (ibid:69-71). Riktignok er gårdene i dette prosjektet i drift den dag i dag, og var ikke like marginale som Tveddal eller området Stølsdalen. På Svolset og Heimste Friksdal i Friksdalen er det påvist aktivitet i førromersk jernalder med bruk av området som støl fram til slutten av vikingtiden. Her var imidlertid tuftene med helt annerledes mål (Skrede 2002). På gården Hoset, som i utgangspunktet er mer lik Tveddal, skjedde det en intensivering i fedriften mot slutten av eldre jernalder, mens de første dyrkningslagene er påvist i overgangen til yngre jernalder (Salvesen 1979:149, 1977). På kystgården Høybøen er det spor etter dyrkning i eldre jernalder, og utviklingen sammenfaller med de undersøkte gårdene i Vestlandsgårdsprosjektet, men tidligere enn på Hoset. Høybøen ble lagt øde i folkevandringstid, og ble ikke tatt opp igjen før på slutten av vikingtid eller tidlig middelalder (Randers 1981:126).

Fra ekstensiv til intensiv – fra utmark til gård?

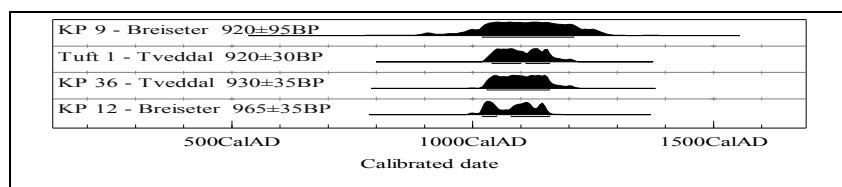
I tidlig middelalder ser det ut til å skje en endring i agrar utnyttelse av Stølsdalen, både i forhold til driftsform og til bosetning. Først nå får man fast bosetning i form av gårdsdrift, og dette medfører endret bruk av ressurser. Tabell 6.4 viser en oversikt over dateringene fra middelalder i Stølsdalen.

Den første indikator på gårdsdrift og bosetning på Tveddal er dateringen av en hustuft, tuft 1, som er den ene av to tufter knyttet til gården. Dateringen, AD 1040-1170, dvs. tidlig middelalder (TUa-5386, KP 13) er fra lag 3 i et prøvestikk (PS 4) tatt inne i selve tuften, et lag som er tolket som et aktivitetslag knyttet til bruken av tuften. Dateringen gir dermed en relativ datering av tuften, dvs. at bygningen må ha vært i bruk samtidig eller etter dette tidspunkt. Nøyaktig hvilken aktivitet dateringen representerer, er imidlertid vanskelig å fastslå. En rydningsrøys datert til AD 1035-1165 (TUa-5545), dvs. tidlig middelalder, (KP 36, fig. 6.5) overlapper også i tid med tuft 1. Det er rimelig å anta at den representerer en tidlig fase i rydding av området for åkerbruk og mer permanent gårdsdrift.

Navn	Lab. Ref.	Lag nr.	Tresort	BP-alder	Kalibrert alder
Tuft 25, Tveddalsstølen	T-15247		Bjørk	590 ± 45	AD 1310-1410
KP 3, tuft 2, PS 3, Tveddal	T-17739	Lag 3	Bjørk, hassel	585 ± 55	AD 1305-1420
KP 1, tuft 24, PS 1, Tveddalsstølen	TUa-5391	Lag 3	Bjørk, hassel	665 ± 35	AD 1295-1385
KP 15, sjakt 2, Tveddal	TUa-5389	Lag 6, dyrkningslag	Bjørk	850 ± 35	AD 1170-1240
KP 21, sjakt 1, Tveddalsstølen	TUa-5547	Lag 4, kulturlag/beiting	Bjørk	850 ± 35	AD 1170-1235
KP 28, sjakt 3, Tveddal	TUa-5541	Lag 6, dyrkningslag	Bjørk, hassel	860 ± 30	AD 1165-1225
KP 9, PS 7, Breiseter	T-17740	Lag 2, dyrkningslag	Bjørk	920 ± 95	AD 1020-1230
KP 25, PS 9, Tveddal	T-17928	Lag 4, dyrkningslag	Bjørk	920 ± 75	AD 1025-1220
KP 13, tuft 1, PS 4, Tveddal	TUa-5386	Lag 3	Bjørk, hassel, hegg/rogn	920 ± 30	AD 1040-1170
KP 36, Tveddal	TUa-5545	Rydningrøys	Bjørk, hassel, hegg/rogn	930 ± 35	AD 1035-1165
KP 12, sjakt 1, Breiseter	TUa-5393	Lag 2, dyrkningslag	Bjørk	965 ± 35	AD 1020-1155

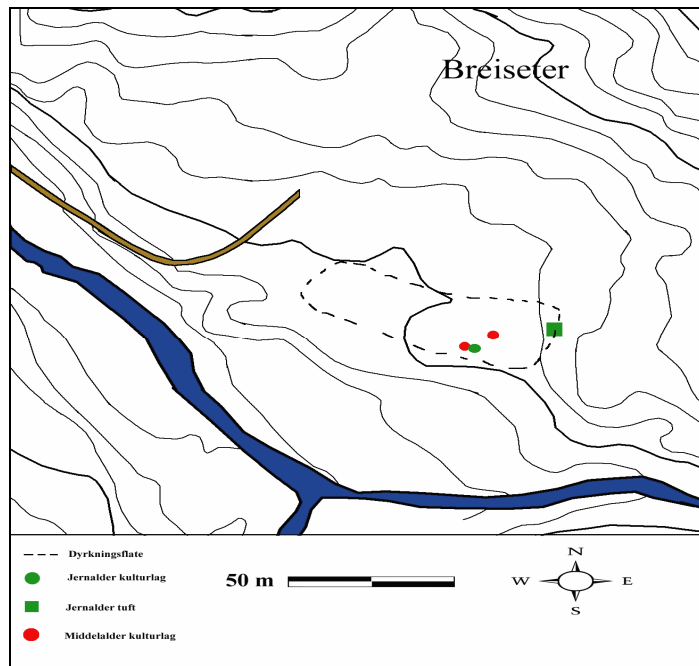
Tabell 6.4. Oversikt over dateringer fra middelalderen i Stølsdalen.

På Breiseter er det to dateringer (KP 12 og KP 9) av dyrkningslag som overlapper i tid med dateringene av tuft 1 og rydningsrøysen på Tveddal (fig. 6.2 og 6.5). KP 12 (lag 2, sjakt 1) er datert til AD 1020-1155 (TUa-5393), mens KP 9 (lag 2, PS 7) er datert til AD 1020-1230 (T-17740), dvs. tidlig middelalder for begge dateringene. Sammensetningen og tykkelsen på lagene tyder på en form for dyrkning, hvor man har tilført ekstra næringsemner. Dette tyder på en mer intensiv dyrkningsform. PS 7 ble gravd lenger inne på dyrkningsflaten, hvor akkumulasjonen av jord var mindre, og det har ført til at laget ikke er like tykt som lag 2 i sjakt 1, selv om dateringene er forholdsvis samstemte. Avviket til datering av KP 9 er større enn til datering av KP 12, og har dermed gitt en videre dateringsramme (tab. 6.4). Lagene stammer mest sannsynlig fra samme dyrkningsfase. Figur 6.2 viser et OxCal multiplott-diagram over de fire dateringene, og det framgår at de samsvarer godt i tid.

Figur 6.2. Multiplott-diagram over tuft 1 og rydningsrøys på Tveddal, samt dyrkningslag på Breiseter.

Figur 6.3. viser en oversikt over dateringene på Breiseter fra jernalder og tidlig middelalder.

Figur 6.3. Oversikt over jernalder og middelalder dyrkningslag, samt datering av antatt tuft 1, på Breiseter. Utarbeidet av Dag Erik Færø Olsen.

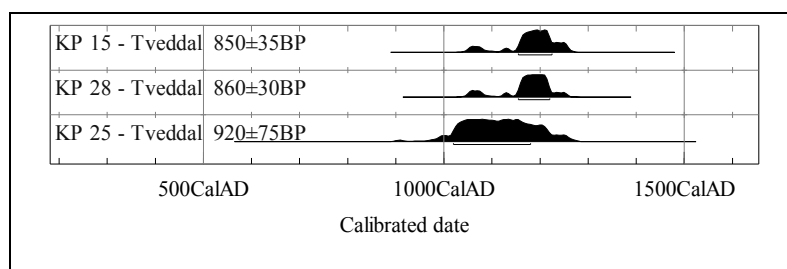
Det er vanskelig å tolke sammenhengen mellom disse dateringene. En mulighet er at de representerer en tidlig fase med gårdsdrift, hvor man også tok i bruk Breiseter som dyrkningsområde. Som det framgår av figur 6.3, er det samme området som har vært utnyttet agrart både i jernalder og middelalder, men det er også den eneste flaten i området. Det foreligger ikke flere daterte lag fra Breiseter, men det kan likevel virke som om bruken av området endres før høymiddelalderen. Det ser ut som om dyrkingen opphørte, og det er usikkert om det foregikk aktivitet her som del av gårdsdrift.

Resten av dateringene som indikerer gårdsdrift, er alle fra det antatte området for middelaldergården Tveddal. Her er det påvist dyrkningslag på forskjellige dyrkningsflater, som gir dateringer helt fram til moderne tid.

På dyrkningsflaten helt ned mot elven er det datert to dyrkningslag fra tidlig middelalder. Det er lag 4 (PS 9, KP 25), datert til AD 1025-1220 (T-17928), dvs. tidlig middelalder, og lag 6 (sjakt 3, KP 28) datert til AD 1165-1225 (TUa-5541), dvs. tidlig middelalder. Prøvestikk nr. 9 og sjakt 3 ligger ca. 20 m fra hverandre, og representerer muligens aktivitet fra samme dyrkningsfase, noe som også underbygges av de overlappende dateringene. Begge lagene er tolket til å representere en forholdsvis intensiv dyrkning, hvor tykkelsen på lagene kan

indikere sammenhengende utnyttelse over lengre tid. KP 25 overlapper også med dateringene av de sannsynlige dyrkningslagene på Breiseter, samt tuft 1 og rydningsrøysen på Tveddal. I sjakt 3 er det også et mulig dyrkningslag som ikke ble datert (lag 4), men som altså må være yngre enn det daterte lag 6. Lagskillet kan indikere opphold eller endring i drift, og fraværet av kull tyder i så fall på bruk av andre næringsemner, trolig i form av torv eller skogsjord. Lag 2 i samme sjakt er datert til overgangen mellom senmiddelalder og tidlig nytid, og en relativ datering av lag 4 blir da mellom tidlig middelalder og senmiddelalder.

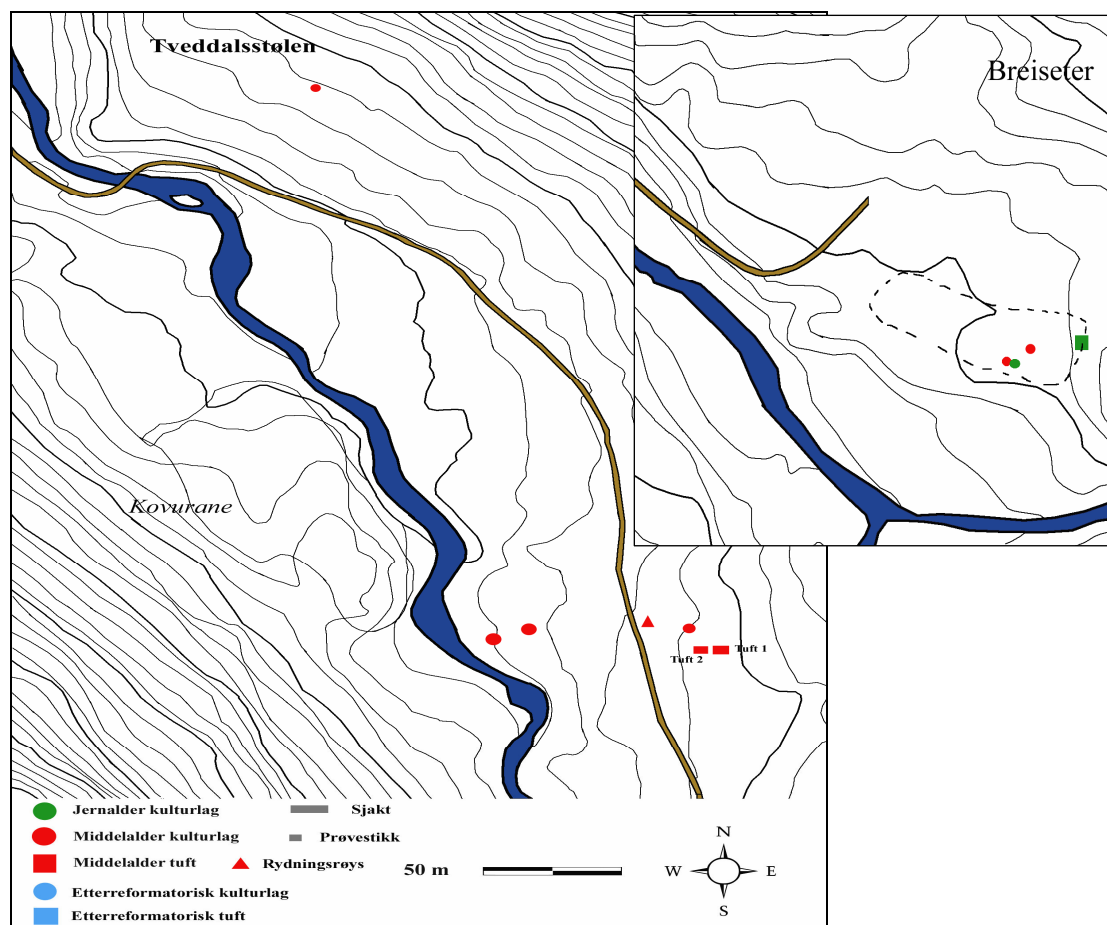
Lenger øst og opp mot tuftene som trolig tilhører middelaldergården, er et dyrkningslag (lag 6, sjakt 2), datert til AD 1170-1240 (TUa-5389), dvs. tidlig middelalder (KP 15). Dette er det eneste daterte middelalderlaget i sjakten, og den siste dateringen fra sjakt 2 er fra etterreformatorisk tid. Det betyr at KP 15 er eneste indikasjon på dyrkning i middelalder på denne flaten, og dateringen samsvarer med dyrkningslagene lenger nede mot elven. Lag 5 i samme sjakt er ikke blitt datert, men kan muligens også tolkes som et dyrkningslag, og indikerer i så fall et opphold i driften eller tilførsel av næringsemner annet enn kull. En relativ datering av laget blir da mellom høymiddelalder og nytid. Ser man disse tre dateringene i sammenheng, viser de en intensiv utnyttelse av en sammenhengende dyrkningsflate som strekker seg like fra tuftene og ned mot elven. Figur 6.4 viser et OxCal multiplott-diagram over dateringene. Vi ser her at KP 25 har en vid dateringsramme med større avvik enn de andre dateringene, slik at den overlapper både med dateringene fra Breiseter, og dyrkningslagene på Tveddal. Slik jeg ser det, kan det se ut som om det ble dyrket både på Tveddal og på Breiseter i tidlig middelalder, og muligens fanger KP 25 opp begge ”fasene”, fram til høymiddelalder.

Figur 6.4. Multiplott-diagram som viser dateringer fra samme dyrkningsflate på Tveddal.

Den siste indikasjonen på gårdsdrift på Tveddal, er dateringen (KP 3, T-17739) av tuft 2 til AD 1305-1420, dvs. høymiddelalder/senmiddelalder (lag 3, PS 3). Hvilken type bygning det var eller hvilken funksjon den hadde, er vanskelig å avgjøre. At begge tuftene på Tveddal var tilknyttet selve gården, holder jeg imidlertid for sannsynlig.

Samtidig som de yngste dateringene av dyrkningslag på Tveddal, foreligger de første påviste aktivitetsspor på Tveddalsstølen etter steinalderen. Dateringen av en kullprøve (KP 21) fra et aktivitetslag (lag 4, sjakt 1) til AD 1170-1235, dvs. høymiddelalder (TUa-5547), viser at området nå var tatt i bruk til agrare formål. Det daterte laget består mest av grus med litt humus, og tyder på dyrking i forholdsvis skrin jord, slik det er påvist flere steder i undersøkelsesområdet. Den beskjedne tykkelsen kan skyldes liten tilførsel av næringsemner. Det vil ha gitt mindre akkumulasjon av humus til laget, men kan også ha sammenheng med bruk av området til beiting. Den siste tolkningen er den jeg holder for mest sannsynlig. Hvilke gårder som hadde beite her, kan ikke avgjøres sikkert, men trolig kan aktiviteten enten knyttes til gården Tveddal, eller til andre gårder lenger nede i Jondal. Det er også et udatert lag (lag 3) som kan tolkes som et mulig dyrkningslag, med en relativ dateringsramme mellom høymiddelalder og nytid. Laget som inneholdt kull, kan representere et opphold i drift med ny avsviing av området.

Figur 6.5. Oversikt over dateringer knyttet gårdsdrift på Tveddal. Utarbeidet av Dag Erik Færø Olsen.

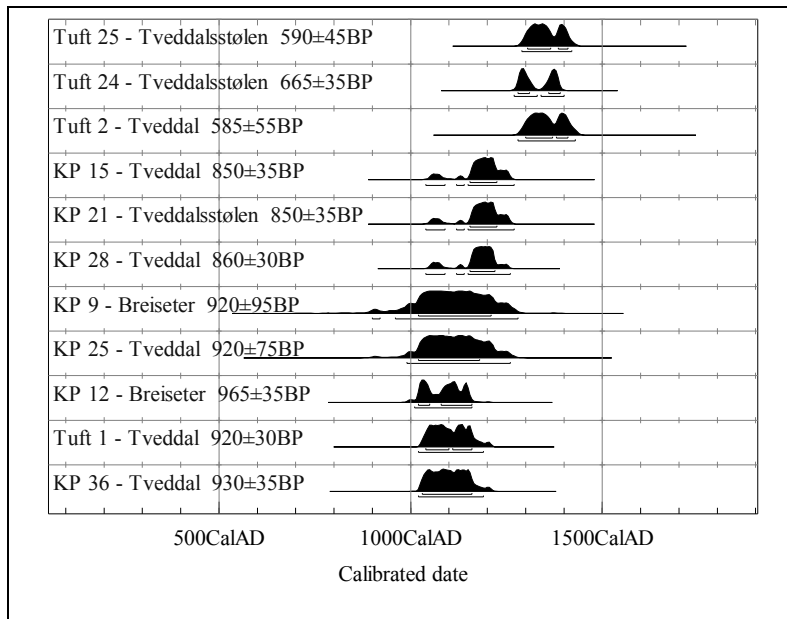
Figur 6.5 viser dateringene i Stølsdalen som kan knyttes til gården Tveddal. De fleste dateringene er tatt fra Tveddalsområdet, og det kan virke som om det var her hovedaktiviteten foregikk. Her ligger de påviste tuftene som kan knyttes til middelaldergården, og da også selve gårdskjernen. Det er mulig Breiseter nå ble for perifert i forhold til dyrkning, selv om det bare er 15-20 minutters gange fra Tveddal på dagens vei. Det er ikke udaterte lag over dyrkningslagene fra middelalderen, og selv om man tar i betraktning at dateringene representerer en prosess, ser det ut til å ha skjedd et brudd i dyrking på Breiseter en gang før høymiddelalderen. En intensivering i jordbruket kan ofte settes i forbindelse med etablering av gård, og er kjent bl.a. fra gården Hoset i middelalder (Salvesen 1979:147). Etablering av gård og gårdsdrift i middelalder er også tendensen hvis man ser på gårdsbosetningene på Høybøen, med mulig påfølgende intensivering (Randers1981:72-73). Man ser at utviklingen av agrar utnyttelse generelt skjer en god del senere i Stølsdalen, og framstår som et meget marginalt ressursområde som sent ble tatt i bruk.

Fra gård til støl?

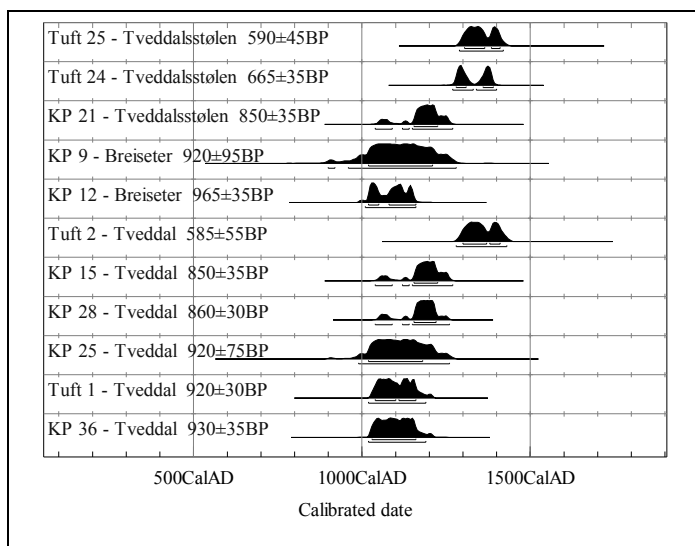
Etter dateringen av tuft 2 er det ikke registrert flere indikasjoner på gårdsdrift på Tveddal i middelalderen. Dateringen av tuften, AD 1305-1420, støtter de tidligere nevnte skriftlige kildene om gården var i drift i tiden etter Svartedauden. Som nevnt i kapittel 1, var det flere former for øde-legging, og de to mest sannsynlige for Tveddal, anser jeg er en demografisk og økonomisk øde-legging, der folk la ned gårdsdriften og flyttet fra Tveddal. Dalen er trang, og det er forholdsvis små dyrkningsflater, som utelukkende ligger på østsiden av dalen. Sammen med høye fjell, medfører dette at de dyrkbare flatene ikke får maksimal bestråling. Stølselva kommer fra flere vann lenger oppe i fjellene, som igjen har sine utspring fra Folgefonna, og som regulerer hvor stor vannføringen og dermed også tilgangene til vann er. Den geografiske utformingen av dalen begrenser og avgrenser den agrare utnyttelse og gårdsdrift i Stølsdalen. Til tross for dette var det lang kontinuitet i agrar utnyttelse tidligere i middelalderen, og en ytre faktor måtte til før man valgte å legge ned gårdsdriften. Dette er forhold som kan ha gitt seg utslag etter Svartedauden. Selv om øde-leggingen i Stølsdalen ikke skjedde før ut på 1400-tallet, vil nok slike prosesser ha tatt lang tid. Generell økonomisk- og befolkningsnedgang kan ha friggitt ressurser og ført til endringer i bosetningsmønsteret. Samtidig viser eiendomskildene at det nå var leilendinger som drev jorden i middelalderen. Nedlegging av gårdsdrift i Stølsdalen kan kanskje ses i sammenheng med dette; dalen ble for marginal og det fantes andre gårder som nå ble ledige og med bedre dyrkingsforhold.

I senmiddelalderen finner vi de første sporene etter bosetning eller sommeropphold på Tveddalsstølen. Dette kan sees i sammenheng med gårdsdrift på Tveddal, men hvem som drev her kan ikke avgjøres med sikkerhet. Det er i hovedsak dateringene av to tufter som kan si noe om aktivitet på stølsvollen. Tuft nr. 24 (KP 1, lag 3), er datert til AD 1295-1385 (TUa-5391), dvs. høymiddelalder/senmiddelalder. Det daterte laget er et kullholdig humuslag og ca. 25 cm tykt. Det er tolket i tilknytning til tuften, da stratigrafien er annerledes utenfor (se sjakt 1, Tveddalsstølen) og ingen andre dyrkningslag er daterte fra samme tid i dette området. Funksjonen til bygningen er vanskelig å fastslå, men størrelsen er forholdsvis lik andre, men yngre tufter på samme sted. Den andre middelaldertuften på Tveddalsstølen, er nr. 25. Dateringen fra lag 4 til AD 1310-1410 (T-15247), dvs. senmiddelalder, overlapper med dateringen av tuft nr. 24. Tuften er forholdsvis lik nr. 24 i størrelse og form, 20-25 m² i ytre mål, uten at en kan si så mye sikkert om bruksområdet. I forhold til stølsdrift, er det rimelig å anta at tuftene ble brukt som enten bolig eller fjøs. Det finnes ikke aktivitetslag som kan knyttes til gårdsdrift, verken på stølsvollen eller lenger nede på gården Tveddal i senmiddelalderen. Dette styrker antakelsen om driftsomlegging til stølsdrift etter fraflytting fra gården.

Middelalderen er uten tvil den perioden hvor det er påvist størst aktivitet i Stølsdalen. Gården er etablert i tidlig middelalder, og er den første permanente bosetningen i Stølsdalen. Ut fra dateringene av tufter og dyrkningslag, ser man en klar konsentrasjon av aktivitetsspor tilknyttet området for Tveddalsgården. Figur 6.6 og 6.7 viser OxCal multiplott-diagram over dateringene i Stølsdalen fra middelalderen. I begge multiplott-diagrammene er det brukt to sigma for å oppnå best mulig sammenligningsgrunnlag. Som det framgår av figurene, har flere dateringer to topper. Figur 6.6 viser dateringene kronologisk, mens figur 6.7 viser dem i forhold til område. Begge figurene viser en tydelig overlapping i tid i tidlig- og høymiddelalder på Tveddal og Breiseter. Et brudd i senmiddelalderen kan ut fra dateringene også skilles ut, men det er også en overlapping mellom aktivitet på Tveddal, vist gjennom tuft 2, og tuftene 24 og 25 på Tveddalsstølen. Sammenhengen her er vanskelig å avgjøre sikkert. Det kunne vært slik at det var gårdsdrift på Tveddal samtidig med en tidlig fase med stølsdrift på Tveddalsstølen, men fraværet av daterte dyrkningslag fra denne tiden går mot denne tolkningen.

Figur 6.6. Multiplott-diagram over middelalderdateringer i kronologisk rekkefølge, fra eldste nederst til yngste øverst.

Figur 6.7. Multiplott-diagram over middelalderdateringer etter område.

Hvis vi ser på yngre, udaterte lag i forhold til en videre drift på gården i senmiddelalderen, er overlappingen av aktivitet på Tveddal og Tveddalsstølen fremdeles aktuell. Det er som tidligere nevnt mulige dyrkningslag på tre steder som kan bygge opp under denne tolkningen, to på Tveddal og et på Tveddalsstølen. De to på Tveddal inneholdt ikke kull, og kan i så fall representere en endring i dyrking i forhold til næringstilførsel. Laget på Tveddalsstølen inneholdt kull, men laget består av meget skinn dyrkningsjord. Det kan tolkes som om man begynte å utnytte området Tveddalsstølen først i høymiddelalderen, etter at Breiseter gikk ut som ressursområde tidligere i middelalderen. Det kan også tenkes at dyrkingen fortsatte på Tveddal et stykke ut i senmiddelalderen. Dette er usikre tolkninger, men som kan til en viss

grad underbygges av dateringen av tuft 2 på Tveddal, samt skriftlige kilder som omtaler gården i senmiddelalder. Det er imidlertid sikkert at gården ble lagt øde en gang mot slutten av 1400-tallet.

Flere av de sammenlignbare gårdene på Vestlandet ble lagt øde i middelalderen. Dette gjelder Høybøen som ble lagt øde i siste halvdel av 1300-tallet (Randers 1981:126), og gården Hoset i Nord-Trøndelag. Salvesen mente imidlertid at gården ikke ble lagt demografisk øde, da man fremdeles drev med ekstensiv dyrkning av korn. Gården var kjent som ødegård i skriftlige kilder fra senmiddelalderen (Salvesen 1979:147). Verken Høybøen og Hoset ble tatt opp i drift etter øde-legging i middelalderen. Lurekalven på Lindås ble i følge skriftlige kilder lagt øde i senmiddelalderen, og området ble ikke dyrket etter 1300-tallet (Kaland 1979:71). Av gårdene som ble undersøkt i Vestlandgårdsprosjektet var det kun gården Lee som sikkert ble lagt øde, og da i senmiddelalderen. Denne gården ble imidlertid tatt opp igjen i tidlig nytid, og er fremdeles i drift (Valvik 1998:109-111).

Nyrydding på Tveddal?

De skriftlige kildene indikerer mulig nyrydding eller gjenopptaking av gårdsdrift på Tveddal på sent 1500- og tidlig 1600-tallet. Tabell 6.5 viser KP 31 samt dateringene som er etterreformatoriske.

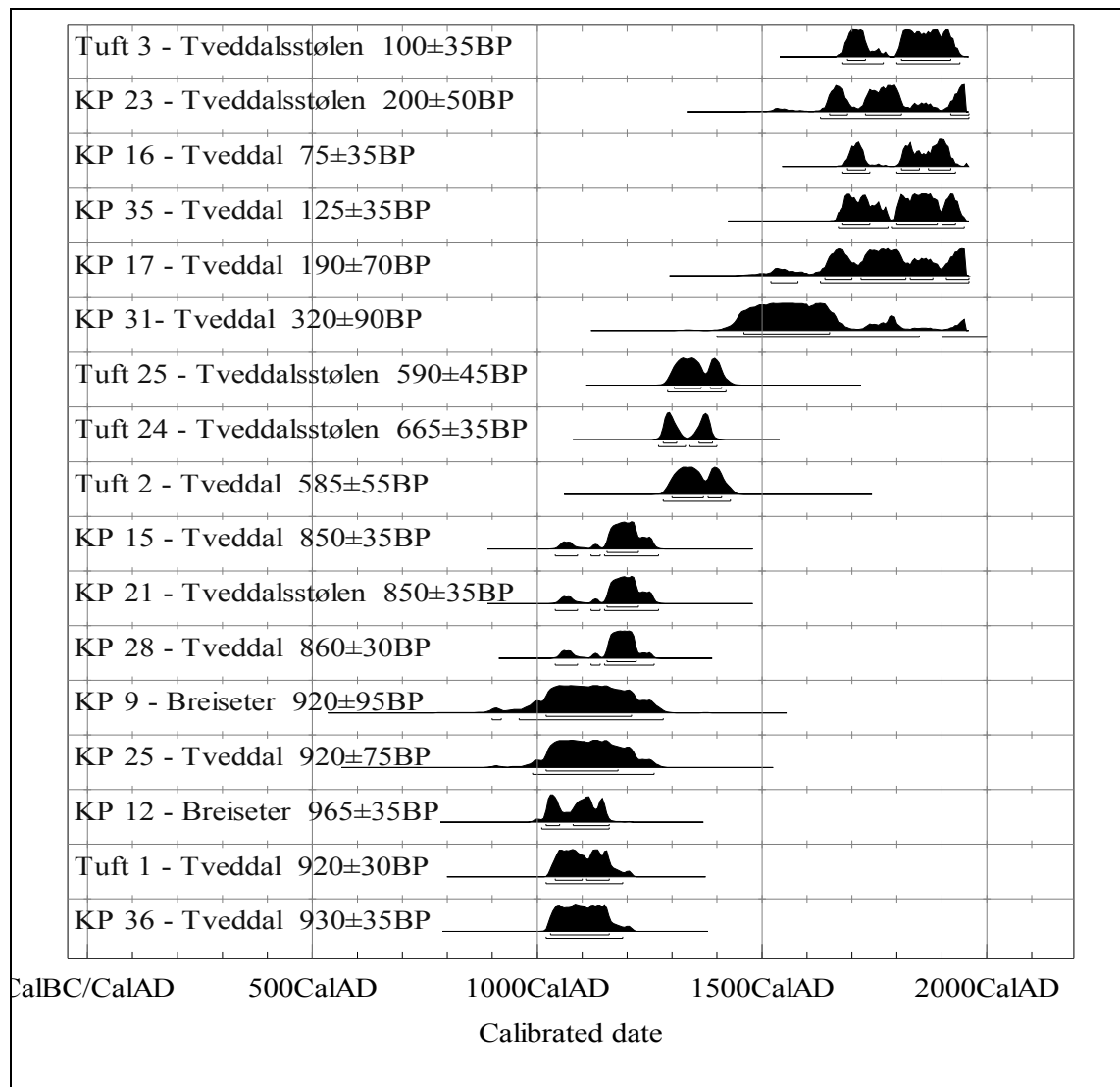
Navn	Lab. Ref.	Lag nr.	Tresort	BP-alder	Kalibrert alder
KP 16, sjakt 2, Tveddal	TUa-5390	Lag 4, mulig rydningslag	Bjørk	75 ± 35	Y. enn 1705
KP 2, tuft 3, PS 2, Tveddalsstølen	TUa-5392	Lag 3	Bjørk	100 ± 35	Y. enn 1690
KP 35, sjakt 4, Tveddal	TUa-5544	Lag 3, mulig dyrkningslag	Furu	125 ± 35	Y. enn 1685
KP 23, sjakt 1, Tveddalsstølen	T-17927	Lag 2, mulig dyrkningslag	Hassel, furu	200 ± 50	Y. enn 1655
KP 17, sjakt 2, Tveddal	T-17741	Lag 2, mulig dyrkningslag	Bjørk, furu	190 ± 70	Y. enn AD 1655
KP 31, sjakt 3, Tveddal	T-17929	Lag 2, dyrkningslag	Bjørk, hassel	320 ± 90	AD 1465-1660

Tabell 6. 5. Oversikt over dateringer fra senmiddelalderen og nytid.

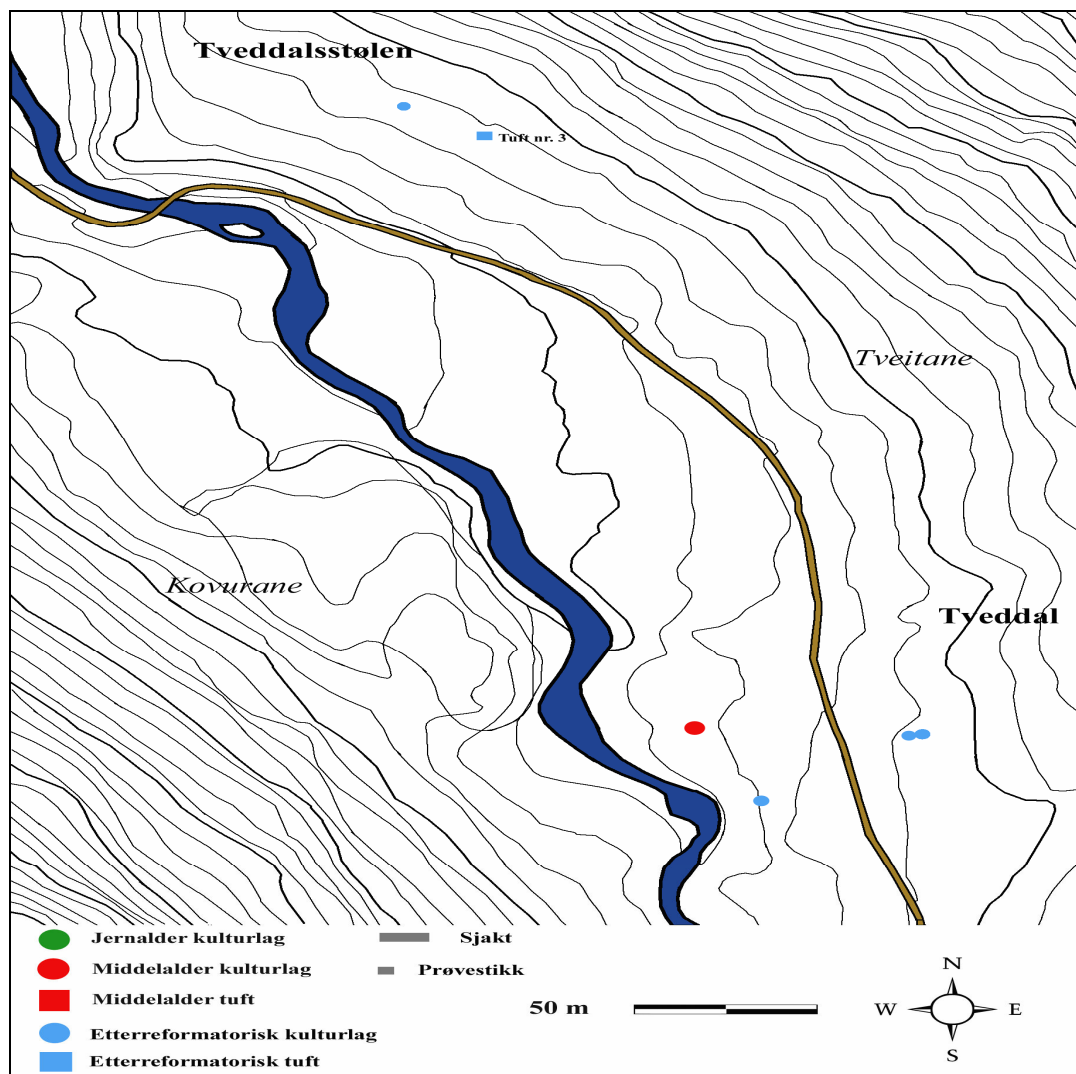
Dette understøttes gjennom arkeologisk materiale i form av dateringen av et sannsynlig dyrkningslag på Tveddal. Dateringen (KP 31, sjakt 3, lag 2) ble gitt til AD 1465-1660 (T-17929), dvs. overgangen senmiddelalder og tidlig nytid. Det daterte laget er ca. 20 cm tykt og

bestod av humus, kull og mineraler. Til dels store kullbiter var spredt i hele laget, og kan være rester av et avsviingslag som har blitt omrotet i dyrkningslaget. Tykkelsen på laget kan indikere en lengre og intensiv dyrkningsperiode. Om det har vært gårdsdrift i vanlig betydning med fastboende folk på Tveddal er vanskelig å avgjøre.

Fem dateringer fra forskjellige lag på Tveddal og Tveddalsstølen, deriblant tuft nr. 3, ga svært sene dateringer, bare mellom 75-200 år gamle (T-17741, Tua-5544, TUa-5390). Tre av dateringene (KP 17, 35 og 16) er fra Tveddal og fra to forskjellige sjakter (sjakt 2 og 3). Dateringene representerer mest sannsynlig siste daterbare drift, og to av lagene er tolket som mulige dyrkningslag (lag 2, sjakt 2 og lag 3, sjakt 4).

Figur 6.8. Multiplott-diagram over dateringer i Stølsdalen fra middelalder og nytid.

Figur 6.9. Oversikt over dateringer fra ca. 1450 og utover. KP 31 markert med rødt. Utarbeidet av Dag Erik Færø Olsen.

Lag 4 i sjakt 2 på Tveddal er et mulig rydningslag, men er også et av de aller yngste lagene. På Tveddalsstølen er det dateringer fra tuft 3 (KP 2, TUA-5392) og fra et mulig dyrkningslag (KP 23, T-17927). Disse dateringene representerer antakelig slått og beite i forbindelse med stølsdrift på Tveddalsstølen, og dyrkning av det siste hundreåret for Tveddals vedkommende. Figur 6.8 viser et OxCal multiplott-diagram over dateringene med to sigma. Som det fremgår av figur 6.8, er det et brudd i aktivitet på Tveddal senest i begynnelsen av 1600-tallet. Det samsvarer med at gården på Tveddal er lagt øde for godt. Etter dette ble Stølsdalen kun brukt til stølsdrift en praksis man har fortsatt med helt til i dag. Figur 6.9 viser spredningen av dateringene fra nytid.

Ser man det skriftlige kildematerialet opp mot de arkeologiske resultatene, finner vi at de samsvarer i meget stor grad. De skriftlige kildene indikerer etablering av gården Tveddal en

gang før 1300-tallet, og driftskontinuitet fram mot slutten av middelalderen. Dette underbygges av de arkeologiske resultatene som viser rydningsaktivitet og anlegging av bygninger i tidlig middelalder. Likeledes indikerer dyrkningslag en sammenhengende drift helt fram til senmiddelalderen, hvor det skjer en driftsstop som kan knyttes til øde-leggingen kjent fra skriftlige kilder. De samme kildene taler også om en gjenopptakelse av drift på 1500-tallet, som også bekreftes av arkeologisk materiale. En slik gjenopptakelse er som tidligere nevnt også kjent på gården Lee, men i motsetning til Tveddal er den fremdeles i drift. En siste og permanent ødelegging av gården Tveddal fant sted senest tidlig på 1600-tallet.

6.2. Tid og struktur

Hovedtrekkene i driftsmåter og agrar utnyttelse i Stølsdalen kan grovt sett deles inn tre faser. I jernalder ser det ut som om Stølsdalen har vært brukt som utmarksområde, muligens for beiting. Hovedressursområdet har vært området rundt Tveddal, men også med mulig dyrkning på Breiseter i yngre jernalder. Fast bosetning og gårdsdrift ser ikke ut til å skje før i tidlig middelalder. I begynnelsen utnyttet folk trolig dyrkningsområdene både på Tveddal og Breiseter. I denne fasen er det indikasjoner på at man intensiverte dyrkingen. Det sammenfaller i tid med etablering av gården her. I høymiddelalderen ser det ut som om man har sluttet å dyrke områdene på Breiseter, og etter hvert ble Tveddalsstølen tatt i bruk, sannsynligvis som beiteområde og støl. En øde-legging av gården Tveddal ser ikke ut til å skje før ut på 1400-tallet. Det er her en klar overlapping i aktivitetsspor med Tveddalsstølen. Det er ikke mulig å avgjøre om aktivitetene på Tveddalsstølen henger sammen med gårdsdrift på Tveddal eller om det representerer gårdsdrift og stølsdrift. Etter en periode med ødetid på Tveddal, ser det igjen ut til å bli dyrket her en kort periode, uten at det innebærer bosetning eller nyetablering av gården Tveddal. Det lar seg ikke avgjøre ut fra de arkeologiske punktanalysene alene. Videre aktivitet i Stølsdalen har vært knyttet til stølsdrift på Tveddalsstølen, i tillegg til dyrking i området Tveddal.

Strukturene som best fanger opp aktivitet over tid i undersøkelsesområdet, er dyrkningsflatene. De gjenspeiler aktivitet fra tidlig romertid og helt fram til i dag. Et spørsmål man kan stille seg, er hvorfor man begynte med agrar utnyttelse av Stølsdalen. Undersøkelsen tyder på at området ble ekstensivt utnyttet i eldre jernalder, trolig til beiting. Arkeologiske data indikerer en sporadisk utnyttelse med drift på flere steder til ulik tid. Dette viser til diskontinuitet heller enn kontinuitet, og dette gjenspeiles i strukturene med fravær av lange tidslinjer. Flere steder på Vestlandet skjedde en etablert gårder med fast gårdsstruktur i denne

perioden (Skrede 2002, Myhre 2002:121, Øye 2002 b), og dette kan også være gjeldende for Jondal. Ekspansjon i bruk av utmark som ressurs henger sammen med hvordan innmarken ble utnyttet. Parallelt med mer etablert gårdsdrift foregikk det en intensivering av dyrkning i innmark, der folk i sterkere grad konsentrerte seg mer om ressursene i denne ”sonen”. Det gir liten fleksibilitet, og man måtte utvide og ta i bruk andre ressursområder bl.a. for beiting. Det er registrert flere graver fra eldre jernalder på gården Prestegård (gnr. 28) nede i Jondal, samt flere graver i samme området tidfestet generelt til jernalder. Også i Krossdalen er det graver fra jernalder på gårdene Brattabø (gnr. 17), Byrkjeland (gnr. 26), Espeland (gnr. 29) og Handegard (gnr. 23). Gravene her er vidt datert til jernalder, men kan godt være fra eldre jernalder. Det er også kjent graver fra eldre jernalder også i Herand på gården Sævarhagen (gnr. 3) og på gården Torsnes (gnr. 36) Birkenes 2004). Det har da mest sannsynlig vært gårdsdrift i store deler av Jondal i eldre jernalder, selv om det ikke er gjort arkeologiske undersøkelser som bekrefter dette. Det er mulig aktiviteten i jernalder i Stølsdalen representerer en slik prosess, hvor en eller flere gårder brukte området som utmarksressurs.

I middelalderen ble det etablert en fast gårdsbosetning på Tveddal. Dette blir reflektert i åkrene med driftsendring til mer intensiv utnyttelse og tykkere dyrkningslag. Disse agrare strukturene gjenspeiler den kontinuiteten og stabiliteten en fast bosetning medfører, men viser også til en stillstand eller *inertia* som står i motsetning til da området ble brukt som utmarksressurs med sporadisk aktivitet på flere steder spredt over et tidsspenn på 1000 år. Den påfølgende ødetiden i senmiddelalder er resultatet av større samfunnsendringer som følge av Svartedauden og etterfølgende pestepidemier. Endringene kan følges helt ned til den enkelte bygd og grend på et mikronivå, og også for Tveddal. Pestbølgene førte til befolkningsnedgang som fikk ringvirkninger i form av endret bosetningsmønster. Slike endringer kan spores i de agrare strukturene i form av opphør av dyrkning.

Den agrare prosessen sett under ett fra romertid til tidlig nytid, har strukturert landskapet til hvordan det ser ut i dag. De lange og seige jordbruksstrukturene, *longue durée*, har fremdeles innvirkning på områdene gjennom sin tilstedeværelse i landskapet, til tross for at deres opprinnelige funksjon har opphørt.

7. Avslutning

Innledningsvis presenterte jeg et sett av spørsmål som skulle belyses i oppgaven, knyttet til den agrare utnyttelse av Stølsdalen i et langt tidsperspektiv. De sentrale problemstillingene som har vært søkt belyst, var: Når startet man med agrar utnyttelse av Stølsdalen og hvilken form hadde den? Når ble det ryddet for gårdsdrift? Var det kontinuitet av drift i middelalderen? Når ble gården lagt øde, og når gikk man over til stølsdrift?

Disse spørsmålene har jeg nærmet meg ved å foreta en arkeologisk gransking av området, basert på egne registreringer og punktundersøkelser i form av prøvestikk og sjakter i tre underområder i Stølsdalen: Tveddalsstølen, Tveddal og Breiseter. Til sammen ble det 5 sjakter og 8 prøvestikk. Jeg fikk innvilget 21 dateringsprøver, hvorav 17 var fra rydnings- eller dyrkningslag. De resterende dateringene knytter seg til strukturer som tufter og en rydningsrøys. For å kunne tolke og sette resultatene inn i en kontekst, har jeg benyttet meg av teoretiske innfallsvinkler som knytter an til strukturer i et tidsperspektiv. Disse perspektivene har først og fremst hjulpet meg til å reflektere over tidsdybden i landskapet og har fungert som en bakgrunn og tankeredskap for å forstå endringsprosesser og stabiliserende faktorer i denne type landskap. Det skriftlige kildematerialet fra middelalderen og tidlig nytid ble dessuten også brukt som utgangspunkt for undersøkelsene for å se i hvilken grad det var samsvar eller diskrepans mellom de arkeologiske og skriftlige kildene. De to kildekategoriene er forskjellige i karakter, der skriftkildene i stor grad bare fanger inn eiendomsforhold og visse økonomiske aspekter, men indirekte kaster lys over bosetning, drift og varighet. På denne måten supplerer kildene hverandre, og den retrospektive metode har vært verdifull for å belyse den agrare utviklingen i Stølsdalen. Bruk av kart har også vært egnet for å visualisere representasjon og tolkninger. Jeg vil som en avslutning oppsummere de resultatene jeg har kommet fram til.

Første aktivitet

De første sporene av aktivitet i Stølsdalen er i eldre steinalder på området Tveddalsstølen. Det er tolket som et mulig rydnings- eller avsviingslag, men hvilken form for aktivitet det representerer kan ikke avgjøres sikkert uten nærmere undersøkelser. Undersøkelser andre steder i Jondal under samme tidsperiode, tyder på en sesongmessig bosetning, noe som kanskje er tilfellet i Stølsdalen også. Aktiviteten må sies å representere en kort og begrenset

bruk av området, siden det ikke er ytterlige spor etter menneskelig aktivitet før de første spor etter agrar utnytting dukker opp i romertid.

Første agrare utnyttelse

I Stølsdalen finner man de første sikre spor etter agrarutnyttelse fra tidlig romertid. Dette er dateringer knyttet til en første rydding av områder på Tveddal, og kan representere bruk av området som utmark i form av beiting. På Breiseter er det datert et dyrkningslag fra merovingertid, og kan representere en annen bruk av området i yngre jernalder med innslag av dyrkning. Foruten et mulig, men tvilsomt, langhus på Breiseter, finnes det ikke registrerte spor etter bosetning i Stølsdalen fra jernalder. Dette må sies å underbygge tolkningen av Stølsdalen som et ressursområde brukt som utmark for andre gårder i Jondal.

Den agrare utnyttelsen av Stølsdalen i jernalder er preget av sporadisk aktivitet heller enn kontinuitet, og det ble vekslet mellom Tveddal og Breiseter som ressursområder, og med hovedvekt på ekstensiv drift. I sen vikingtid er det igjen rydningsaktivitet på Tveddal, men om dette er en fortsettelse i bruk av området som utmark og beiting, eller representerer en forløper til gårdsetablering, er vanskelig å avgjøre. Navnet på gården tilsier etablering i vikingtid eller middelalder, og dette passer bra med det arkeologiske materialet. Flere andre gårder i Jondal ble trolig etablert fra tidlig- til sen jernalder basert på tilstedeværelsen av graver og gårdsnavn. Dette samsvarer med andre undersøkte gårder og områder på Vestlandet, men illustrerer også at Stølsdalen har vært såpass marginal at den sent ble tatt i bruk agrart.

Gårdsetablering – kontinuitet i middelalder

I tidlig middelalder ble gården Tveddal etablert, og det ser ut til at det er først nå at områder ble tatt i bruk for dyrkning, representert med funn av rydningsrøys. Det skjedde også en endring av dyrkningsform, samtidig med etableringen av gården, med en mer intensiv form for dyrkning. Også de nærliggende områdene helt opp til Breiseter ble utnyttet, og de agrare sporene tyder på kontinuitet i dyrkning i Stølsdalen helt fram til senmiddelalderen. De skriftlige kildene indikerer at gården Tveddal ble anlagt senest på slutten av 1200-tallet, og de arkeologiske undersøkelsen bekrefter således det historiske kildematerialet, og fører i tillegg etableringen av gården enda 300 år tilbake i tid.

Overgang til støl?

I høymiddelalder tas området Tveddalsstølen i bruk for første gang, og da mest sannsynlig som beite. Om dette representerer et ressursområde for gården Tveddal eller andre gårder, er vanskelig å avgjøre. Det finnes en grensemarkør hogd inn i stein på Tveddalsstølen, og kan reflektere ulike brukere, og en tidlig bruk av området som støl. Dette er imidlertid usikkert da grensemarkøren ikke kan dateres. I senmiddelalderen blir de første bygningene oppført på stølen, og antagelig med full stølsdrift. Skriftlige kilder omtaler Tveddal som støl i første halvdel av 1600-tallet, men det kan godt tenkes at det har vært parallell drift her en periode før gården ble lagt øde. Et annet scenario er at gården flyttet opp til området Tveddalsstølen, men dateringen av en tuft på Tveddal fra overgangen mellom høy- og senmiddelalder motsier denne tolkningen.

Ødetid og gjenopptakelse

På slutten av senmiddelalderen ser det ut til at folk sluttet å dyrke i Stølsdalen, og gården Tveddal antas å ha blitt lagt øde. Dette er i tråd med bildet som fremkommer gjennom de historiske kilder, og dette er en tendens som også gjelder for resten av gårdene i Krossdalen. I hovedsak er det de fjordnære gårdene i bygden som overlever. En gang på 1500-tallet skjedde det en gjenopptakelse av drift på Tveddal i form av dyrkning, noe som også støttes av skriftlige kilder. Hvem som dyrket her er uvisst, og det er ikke sikkert det var bosetning på Tveddal. Nyrydding og gjenetablering etter reformasjonen er også hovedutviklingen for gårdene ellers i Krossdalen, og tyder på at hele dalen ble regnet som marginal.

Lignende utvikling er også påvist i andre undersøkte områder. Gården Lee i Arnafjord i Sogn gjennomgikk også en fase med øde-legging, og med påfølgende nyrydding. Både den, og gårdene i Krossdalen, er i drift den dag i dag, men for Tveddal slutter all gårdsdrift helt i begynnelsen av 1600-tallet. Fra da av blir den utelukkende brukt som støl.

Samlet gir resultatene et bilde av Stølsdalen som et marginalt område. Utviklingen følger et generelt mønster med en tidlig bruk av området uten fast bosetning, for så senere å få etablering av gård. Forskjellen er at i Stølsdalen skjedde ”trinnene” i den agrare utviklingen 1000 år etter andre områder, som i Jondal og de tidligere nevnte gårdene i Sogn. Øde-legging skjedde også i takt med bosetningsutviklingen i samfunnet ellers, der de marginale områdene ble fraflyttet først når det ble lettere tilgang til jord i de sentrale bygdene.

Undersøkelsen i Stølsdalen har vært konsentrert om et marginalt område, en middelaldergård med en forholdsvis kortvarig bruksperiode i et til dels samtidig og senere stølsområde, 250-350 m o.h. Hittil er det gjort få slike undersøkelser av marginalområder på Vestlandet med en slik lokalisering og uten bevarte åkerreiner. I de tidligere utførte punktundersøkelsene på gårder som både har vært i drift helt inn i våre dager og nedlagte gårdsanlegg fra middelalderen, har undersøkelsene har stratigrafien i åkerreiner vært særlig sentral. Slike strukturer har vært mer eller mindre fraværende i mitt undersøkelsesområde. Like fullt har det metodiske opplegget knyttet til sjakting, identifikasjon av dyrkingslag og datering av slike også i min undersøkelse fungert godt, selv om inngrepene er gjort på selve dyrkningsflatene. Da er det særlig viktig å teste resultatene og foreta analyser og dateringer av samtlige lag, slik jeg fikk anledning til for i fire av sjaktene. På Tveddal fikk en på denne måten vist utviklingen helt fra romertid til tidlig nytid, og jeg har kunnet belyse Stølsdalens historie nesten 7000 år lenger tilbake i tid enn skriftkildene åpnet for.

Figurer

Figur 1.1: Oversiktskart over Jondal. Basert på kommunekart funnet på internett.	6
Figur 1.2: Oversikt over Stølsdalen med de tre undersøkte lokalitetene.	7
Figur 5.1: Tveddalsstølen. Mot N (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	35
Figur 5.2: Breiseter. Mot V (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	36
Figur 5.3: Oversikt over sjakter og prøvestikk. (Basert på ØK).	37
Figur 5.4: Tuft 1 på Tveddal. Mot SV (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	38
Figur 5.5: PS 4, tuft 1, Tveddal (Tegning: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	39
Figur 5.6: Tuft 2, Tveddal. Mot SV (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	40
Figur 5.7: PS 3, tuft 2, Tveddal, profil.	40
(Tegning: Ole M. Tørrisplass og Dag Erik Færø Olsen, 2004).	
Figur 5.8: Punktbrink, Tveddal. Mot N (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	41
Figur 5.9: Sjakt 2, Tveddal, profil.	42
(Tegning: Dag Erik Færø Olsen og Torbjørn Schou, 2004).	
Figur 5.10: Sjakt 2, nedre del av profil. Mot S (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	43
Figur 5.11: Sjakt 3, Tveddal, profil (Tegning: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	44
Figur 5.12: PS 9, Tveddal, profil (Tegning: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	46
Figur 5.13: PS 9, profil. Mot NV (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	47
Figur 5.14: Sjakt 4, Tveddal, profil (Tegning: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	47
Figur 5.15: PS 8, Tveddal, profil (Tegning: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	48
Figur 5.16: Rydningsrøys, Tveddal, profil.	49
(Tegning: K. A. Valvik og A. Østerdal, 2000).	
Figur 5.17: Rydningsrøys, Tveddal (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	49
Figur 5.18: PS 1, tuft 24, Tveddalsstølen, profil.	51
(Tegning: Dag Erik Færø Olsen og Christian S. Lund, 2004).	
Figur 5.19: Tuft 24, Tveddalsstølen. Mot N (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	51
Figur 5.20: PS 2, tuft 3, Tveddalsstølen, profil.	52
(Tegning: Christian S. Lund og Dag Erik Færø Olsen, 2004).	
Figur 5.21: Sjakt 1, Tveddalsstølen, profil (Tegning: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	53
Figur 5.22: Sjakt 1, Tveddalsstølen. Mot NØ (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	54
Figur 5.23: Grensemarkør, Tveddalsstølen. Mot Ø (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2005).	55
Figur 5.24: Skisse over Breiseter. Basert på tegning av J. Aksdal 2002.	56
Figur 5.25: Breiseter. Mot S (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).	57

Figur 5.26: <i>Breisetet. Mot V (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).</i>	57
Figur 5.27: <i>Mulig gravrøys, Breisetet. Mot V (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).</i>	58
Figur 5.28: <i>Dyrkningsflaten på Breisetet (fra Norge i bilder).</i>	59
Figur 5.29: <i>Oversikt over Breisetet (basert på ØK, Dag Erik Færø Olsen, 2006).</i>	59
Figur 5.30: <i>Sjakt 1, Breisetet, profil.</i>	60
<i>(Tegning: Stig F. Olsen og Dag Erik Færø Olsen, 2004).</i>	
Figur 5.31: <i>Sjakt 1, Breisetet. Mot V (Foto: Dag Erik Færø Olsen, 2004).</i>	61
Figur 5.32: <i>PS 7, Breisetet, profil.</i>	61
<i>(Tegning: Stig F. Olsen og Ole M. Tørrisplass, 2004).</i>	
Figur 5.33: <i>Oversikt over dateringer (Basert på ØK, Dag Erik Færø Olsen, 2006).</i>	62
Figur 6.1: <i>MultiploTT-diagram.</i>	69
Figur 6.2: <i>MultiploTT-diagram.</i>	71
Figur 6.3: <i>Oversiktskart, Breisetet (Basert på ØK, Dag Erik Færø Olsen, 2006).</i>	72
Figur 6.4: <i>MultiploTT-diagram.</i>	73
Figur 6.5: <i>Oversiktskart med dateringer (Basert på ØK, Dag Erik Færø Olsen, 2006).</i>	74
Figur 6.6: <i>MultiploTT-diagram.</i>	77
Figur 6.7: <i>MultiploTT-diagram.</i>	77
Figur 6.8: <i>MultiploTT-diagram.</i>	79
Figur 6.9: <i>Oversiktskart med dateringer (Basert på ØK, Dag Erik Færø Olsen, 2006).</i>	80

Tabeller

Tabell 4.1: <i>Oversikt over middelaldergårder med gravminner, samt navneklasser.</i>	26
Tabell 4.2: <i>Oversikt over landskyld.</i>	30
Tabell 6.1: <i>Dateringsoversikt i tid og rom.</i>	64
Tabell 6.2: <i>Oversikt over treartsbestemmelser av kullprøver.</i>	65
Tabell 6.3: <i>Dateringsoversikt, jernalder.</i>	66
Tabell 6.4: <i>Dateringsoversikt, middelalder.</i>	71
Tabell 6.5: <i>Dateringsoversikt, senmiddelalder og nytid.</i>	78

Litteraturliste

- Aksdal, J. 2002: *Øydegard frå Keltertid, Breiset, Jondal kommune*. Kulturhistoriske registreringer. Rapport 26. Hordaland fylkeskommune.
- Beito, O. 1949: *Norske sæternamn*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Birkenes, L A. 2004: *Gard, grav og kyrkje. Ei arkeologisk analyse i Hardanger-regionen*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, UiB.
- Bjørge, T. Kristoffersen, S. Prescott, C. 1992: *Arkeologiske undersøkelser i Nyset-Steggjevassdragene 1981-1987. Arkeologiske rapporter 16, Historisk Museum, Universitetet i Bergen*.
- Bjørkvik, H. 1964: Norge. *Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i senmiddelalderen*. 35-61. Universitetsforlaget, Bergen.
- BK = *Bjørgynjar Kalvskinn*, utgave ved P.A. Munch 1843. Christiania.
- Bowman, S. 1990: *Radiocarbon dating*. London.
- Braudel, F. 1972: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Volume I. Harper & Row, Publishers. New York, Evanston, San Francisco, London.
- Braudel, F. 1980: *On history*. Weidenfeld and Nicolson/London. University of Chicago 1980.
- Brekke, N. G. & Schjelderup, H. 1997: *Hus på vestkysten gjennom 4000 år*. Bergen/Stavanger 1997.
- Dahle, K. 2005: *Norm og praksis. Bruk og forvaltning av utmark i midtre Romsdal i et langtidsperspektiv*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Diinhoff, S. 2005: Den vestnorske agrarbosetning. Fra sen steinalder til folkevandringstid. Arkeologiske resultater fra et tiår med fladeafdækninger på Vestlandet. *AmS-Varia* 43.s. 75-87. Stavanger.
- DN=*Diplomatarium Norwegicum*, utgitt av C. C. A. Lange, C. R. Unger et al. 1847-1990. Christian/Oslo.
- Dodgshon, R. 1998: *Society in time and space. A geographical perspective on change*. Cambridge Studies in Historical Geography. Cambridge.
- Fladby, R & Sandnes, J (red) 1979: *På leiting etter den eldste garden. Nye metoder i studie av tidlig norsk bosetningshistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Fladby, R. og H. Winge 1991 [1976]: Den eldste matrikkelen. En innfallspport til historien. *Skattematrikkelen 1647*. Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo.
- Fritzner, J. 1973: *Ordbog over det gamle norske sprog*. Bind I. Universitetsforlaget. Oslo.
- Hasund, S. 1920: *Ikring mandedauden. Ei liti sogestudie*. Oslo 1920.

- Hougen, B. 1947: *Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie*. Norsk Arkeologisk Selskap. Oslo.
- Hexter, J. H. 1999 [1972] I: (Ed. S. Clark) *The Annales School – Critical Assessments*. Volume III. 30-84. Routledge, London and New York.
- Holm, I. 2004: *Forvaltning av agrare kulturminner i Utmark*. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Holmsen, A. 1981. Om å gå bakover i historien. *Nye middelalderstudier: Bosetning og økonomi. Norske historikere i utvalg V*. Red. C. Kragh & J. Sandnes. Universitetsforlaget. Oslo.
- Iversen, F. 1999 [1997]: *Var middelalderen lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen – 4.
- Iversen, F. 2004: *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i yngre jernalder og middelalder*. Upublisert doktorgradsavhandling i arkeologi, UiB.
- Johannesen, O.J. 1979. Am 902 b, 4° I, “*Munkalífsbókar viðauki*”. En kildekritisk studie. *Opuscula VI*, 126-185. København.
- Julshamn, J. 1998: *Havrå – fra fjorden til fjellet – en arkeologisk punktundersøkelse av gården Havrå, Osterøy, Hordaland*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Kaland, S. H. H. 1979: Lurekalven, en lyngheigård fra vikingtid/middelalder. En økonomisk studie. I Fladby, R. og J. Sandnes (reds.): *På leiting etter den eldste garden*, s 71-86, Oslo.
- Kaland, Sigrid H.H. 1987. Viking/Medieval Settlement in the Heathland Area of Nordhordland. *Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Nye rekke nr. 9, Proceedings of the Tenth Viking Congress*, ed. James Knirk 171–190, Oslo.
- KLNM = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*. I – XXII, 1956-1978. København.
- Kolltveit, O. 1953: *Jondal i gamal og ny tid*. Jondal bygdeboknemd. Bergen.
- Kvamme, M. & Randers, K. 1982: Breheimenundersøkelsene 1981: *Arkeologiske rapporter 3*. 5-89. Bergen.
- Lia, V. 2005: *Ornes i Luster. En arkeologisk landskapsanalyse med punktundersøkelser i innmark*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Lindman, G. 1991: *Forntida svedjebruk. Om möjligheterna att spåra forntidens svedjebruk*.

Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska Undersökningar Skrifter No. 1. (Red. O. Kyhlberg). Kungsbacka.

Losnegård, J. 2003: *Jondal kommune. Gards- og slektssoge*. Bind I – II. Jondal kommune og Selja Forlag as. Førde.

Myhre, B. 2002: Landbruk, landskap og samfunn 4000 f. Kr. – 800 e. Kr. *Jorda blir levevei – 4000 f. Kr. – 1350 e. Kr. Norges landbrukshistorie* 1, 12 – 213. Oslo.

NG = *Norske Gaardsnavne*, I-XVIII. O. Rygh o.fl. Kra. 1897 ff.

NS = *Norsk stadnamleksikon* (Red. J. Sandnes & O. Stemshaug) (1990). Oslo.

Olafsen, O. 1909: *Om eiendomsretten til Hardangerviddan. En retshistorisk undersøkelse*. Kristiania.

Randers, K. 1981: *Høybøen – en ødegård på Sotra. En undersøkelse av bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.

Randers, K. 1986: *Breheimenundersøkelsene 1982-1984. I: Høyfjellet*. Arkeologiske Rapporter nr. 10. Historisk Museum. Universitetet i Bergen.

Randers, K. & M. Kvamme 1992: *Breheimenundersøkelsene 1982-1984. II: Stølsområdene*. Arkeologiske Rapporter 15. Historisk Museum. Universitetet i Bergen.

Reinton, L. 1955: *Sæterbruket i Norge. Bind I*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.

Reinton, L. 1957: *Sæterbruket i Norge. Bind II*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.

Reinton, L. 1961: *Sæterbruket i Norge. Bind III*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.

Rønneseth, O. 2001: *Gard og gjærde – faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Stavanger.

Sabo, K. S. 2005: Den medeltida byns sociala dimensioner. *Riksantikvarieämbetet Arkologiska Undersökningar, skrifter 67, Lund Studies in Historical Archaeology 1*.

Salvesen, H. 1977: Views on the Development of Settlement. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 10, No. 1-2, 1977. 131-155. Universitetsforlaget.

Salvesen, H. 1979: Hoset-undersøkelsen. Kilder og metoder i analysen av bosetningsutviklingen i et marginalområde. I: (red) Fladby, R og Sandnes, J. *På leiting etter den eldste garden. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt*. 131-151. Universitetsforlaget.

Sandnes, J. 1979: Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre

- bosetningshistorie. I: (red) Fladby, R og Sandnes, J. *På leiting etter den eldste garden. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt*. 165-169. Universitetsforlaget.
- Sandnes, J. og H. Salvesen 1978: *Ødegårdstid i Norge – det nordiske ødegårdsprosjektets norske undersøkelser*. Publikasjon/Det Nordiske ødegårdsprosjekt 4. Oslo.
- Sivertsen, A. K. 2006: *Jordbruks- og busetnadsutvikling i Jostedalen. Med utgangspunkt i punktundersøkingar i innmarka på gardane Nedrelid og Kruna*. Upublisert mastergradsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Skrede, M. A. 2002. *Utmark og gard. Nærstudie av tufteområdet i Friksdalen i Leikanger, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Solheim, S. 1952: *Norsk sætertradisjon*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Stang, G. B. 2003: *Kroken – gard og grend. Arkeologiske punktundersøkingar i Kroken, Luster, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Sølvberg, I. Øye: *Driftsmåter i vestnorsk jordbruk ca. 600 – 1350. Skrifter utgitt av Norsk agrarhistorisk forskergruppe 4*. Bergen/Oslo/Tromsø.
- Trevor-Roper, H. R. 1999: Fernand Braudel, The *Annales*, and the Mediterranean. I: (Ed. S. Clark) *The Annales School – Critical Assessments*. Volume III. Routledge, London and New York.
- Valvik, K.A. 1998. *Lee – en tradisjonell vestlandsgård? En arkeologisk punktundersøkelse av gården Lee, Vik, Sogn og Fjordane*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Øye, I. 2002a: Landbruk under press, 800 – 1350. *Jorda blir levevei – 4000 f. Kr. – 1350 e. Kr. Norges landbrukshistorie 1*, 214 – 453. Oslo.
- Øye, I. 2002b: *Vestlandsgården – fire arkeologiske undersøkelser* (R. Bade, L. Julshamn, K. A. Valvik, J. Åstveit). *Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 8*. Bergen.
- Åstveit, J. 1998: *Ormelid - marginal eller sentral? En arkeologisk punktundersøkelse av Ormelid, Luster, Sogn og Fjordane*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Utrykte kilder

Top. Ark = Topografisk arkiv, Bergen Museum.

Münter, A. S. 1950. Rapport til Bergen Museum. *Topografisk arkiv*. Bergen Museum.

Informanter

Jostein Aksdal, Hordaland fylkeskommune.

Knut Andreas Bergsvik, Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.

Tore Bjørge, Hordaland fylkeskommune.

Magne Sollesnes (†), Jondal.

Kjell Arne Valvik, Hordaland fylkeskommune.